

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
İbn-i Haldun Sosyal Politikalar Araştırma ve Uygulama Merkezi

SADED

SOSYAL AKTÖRLER VE DENEYİMLER DERGİSİ *JOURNAL OF SOCIAL ACTORS AND EXPERIENCES*

Derginin Sahibi / Owner of the Journal
Balıkesir Üniversitesi adına / *On behalf of Balıkesir University,*
Prof. Dr. Yücel OĞURLU

Editör / Editor
Prof. Dr. Fahri ÇAKI

Yardımcı Editörler / Assistant Editors
Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Alper UZUN
Doç. Dr. / *Assoc. Prof. Dr.* Yonca ALTINDAL

Sekretarya/ Secretariat
Arş. Gör. / *Research Asst.* Ali EĞİ
Arş. Gör. / *Research Asst.* Burak OĞLAKCI
Arş. Gör. Dr. / *Research Asst. Dr.* Oğuzhan ÖZKAN

İletişim/ Contact:

Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağış Yerleşkesi, 10145 Altıeylül /Balıkesir.
Tel / *Ph.* 0266 295 72 23 E-posta / *E-mail:* saded@balikesir.edu.tr

Not: Dergiye makale göndermek için saded@balikesir.edu.tr adresine mail gönderebilirsiniz. SADED (Sosyal Aktörler ve Deneyimler Dergisi) hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları SADED Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: In order to submit manuscripts to the journal you can send email to the editors, through the address of saded@balikesir.edu.tr. Journal of Social Actors and Experiences is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles two times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Abdullah KÖSE (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdurrahman ÖZKAN (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan ALİAĞAOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Aydın AKTAY (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayla DENİZ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış ŞENTUNA (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram ÇETİN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Diditi MİTRA (Brookdale Community College)
Prof. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail HİRA (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ARSLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Funda VARNACI UZUN (Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Handan AKYİĞİT (Sakarya Üniversitesi)
Asst. Prof. Dr. Jeet DOGRA (Indian Institute of Tourism & Travel Management)
Dr. Jeetesh KUMAR (Taylor's University)
Prof. Dr. Kadir CANATAN (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Assoc. Prof. Kandappan BALASUBRAMANIAN (Taylor's University)
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ (Afyonkarahisar Üniversitesi)
Doç. Dr. Musa Yavuz ALPTEKİN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri TINAZ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer SAY (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan YELKEN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ruşen KELEŞ (Ankara Üniversitesi/Kapadokya Üniversitesi)
Prof. Dr. Savaş Zafer ŞAHİN (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Selver ÖZÖZEN KAHRAMAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Bandırma 17 Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar NERSE (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. (Dr.) S.S. MODİ (University of Rajasthan, Jaipur)
Dr. Öğr. Üyesi Şevki DANACIOĞLU (Bakırçay Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat ÇALIŞKAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Yedla Venkata RAO (Pondicherry University, India)
Prof. Dr. Yücel UYANIK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. Öğr. Üyesi Alkan ÜSTÜN (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Korkut TUNA (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruhi Can ALKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Sami ŞENER (Karatay Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasin AKTAY (Ankara Yıldırım Beyazıt Ün.)
Prof. Dr. Zuhal Yonca ODABAŞ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

SOSYAL AKTÖRLER VE DENEYİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL ACTORS AND EXPERIENCES

Sayı / Issue: 2, Yıl / Year: Haziran / June 2024

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız./ We would like to thank our referees who evaluated the articles submitted to this issue of our journal.

2. Sayı Hakem Listesi / Reviewer List of 2nd Issue

Doç. Dr. Abdurrahman ÖZKAN
Dr. Ali EĞİ
Doç. Dr. Alper UZUN
Doç. Dr. Aydın AKTAY
Doç. Dr. Barış ŞENTUNA
Dr. Öğr. Üyesi Betül KIZILTEPE
Dr. Elif ALTUNDERE
Prof. Dr. Fahri ÇAKI
Doç. Dr. Ferhat ARSLAN
Doç. Dr. Funda VARNACI UZUN
Doç. Dr. Göksel Kemal GİRGİN
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN
Dr. Oğuzhan ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Ömer KÜÇÜK
Dr. Öğr. Üyesi Sait VESEK
Doç. Dr. Serdar NERSE
Doç. Dr. Yonca ALTINDAL

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Ebrar ELVEREN / 1

Esnek Kimlik İnşalarının Sanal ve Sosyal Ortamlardaki Konumu: Ready Player One Örneği
The Position of Flexible Identities in Virtual and Social Environments: The Example of Ready Player One

Buse HAKAN / 12

Meşru ya da Memnu Oryantalizm Kuramı Ekseninde Albert Camus Gözünden Doğu Batı İkiliği
East-West Dichotomy through the Lens of Albert Camus in the Context of Orientalism Theory

Ahmet Yasin ŞENYURT & Büşra ERTÜRK / 27

Ebeveynleşme Ölçeği'ni Türkçeye Uyarlama Çalışması
Adaptation of Parenting Scale into Turkish

Abdurrahim KORKMAZ / 47

Marcel Mauss'un "Bütünsel Sosyal Olgu" Kavramı ile "Armağan Yaklaşımı" Arasındaki İlişkiselliği Tartışmak
Discussing the Relationship Between Marcel Mauss's Concept of "Total Social Fact" and the "Gift Approach"

Hayra ÜSKÜP, Buse HAKAN & Nur Neşe ŞAHİN / 60

Deprem ve Toplum: Kitap İncelemesi
Earthquake And Society: Book Review

Belkis KILINÇ OLGAC & Büşra HAN / 68

"Serbest Zamanlar Sosyolojisi" Kitap İncelemesi
Book Review "Sociology of Free Times"

**ESNEK KİMLİK İNŞALARININ SANAL VE SOSYAL ORTAMLARDAKİ
KONUMU: READY PLAYER ONE ÖRNEĞİ**

The Position of Flexible Identities in Virtual and Social Environments:
The Example of Ready Player One

Ebrar ELVEREN¹

Öz

Kimlik kavramı, sekülerleşen dünyada esnekleşerek çok boyutlu hale gelmiştir. Belirli sınırlar dahilinde gelişen kimlik, günümüzde birçok alanda kendini güncellemektedir. Kimlik türleri psikososyal, kişisel ve ulusal olarak üçe ayrılabilir. Kimlik, milli ve manevi değerlerin, sınırların, bakış açılarının yansıması olmaktan çıkarak birçok tanımlamayı barındırır. Bu noktada, sosyal medyanın kimliğin çok boyutlu bir yapı kazanmasında kritik etkisi vardır. Medya, bireylerin değerlerini belirleyen önemli bir etken haline gelmektedir. Dil de küreselleşen toplumlar içerisinde birleştirici bir unsur olarak kullanılmaktadır. Medyanın temel işlevleri arasında kültürel devamlılık, bilgilendirme, toplumsallaştırma ve kamuoyu yaratma bulunmaktadır. Postmodern dönemde kimlik, bireyin tercih ve seçimleri doğrultusunda değişen bağlamlarla ele alınmaktadır. Eleştirel görüşlere göre medyanın işlevi bilgi ve eğlendirme ile sınırlı kalmamaktadır. Medya, aynı zamanda ekonomik sistem satışı ve bilinç yönetimi gibi birçok alanda geniş bir rol oynamaktadır. Dijital iletişim platformları, bireylere sanal karakter oluşturma ve yönlendirme özgürlüğü sağlamaktadır. Kimlikler bazen şeffaf ve samimi, bazen yapay ve üretilmiş olabilir. Bireyler, sosyal medyada seçtikleri kimlik sunumlarıyla algıları yönetmektedir. Çalışma, "Ready Player One" filmi üzerinden sanal kimlik oluşumunu doküman analizi kapsamında değerlendirmiştir. Film, örtük kodlama ve tematik analizlerle incelenmiş ve kimliğin sanal ortamda yeni bir yapıya büründüğü, sanal dünya ile gerçeklik arasındaki ilişki, gerçeklikten kaçış ve sanal dünyanın gerçek hayatı nasıl etkilediği gibi konular araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal kimlik, gerçeklik ve kimlik, kimliğin medyatik esnekliği, Ready Player One.

Abstract

In a secularizing world, the concept of identity has become multidimensional, adapting flexibly to various dimensions within defined boundaries. Identity types are often categorized into psychosocial, personal, and national realms, encompassing diverse definitions beyond mere reflections of national and spiritual values, boundaries, and perspectives. Social media plays a pivotal role in shaping this multidimensional identity, influencing individuals' values significantly. Language, as a unifying force in globalized societies, serves crucial functions alongside media, including cultural continuity, information dissemination, socialization, and opinion shaping. In the postmodern era, identity is perceived through contexts varying according to individual choices. Media's role extends beyond information and entertainment to influence economic systems and manage consciousness. Digital platforms afford individuals the liberty to construct and direct virtual personas, sometimes transparent and genuine, other times artificial and manufactured, managing perceptions through chosen identity presentations on social media. A study, using "Ready Player One" as a basis, evaluated virtual identity formation through document analysis. The film's implicit coding and thematic analysis explored themes such as the emergence of new identity structures in the virtual realm, the interplay between virtual and real worlds, escapism, and the impact of the virtual on real life.

Keywords: Social identity, reality and identity, the mediatic flexibility of identity, Ready Player One.

¹ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, bilgibrarelveren@gmail.com, ORCID ID: 0009-0008-8519-3759

GİRİŞ

Kimlik kavramı, Latince "idem" kökünden türetilmiş olup aynılığı ve sürekliliği içeren uzun bir tarihe sahiptir. Ancak bu terim, yirminci yüzyıla kadar popülerlik kazanmamıştır. Kimlikle ilgili tartışmalar genellikle sosyolojik ve psikanalitik olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır (Çiftçi, Belirtilmemiş Tarih, s. 3). İki geleneğin de temel savlarından biri, kimlikle ilgili özcü anlayışlara karşı çıkmış olmasıdır. Özcü perspektiflerde kimlik, tutarlı ve yaşam boyunca neredeyse aynı kalan, eşsiz bir çekirdek veya öz ("gerçek ben") olarak kabul edilir. Buna karşın sosyolojik ve psikanalitik kuramlar, kimliği yaratılmış ve kurulmuş bir karakter olarak görmekte ve vurguyu değişik derecelerde bu yönde yapmaktadır.

Sosyolojik geleneğe ait kimlik teorisi sembolik etkileşimcilikle ilişkilidir. William James ve George Herbert Mead'ın benlikle ilgili teorisinden türetilmiştir (Marshall, 2005). Benlik, insanların kendi doğalarını ve toplumsal dünyayı düşünmelerini iletişim ve dil yoluyla gerçekleştiren özgün bir yetenektir. Her iki düşünür de benliği iki aşamalı bir süreç olarak tanımlar: İlk aşama, içsel, öznel, yaratıcı, belirleyici ve bilinmeyen "ben"i içerirken; ikinci aşama, daha çok bilinen, dışsal, belirlenmiş ve toplumsal bir "beni/bana"yı (to me) yansıtmaktadır. Bu bağlamda özdeşleşme, isimlendirme, kendimizi toplumsal düzeyde kurulmuş kategorilere yerleştirme süreci ile ilgilidir (bu süreçte dil merkezi bir rol oynar). Erving Goffman ile Peter Berger'ın daha sonraki çalışmalarında ise kimliğin açık bir şekilde "Toplumsal olarak ihvan edilmiş, toplumsal olarak sürdürülmüş bir olgu" olduğu ifade edilmiştir (Aksakal, 2023, s. 179). Aynı kaynakta "Medya" terimi yazılı basın, radyo, televizyon gibi iletişim araçları anlamında tanımlanmaktadır. Bu terim aynı zamanda bir veya daha fazla iletişim teknolojilerini kullanarak geniş bir kitleyle iletişim kurmayı amaçlayan büyük ölçekli organizasyonların toplamını ifade edebilir.

Medya, elektronik ve kimyasal endüstrilerdeki buluşlara dayanarak 1860 ile 1930 yılları arasındaki dönemde şekillenmiştir. Bu teknolojiler bahsi geçen dönemde popüler kültürün dönüşümüne önemli bir katkıda bulunmuş, aynı zamanda eğlence endüstrilerinin daha yoğun bir şekilde sermayeleşmesi ve geniş kitlelere yönelmesi konusunda belirgin bir örnek teşkil etmiştir (Marshall, 2005, s. 486). Bu çalışmanın temel problemi, sekülerleşen dünyada kimlik kavramının nasıl esnekleşip çok boyutlu bir hale geldiğini ve bu dönüşümde sosyal medyanın rolünü anlamaktır. Çalışmanın amacı, sosyal medya platformlarının ve dijital iletişim araçlarının bireylerin kimliklerini nasıl şekillendirdiğini ve dönüştüğünü incelemektir. Bu dönüşümün anlaşılması, bireylerin toplumsal ve kişisel gelişimleri açısından kritik öneme sahiptir. Özellikle dijital çağda, sosyal medyanın kimlik inşasındaki etkisi bireylerin sosyal ve psikososyal dinamiklerini anlamada anahtar bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, kimlik kavramının postmodern dönemdeki dönüşümünü ve esnekliğini incelemek, sosyolojik ve psikolojik analizler için önemli bir araştırma konusudur. Çalışma, sanal kimliklerin oluşumunu ve bu kimliklerin sosyal medyada nasıl yönetildiğini anlamak amacıyla Ready Player One filmi üzerinden örnek bir analiz sunmaktadır.

Teoriler Bağlamında Kimlik ve Kimliğin Dönüşümü

Kimlik kavramı seküler dünya içerisinde geçmiş tanımlamaları gölgede bırakarak yeni tanımlamaların odağı haline gelmiştir. Özellikle günümüzde sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla kimlik, yapısı itibarıyla birçok özellik kazanmıştır. We are Social'ın yaptığı Kullanıcı Başına Kullanılan Ortalama Sosyal Medya Platformu Sayısı Ocak 2022 Veri Raporuna göre Türkiye dünya genelinde kişi başı sosyal medyayı kullanan 6. ülke olmuştur. (8,1 saat) Yine rapora göre sosyal medyayı en çok kullanan ülke Brezilya (8,7 saat) en az kullanan ülke ise Japonya olmuştur. Aynı zamanda

dünya genelinde en çok kullanılan sosyal medya WhatsApp olarak belirtilirken ardından Instagram, Facebook ve WeChat olmuştur (We are Social, 2022).

Türkiye'deki durumu incelediğimizde, Creatorden tarafından hazırlanan rapora göre, ülkemizde yaklaşık olarak 60 bin influencer olduğu belirtilmektedir. Bireylerin, sosyal medyanın etkisi altında bulunduğu bir toplum içerisinde, çoğunlukla kabul gören değerlerin belirleyicisi yine sosyal medya olmaktadır. Medyanın denetimi içerisindeki kitle kültürü, ticari hedeflere yönelik kültür endüstrisi tarafından yapay, seri ve standart bir üretim sürecine sokulmuştur. Kültür bombardımanı sonucunda toplumlar ayrışmakta ve parçalanmaktadır. Böylece bireyler, geleneksel kültüre de yabancılaşmaktadır.

Toplumda ortaya çıkan bu çözülme, ortak değerlerin çarpıtılması veya abartılı bir şekilde eğlenceli bir hale getirilmesi sonucunda meydana gelmektedir. Kimlik kültürünü bu hususta üçe ayırmak mümkündür: kişisel kimlik (Ben kimim?), psikososyal kimlik (Biz kimiz?), ulusal/kültürel kimlik (Biz hangi ulustan/kültürden geliyoruz?) Bireyler kendi kimliklerini oluştururken grup bağlarını ve özelliklerini de bu kimlik içerisinde bulundurmaktadır. Böylelikle kimlik anlayışı kolaylaşmaktadır (Ayan, 2016, s. 33).

Kültürel kimlik bu hususta özgü ve tarihsel olmak üzere iki açıdan incelenmektedir: toplumsallaşma, bireyin yaşamdaki görev ve rolünü öğrenmesi ve uyum sağlaması sürecidir. Dil, toplumsallaşma sürecinde önemli bir role sahiptir. Ayrıca küreselleşen ülkeleri bir araya getiren araç rolündedir. Kitle iletişim araçları ve medya; bilgilendirme, toplumsallaştırma, kültürel devamlılık, kamuoyu yaratma ve eğlendirme olmak üzere beş temel işlevi yerine getirmektedir (Mora, 2008, s. 6). Özellikle günümüzde televizyon, toplumu şekillendiren ve aynı zamanda yöneten bir iktidar aracına bürünmüştür. Küreselleşme ve teknolojik değişimler sonucu aile yapısı ve ebeveyn-çocuk ilişkisi de etkilenmiştir.

Eleştirel bakış açısına göre, medyanın işlevi konvansiyonel tanımlardan farklıdır. Bu görüşe göre, medya ekonomik sistemin satışını yapmaktadır. Ayrıca, kendisinin ve reklamı yaptığı endüstrilerin ürünlerini ve hizmetlerini pazarlamaktadır. Bununla birlikte, medya bilinç yönetimini ve bu bilinç yönetiminin satışını gerçekleştirerek, kendisinin ve kapitalist pazar bilincinin de satışını yapmaktadır (Mora, 2008, s. 7).

Modernizmle birlikte yükselen değer ve kimliklerin değişimi, bireyin kendi benliğini anlamlandırmasında önemli bir etki yaratmaktadır. Özellikle kişinin kendi kimliğini başkalarına nasıl sunacağı bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Postmodern dönem içerisinde kimlik, bireyin kendi seçim ve tercihleri ile sürekli değişen bağlamlarla oluşan durum olarak ele alınmaktadır.

Sonuç olarak, eleştirel bakış açısına göre medyanın işlevi sadece bilgi verme veya eğlendirme gibi tanımlarla sınırlı değildir. Medya, aynı zamanda ekonomik sistemin satışını yapma ve bilinç yönetimi gerçekleştirme gibi geniş bir rol üstlenmektedir. Kültürel ürünlerin paylaşılması, postmodern dönemde kimlik oluşumunun karmaşıklığıyla birleşmiş ve toplumsal etkiler daha da derinleşmiştir.

Kitlesizleştirme (demassification) eğilimleri gibi merkezi olmayan özellikler, medyayı modernizmden ziyade postmodernizme doğru yaklaştırmaktadır. Bu bağlamda, sanal toplumsal mekanlar, sanal gerçeklik ve sanal cemaatler gibi yeni paradigmlar, kimliklerin sanallaşmasına olanak tanımaktadır. Sosyal ağlar, kimlik arayışına hizmet eden araçlar olarak kullanılmakta ve bireyler, "online" kimlikler inşa ederek, "ben"i okuyarak, "ben"i yazarak, "ben"le iletişim kurarak kendilerini

ifade etmektedirler (Sönmezer, 2023, s. 87). Sosyal ağlarda, bireyler, güncel trendlere bağlı olarak algılarını yönetip, kimliklerini belirleyerek diğerleriyle etkileşimde bulunma kararı almaktadırlar. Ancak bu kararlar sürekli değişkenlik göstermekte, hiçbir zaman sabit olmamaktadır. Bauman'a göre, günümüzde medya aracılığıyla oluşan kimlikler, belirsiz, düzensiz ve kendi başına buyruk doğası içinde olmalarına rağmen, özgünlük ve farklılık arayışı içinde simgesel varlıklara dönüşmektedir (Ayan, 2016, s. 45).

Sosyal ağlarda, iletişim genellikle metinler aracılığıyla gerçekleştiği için bireyler, sanal kimliklerini istedikleri gibi seçebilmekte, gerçek yaşamda zor olan alternatif kimlikleri deneme imkanına sahip olmakta ve ilişkiler karmaşaya dönüştüğünde Sosyal ağlarda iletişim, genellikle sorumluluktan bağımsız bir şekilde kaybolma cesaretini gösterme eğilimindedir. Bireyler, çeşitli maskelerden arınarak cilalanmış kimlik sunumları ve taktiklerle öne çıkarlar, süper ego baskısından kurtulmuş olarak kimlik sunum taktiklerini kullanarak kendi ve diğerleriyle ilgili algıları yönetirler (Armağan, 2013, s. 181). Goffman'a göre birey, toplumsal aktör olarak her zaman bir rol oynamakta ve diğerlerinin önünde kimlik performansı sergilemektedir. Sosyal ağlar, kullanıcıları kimlik performansına sürükleyen önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Kullanıcılar, sürekli kimliklerini sergileyerek durum güncellemeleri, fotoğraf paylaşımları, gruplara üyelikler, yorum yazmalar gibi etkinliklerle kimliklerini diğer kullanıcılara aktarmaktadırlar. Elektronik ortamlarda kimliğin sergilenmesi, bireyselliğin yeni bir yönüdür (Özdemir, 2015, s. 114).

Araştırmalara göre İnternet'in geleneksel kimlik oluşturma yöntemlerini değiştirdiği, bedensiz ve metne dayalı etkileşimin, bireyin çeşitli kimlikler ve roller oluşturmaya imkân tanıdığı öne sürülmektedir. Sosyal ağlarda kullanıcılar, anonim olmadıkları sürece, başkalarının gözünde kabul görece kimlikler oluşturma çabası içindedirler. Ağ topluluğunda kişisel kimlik daha belirgin bir konu haline gelmiştir ve kimlikler artık geçmişten alınmamakta, diğerleri ile etkileşim içinde olunarak şekillendirilmektedir (Ayan, 2016).

Sosyal medya, gerçek-sanal ayrımı üzerinden kullanıcıları sanal dünyaya hapsedmek amacıyla bir araç olarak görülebilir. Bu platformlar, kurgusal bir gerçeklik ve kurgusal kimliklerin mekânı olarak işlev görmektedir ve gerçekliğin kurgusallığını göz ardı etmektedir. Karagöz'e göre yüz yüze iletişimlerde birey, genellikle karşısındaki tarafından tanımlanırken, sosyal ağlarda birey adeta kendi kimliğini inşa etmekte ve bu kurgulanan kimliklerin oluşturduğu bir ağdan bahsedilebilir (Karagöz, 2013). Sosyal medyada bireyler, kimliklerini inşa ederken hem bir cemaate ait olma duygusunu yaşarlar hem de bireyselliklerini koruma çabası içindedirler. Howard Rheingold, sanal ortamda dil ve metinler aracılığıyla oluşturulan kimliğin kaygan ve çok yönlü doğasından bahseder. Kimliklerin sınırlamalarını ortadan kaldırarak herkesin rolünü üstlenebildiği, kendi içsel ötekisini ortaya çıkarabildiği bir fantastik mekânın yaratıldığını ifade eder. İnternet aracılığıyla kurulan ilişki mekânlarında kimlikler, özgürlük ve seçme kavramları içinde tanımlanmaktadır (Timisi & Dursun, 2003, s. 97).

Cameron Bailey, çevrimiçi dünyada kimliklerin seçilebileceğini, oynanabileceğini veya değiştirilebileceğini ifade eder. Bu sanal dünyada birey, dil aracılığıyla kendisini ifade ettiği için kimlik kurgulamasının çok yönlü bir eylem olduğunu vurgular. Lasch'a göre, günümüzde aranan kimliklerin değiştirilebilen ve çıkarılabilen kimlikler olduğu belirtilir. Bu durumda, kimliklerin serbestçe seçilmesi bağlılıklara ve sonuçlara işaret etmeyen bir durumu ifade eder. Sosyal paylaşım ağlarındaki profil oluşturulan alanlar, kimlik oluşturma araçları haline gelmiştir. Bireylere, kendilerini nasıl tanıtmak

istiyorlarsa o kimliğe bürünmelerine olanak tanır ve bu da çoğulculuk ve çeşitlilik anlayışına vurgu yapar (Ayan, 2016, s. 47).

Günümüzde bireyler, sosyal ağlarda varlığını göstermek, takipçi sayılarını artırmak, tanınabilirlik elde etmek gibi hedeflerle yeni sosyal mekânlarda sosyal ağlar olarak adlandırılan yerlerde oluşturdukları kimliklerle etkileşimde bulunmaktadır. Medyanın amacı, bireylerin sosyal gruplara katılım isteğini teşvik ederek bu grupların sayısını artırmak ve kişileri bu gruplara dâhil etmektir. İnternet üzerindeki sosyal paylaşım ve iletişim grupları, bu bağlamda varlıklarını sürdürmektedir. Sanal gerçeklik, bireyin oluşturduğu sanal kimlik aracılığıyla kamusal alanlarda kendini ifade etmesine imkân tanır (Barut Tuğtekin & Özgür Dursun, 2021, s. 148). Ancak, gerçek ve sanal ortamlarda kimlik oluştururken bireyler, genellikle gerçek dünyadaki kültürel ve toplumsal normlara daha sıkı bir şekilde bağlı kalma eğilimindedirler. Gerçek dünyada, toplumsal normlara uymayan davranışlar genellikle cezalandırılır veya dışlanır. Bu nedenle, bireyler gerçek yaşamlarında kimliklerini oluştururken sosyal kuralları göz önünde bulundurur ve topluma entegre olabilmek için uygun kimlikleri benimserler. Zhao ve diğerleri tarafından belirtildiği gibi, bireyler gerçek hayatta kimliklerini oluştururken maskeler takarlar ve bu maskeler altında gerçek kimliklerini saklarlar. Goffman'ın ifadesiyle, kendimiz hakkında oluşturduğumuz anlayışı temsil ettiğimiz sürece bu maskeler, bizim daha hakiki benliğimizdir. Bu durumda, sosyal medya kullanıcıları yaratılan sanal kimlikleri içselleştirir ve bunlara inanarak sahip çıkarlar (Goffman, 2009, s. 31).

Bireyler, bu sanal kimlikler üzerinden kendilerini değerlendirebilir ve "Ben nasıl yaşıyorum?" sorusuna inşa ettikleri kimlikleri üzerinden yanıt arayabilirler. Sosyal medya kullanıcıları, gerçek hayatta gerçekleştiremedikleri ideal kimliklerini abartarak diğerleri karşısında sergiler ve diğerleri tarafından onaylanmayacak özelliklerini gizlerler. Sosyal medya, bu seçici kimlik sunumunu kolaylaştırarak bireylerin idealize ettikleri kimliklerini daha rahat bir şekilde inşa etmelerine olanak tanır (Binark, ve diğerleri, 2009, s. 108).

Zhao'nun belirttiği gibi, sosyal medyada bireyler, gerçek yaşam kimlikleri ile sosyal ağ kimlikleri arasında bir ayırım yaparlar. Sosyal ağ kimlikleri genellikle bireyin sosyal açıdan sevilen ve popüler olduğunu gösteren olumlu kelimelerle oluşturulur. Ayrıca, sosyal medyada paylaşımların yanı sıra arkadaş sayısı da kimliği belirleyen önemli bir faktördür, çünkü kişinin arkadaş sayısı genellikle popülerlik düzeyini gösteren bir göstergedir. Sosyal medyadaki kullanıcılar, kimlikleri üzerine tercihlerde bulunurken, genellikle diğerlerinin nasıl görmelerini istediklerini temel alırlar. Bu sürecin kontrol altında olması, bireyin kimlik inşası açısından büyük bir öneme sahiptir. Yüz yüze etkileşimden farklı olarak, sosyal ağlardaki kimlik sunumları değiştirilebilir ve üzerinde oynanabilir, bu da kullanıcılara istedikleri kimliği seçme özgürlüğü tanır.

Sherry Turkle'a göre, sanal kimliklere bürünen bireyler, sosyal ağlarda oluşturdukları imajların bilincinde olup, bu imajları diğerlerine sunmakta ve bu özellikler arasında istedikleri gibi hareket etmektedirler (Sayar & Özmen, 2022, s. 330). Cameron Bailey'ye göre, dijital dünyada kimlik, dil aracılığıyla ifade edilen çok yönlü bir eylemdir ve bireyler bu sanal dünyada kendilerine "Sanal bir deri." giyirebilir, yaratıcı bir seçimle kimliklerini belirleyebilirler (Binay, 2010, s. 8).

Geleneksel kimlik oluşturma süreçlerinden farklı olarak, sosyal medyada kimlikler değiştirilebilir ve üzerinde oynanabilir. Bireyler, sosyal medyada oluşturdukları imajları bilinçli bir şekilde yönetirler. Bu durum, günümüzde aranan kimliklerin "Giysi gibi değiştirilebilen." ve tercihlere dayalı olarak seçilen kimlikler olduğunu gösterir.

Modernleşme öncesi dönemde kimlikler genellikle toplum tarafından belirlenir ve bireylere aktarılırken, modernleşme süreci ile bireyler kimliklerini daha özgürce belirleyebilme yetisine sahip olmuştur. Bu önemli değişimde iletişim teknolojileri ve medyanın rolü büyük bir etkiye sahiptir. Sosyal medya, bireylere kendi kimliklerini yaratma ve ifade etme konusunda büyük bir özgürlük sağlar (Armağan, 2013, s. 9). Sosyal medya kullanıcıları, oluşturdukları kimliklerle sadece çevrelerindeki diğer bireylerin izlenimlerini yönetmekle kalmaz, aynı zamanda diğer bireylere yönelik kendi davranış örüntülerini de biçimlendirme olanağına sahiptir. İnternet üzerindeki sanal alan, bireylerin kimlik projelerini gerçekleştirdiği bir yer olarak kabul edilebilir. Bireyler, gerçek hayattaki kimliklerini, sanal kimlikleri üzerinden daha özgürce ifade edebilirler. İzlenim yönetimi süreci, bireylerin belirli amaçlar doğrultusunda tasarladıkları kimlikleri etkilemeye çalıştıkları bir süreçtir.

Sosyal medyada kimlik oluşturmak, bireylerin kendilerini nasıl göstermek istediklerini belirleme, izlenim yönetimi ve çevreleriyle etkileşimde bulunma sürecini içerir. Kimliklerin sanal ortamda oluşturulması, bireylere kimlikleri benimseme ve çeşitli rolleri üstlenme özgürlüğü tanır. Ancak bu kimliklerin bazıları şeffaf ve samimi iken, bazıları örtük, yapay ve üretilmiş fantezi boyutunda olabilir. Bireyler, gerçek hayattaki kimlikleriyle çevrelerinde nasıl algılanmak istediklerini düşünerek sosyal medyada seçtikleri kimlik sunum taktikleriyle bu algıları yönetirler. Bu durum, kimlik oluşturma sürecinin özgürleştirici ve esnek bir karakter kazandığını yansıtabilir.

Kimlik oluşturma süreci dinamik bir şekilde devam etmekte ve sosyal paylaşım ağlarında paylaşılan her ileti, konum bildirimi ve fotoğraf kimliklerimize eklenmektedir. Böylelikle bir yaşam tarzı sergilenerek, bu sergilenme kayıt altına alınmaktadır. Sosyal paylaşım ağlarındaki profillerimiz, sosyal hayattaki kimlik inşasının bir yansımasıdır (Eke & Genç, 2023, s. 368). Örneğin, Facebook hesabı olan bir birey, zaman tüneline kendi hikayesini atarken, haber kaynağından başkalarının da paylaşımlarını tanıklık etmektedir. Bu hususta Stone'a göre kimlik üretiminin iki farklı boyutu vardır: kimlik duygusu, kişinin kendi kimliğini yansıttığı süreçtir; kimlik ataması ise diğer kişilerin kimlik duruşları ile ilgili edindikleri düşüncelerdir ve bu niteliklerin dışına atılmaktadır (Erden, 2022, s. 4). Burada birey, öncelik olarak hesap içerisinde kendini bir kategoriye almaktadır, sonra kategori içindeki insanlarla kendini özdeşleştirmektedir ve aynı şekilde diğer kategorilerle karşılaştırma yapmaktadır. Böylece kimlik gruplarını ayrıştırabilir bir hale getirmektedir. Sosyal paylaşım ağları, bireyin istediği kimlik grubunu oluşturmasını ve kendini yakın hissettiği çevrelerle iletişim kurmasını kolaylaştıran bir mecradır. Sosyal medya kullanımının yaygın olduğu bu süreçte dezenformasyon ve kimlik sorunları yeni bir yapılanmaya evrilmektedir (Bakıroğlu, 2013, s. 1050).

Bir Kimlik İnşası Olarak Ready Player One Filmi

Ernest Cline'in Ready Player One adlı romanından uyarlanmış olan bilim kurgu filmi 2018 yılında izleyicileriyle buluşmuştur. Steven Spielberg tarafından yönetilen bu film 2045 yılında geçmekle birlikte dünya ekonomik ve sosyal bir çöküşün eşiğindedir. İnsanlar bu kaçış ve gerçeklikten uzaklaşmak için sanal gerçeklik (VR) dünyası olan OASIS'e sığınmaktadır. Ana karakter olan Wade Watts, OASIS içinde bir maceraya atılmıştır. Araştırmanın kurucusu olan James Halliday, ölümünden sonra büyük bir serveti ve kontrolü OASIS içinde sakladığı bir hazine avı bırakmıştır. Hazine avını kazanan kişi aynı zamanda OASIS'in de kontrolünü ele geçirmiş olacaktır. Wade, avatari Parzival olarak, Halliday'in ipuçlarını takip ederken, kendisini büyük bir maceranın içinde bulmaktadır. Film aynı zamanda çevrimiçi kimliklerin önemini vurgular. OASIS içindeki avatarlar, kullanıcıların kendilerini istedikleri gibi ifade etmelerine ve farklı kimlikler denemelerine olanak tanır. Wade'in Parzival olarak tanınması,

onun gerçek hayattaki kimliğinden farklı bir özgürlük alanı sağlar ve bu, çevrimiçi kimliklerin kişisel gelişim ve özgürleşme için bir araç olduğunu da göstermektedir. Ayrıca, filmdeki IOI şirketi, kendilerine has bir kurumsal kimlik sunmaktadır. IOI, OASIS'i ele geçirmek ve kontrol altına almak için her türlü yolu kullanır. Bu, şirketin güç açlığı ve baskıcı kimliği arasındaki bağı gösterir ve filmin kimlik temasının karanlık bir yönünü temsil etmektedir.

Son olarak, "Ready Player One" filmi, pop kültürü referanslarıyla doludur. Bu referanslar, karakterlerin kimliklerini şekillendiren ve filmdeki dünya görüşünü etkileyen önemli bir unsurdur. Pop kültürü, karakterlerin kimliklerini tanımlama ve ilişkilendirme biçimlerini etkiler ve bu da filmdeki kimlik temalarının derinliğini artırır.

Araştırma teorik bilgiler eşliğinde sosyal medya ve kimliğin kuram ve kavramlarına değinerek bu iki kavramın anlaşılmasını sağlayacaktır. Sonrasında yapılacak olan inceleme ve araştırmalar doğrultusunda sosyal medyanın kimlik oluşumunda olumlu ve olumsuz etkileri ele alarak sosyal bilimler alanına yeni bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda araştırma Ready Player One filmi doküman analizi yöntemi ile inceleneceğinden bu alanın hangi nokta ve konularda gençlerde kimlik etkisinin olduğunu göstermiş olacaktır.

Araştırma Problemi

Günümüzde küresel çapta niteliklerini her geçen gün güncelleyen kimlik, gündelik yaşamdan, kamusal alana kadar birçok alanda kendisini etkin bir şekilde göstermektedir. Araştırma bu amaçla günümüzde boş vakitlerin değerlendirilmesinde sıklıkla tercih edilen film üzerinden kimlik sorununu ele alacaktır.

YÖNTEM

Araştırma nitel araştırma üzerinden doküman analizi kapsamında gerçekleştirilecektir. Araştırma tekniğinin doküman analizi olmasının sebebi Ready Player One filmi kimlik bağlamında ele almaktır. Bu hususta niteliksel araştırma sonuçlarını 3 farklı alanda toplamak mümkündür:

1. Çevresel veriler, araştırma içerisinde olan psikolojik, kültürel, sosyal veyahut fiziksel özelliklerle ilişkilidir.
2. Süreç içerisinde oluşan veriler araştırma süreci içerisinde rastlanan olaylar ve araştırma etkileriyle ilişkili veriler.
3. Algılara ilişkin veriler araştırılan grup hakkında veya araştırma grubunun süreç içerisindeki düşüncelerinin verileri (Kümbetoğlu, 2008, s. 43).

İçerik analizinde metinlerin içerikleri toplanarak analiz edilir. Bu sebepten dolayı her bir kelime, anlam, resim veyahut sembol bir mesaj niteliğindedir. Nitelikler kitap, film, dergi veyahut gazete gibi alanlardan elde edilebilmektedir (Neuman, 2022, s. 586). Ele alınan analiz türü pek çok alanda kullanılabilirle birlikte ilk öneri Alman Sosyoloji Topluluğu'nun 1910 yılında yapılmış toplantısında Max Weber'in içerik analiz türünü gazetecileri incelemekte kullanılmasını önermiştir (Neuman, 2022, s. 120). Doküman incelemesi hedeflenmiş olan olgular hakkında bilgileri içermekte olan yazılı veyahut yazısız materyallerin analizidir. Araştırma içerisinde bu inceleme türü tek bir veri toplama yöntemi olabilmekle birlikte diğer veri toplama yöntemleri ile de kullanılabilir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 190). Doküman incelenmesi beş aşamada yapılmaktadır:

- "Dokümanlara ulaşma,

- Dokümanların orijinalliğinin kontrol edilmesi,
- Dokümanların anlaşılması,
- Dokümanlardan elde edilen verinin analizi,
- Dokümanlardan elde edilen verilerin kullanılması” (Glesne, 2014, s. 145).

İçerik analizleri tepkisiz olmakla birlikte bunun başat sebebi ise sembol veyahut kelimeler metin içerisine yerleştirilme sürecinde metnin içeriğinin araştırmacı tarafından analiz edilebileceğinin farkında olmadan gerçekleşmesidir. Araştırma örtülü kodlama ile yapılmakla birlikte içerik analizindeki ölçümler içerisinde yapılandırılmış gözlem kullanılmaktadır. Burada örtülü kodlama, kodlayıcının dil ve yahut toplumsal anlam bilgisine de dayanmaktadır.

Araştırmanın Alanının, Kullanılan Veri Toplama ve Örneklem Tekniklerinin Belirtilmesi

Kimlik kavramını Ready Player One filmi ile merkeze alan bu çalışma nitel veri analizi ile gerçekleştirilecektir. Araştırma doküman analizi olmakla birlikte örtülü bir kodlama ile film analiz edilecektir. Ardından tematik analizler ile veriler işlenecektir. Örtülü kodlama, filmdeki tema, mesaj, karakterlerin motivasyonları veya hikâyenin alt metni gibi unsurları çözümlenmeyi içermektedir. Burada, belirli sahnelerin veya diyalogların ötesine geçerek, film içerisindeki belirli bir mesajı iletme veya belirli bir duyguyu aktarma şekli anlaşılmaya çalışılmaktadır. Burada, belirli sahnelerin veya diyalogların ötesine geçerek, filmin izleyicilere belirli bir mesajı iletme veya belirli bir duyguyu aktarma şekli anlaşılmaya çalışılmaktadır. Film içerisindeki diyaloglar, görsel semboller ve karakterlerin davranışları örtük kodlama ile çözümlenebilmektedir

BULGULAR

Film başlangıç olarak harabe evleri göstererek 2045 yılını anlatmaya başlamaktadır. Bu evlerin arasında büyük bir ekran konularak gerçeklik “Acı yoksa zafer yok.” Olarak açıklanmaktadır. Çocuklar harabe alanların içerisinde gerçeklikten soyutlanarak takmış olduğu sanal gözlüklerle kendilerine bir dünya inşa etmektedir. Böylelikle gerçeklik ve fakirlik askıya alınmaktadır. Film aslında harabelerin arasında gerçeklikten ayrılmayı önemli bir noktada yansıtmıştır. Filmin birçok yerinde de aynı şekilde fakirlik, gerçeklikten kaçmak gibi birçok diyalog bulunmaktadır. İnşa edilen yeni dünyada piramitlerde sörf yapmak bile kolay bir hale geldiğinden dolayı yapaylık artık gerçekliğin ta kendisi olmuştur. Öyle ki mutfağı yanan ve korku içerisinde olan çocuğunu bu yapaylık içerisinde umursamayan bir anne filmin en önemli göstergesidir. Film içerisinde Wade Watts’ın fakir ve asosyal olması oyun içerisinde onu zengin olmaya ve güzel görünümlü bir avatar olmaya yönlendirmektedir. Wade, film içerisinde hayatın tüm gerçekliğinden kaçarak oyun ve oyun içindeki arkadaşlarıyla vakit geçirmeye başlamaktadır. Tüm çabası oyunu kazanıp zengin olmak olan Wade’in tek arkadaşları da OESIS’teki oyuncularlardır. Filmin birçok alanı kimliğe vurgu yapmaktadır. Sosyalleşmenin gerçek hayatta olmayıp sosyal medya içerisinde gerçekleşmesi gerçek hayatın kaçıp oyuna sığınma filmin en önemli örneklerindedir. Bu noktada film üç tema altında değerlendirilebilir:

Gerçeklik ve Kimlik

Her bir birey yaşamış olduğu hayat içerisinde kendisine bir kimlik oluşturmaktadır. Kimlik oluşumu hem aileden gelen statü ve saygınlık ile hem de bireyin sosyal, ekonomik konumlarıyla harmanlanarak bireyi tanımlamaktadır. Film içerisinde kimliğin bu boyutu oldukça zayıftır. Wade ve yine onunla aynı kimliğe sahip olan kişilerin alt sınıf bir ortamda yaşaması ve Wade’in gerçek hayatta

arkadaşının olmaması onu oyun içerisinde yeni bir hayat kurmaya zorlamıştır. Öyle ki sokaklarda gerçekliğin oyunun içerisinde olduğunu düşünüp mahallede oynayan insanlar film içerisinde mevcuttur. (1.39.09) Mikro analiz ile durumu çerçevelemek gerekirse:

Gerçeklik ve Kimlik

Her bir birey yaşamış olduğu hayat içerisinde kendisine bir kimlik oluşturmaktadır. Kimlik oluşumu hem aileden gelen statü ve saygınlık ile hem de bireyin sosyal, ekonomik konumlarıyla harmanlanarak bireyi tanımlamaktadır. Film içerisinde kimliğin bu boyutu oldukça zayıftır. Wade ve yine onunla aynı kimliğe sahip olan kişilerin alt sınıf bir ortamda yaşaması ve Wade'in gerçek hayatta arkadaşının olmaması onu oyun içerisinde yeni bir hayat kurmaya zorlamıştır. Öyle ki sokaklarda gerçekliğin oyunun içerisinde olduğunu düşünüp mahallede oynayan insanlar film içerisinde mevcuttur. (1.39.09) Mikro analiz ile durumu çerçevelemek gerekirse:

Tablo 1: Gerçek ve Kimlik Temasının Mikro Analizi

Süre	Diyalog
02.58	Bu aralar gerçeklik boş iş. Herkes kaçma için bir yol arıyor.
03.45	Gerçekliğin sınırı hayal edebileceğin kadardır.
05.33	Aech Oasis'teki en iyi arkadaşım, tek dostum diyebiliriz. Her ne kadar yüz yüze hiç tanışmasakta.
2.01	Oasis'i yarattım çünkü gerçek dünyada kendimi hiç evde hissetmedim. İnsanlarla nasıl bağ kurulur bilemedim. Hayatım için korkuyordum... İşte o an anladım ki gerçeklik, korkutucu ve çok acı veren bir yer olsa da ayrıca düzgün bir yemek yiyebildiğim tek yer. Çünkü gerçeklik gerçek.
2.09	Gerçek dünyada da zaman geçirmek lazım. Gerçeklik gerçek olan tek şeydir.

Kimliğin Medyatik Esnekliği

Film içerisinde bireyler oyuna dâhil olarak istediği kimliğe istediği anda sahip olabilmeleri sonucunda yeni bir kimlik oluşturma girişimi içerisinde. Hayatın gerçekliği karşısında Oasis onlar için bir kaçış haline dönüşmüştü. Kimliğin esnekliği, onların bu alanda istedikleri vücut veya hayvan olarak yaşamalarına olanak tanımıştır. Wade'in Artemis ile dans etmesi, belki de gündelik hayatta mümkün olmayan bir deneyimdir. Yine böylesi güzel bir dans ortamında kimliği gereği bulunması da mümkün değildi. Kimliğin yapay ortamda esnetilmesi sonucunda oyun içerisinde Wade ve Artemis sanal ortamda dans etmiştir.

İş Alanı Kimliğinin Yapaylaşması

Filmde Oasis oyunun kazanabilmek için IOI isimle bir şirket oluşturulmuştur. Bu şirket gerek baskı şeklinde gerekse iyi oyuncuları yüksek maaşlar ile çalıştırmaktadır. Şirketin asıl amacı Oasis'i kazanabilmektedir. Şirket içerisindeki işçilerin çalışımı iş alanı kimliğinin yapaylaşmasını yansıtmaktadır. Öyle ki kişiler oyun oynayarak çalışmaktadırlar. Aynı şekilde zorla işe sokulan kişiler de oyun içerisinde avatarları ile işe hizmet etmektedir. Kısacası oyun oynanarak işçiler para

kazanmaktadır. IOI şirketinin patronu olan Sorrento'nun toplantılarını sana gözlüklerini takıp sanal bir ortam içerisinde gerçekleştirmesi iş kimliğinin bir noktada esnekliğini de göstermektedir.

Tablo 2: Kimliğin Medyatik Esnekliği Mikro Analizi

Süre	Diyalog
04.01	Her şeyi yapabilirsin. İstedğin yere gidebilirsin. Tatil gezegeni gibi. Dev dalgalarda sörf yap. Piramitlerden kayakla in. Everest'e tırman hatta Batman'la.
04.20	Bu evren içerisinde para kaybedebilirsin. Evlenebilirsin, boşanabilirsin.
04.32	Oasis'e yapabilecekleri için gelirler ama olabilecekleri için kalırlar. Uzun, güzel, korkunç diğer cins, farklı tür canlı, aksiyon dilediğini seç. Evet o benim.
04.59	Yemek, uyku, tuvalet araları hariç insanlar ne yapmak isterse Oasis'te yapabilir.
06.08	İki dakikalığıma istediğin dev robot ol.
1.29	Buraya hayatın acı gerçeklerinden kaçma için geldim. Ama kaldım çoğumuz gibi. Çünkü burada kendimden çok daha büyük anlamı olan bir şey buldum. Bir amaç buldum. Arkadaşlar buldum. Evet bu bayat gelecek belki ama aşkı da buldum.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kimlik birçok alanda eski tanımlarını yitiren yerine güncel tanımlarla toplum içerisine konumlanan bir mihenk taşı pozisyonundadır. Geçen her bir süreç kimliğin oluşumunu ve dönüşümünü daha karmaşık ve soyut bir hale getirmektedir. Bu hususta önemli olan durum yeni dünyanın kimlik yapısını devletler dahilinde algılayabilmektir. Aksi takdirde durumun bilinmezliği sonucunda bireyler kimliksizleş(tiril)me düşüncesine girerek ardından birçok sosyolojik ve psikolojik sorunlar yaşayabilme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bir diğer bakış açısı da kimliğin sadece sanal ortamdaki ibaret olarak sayılmasıdır ki bu durum günümüzde dahi etkisini göstermektedir.

Sanal kimlik ve gerçek kimlik arasındaki bu uçurum bireyi birçok sorun ile karşı karşıya getirebilmektedir. Bu sebepten ötürü gerek Milli Eğitim içerisinde gerekse yaygın eğitim yolları ile kimlik üzerine eğitimler verilmelidir. Böylelikle Milli Eğitim tarafından okullarda okutulacak "Medya ve kimlik" dersleri sonucunda öğrenciler her iki kimlik alanının ayrımını daha net bir şekilde algılayarak çağa uygun bir medya ve internet algısına sahip olacak. Hem de ebeveynlere verilecek olan yaygın eğitimler sonucunda bireyler çağın getirmiş olduğu yeni kimlik yapılanmasına karşı bilgilenip bilinçlenecektir. Böylelikle hane içerisinde ebeveynin almış olduğu bu bilinç çocuklarına karşı bir kalkan konumunda olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksakal, İ. (2023). Üniversite Öğrencilerinde Dijital Kimlik Kullanımı ve Benlik Sunumu Üzerine Bir İnceleme. *Araştırma Makalesi, 12(1)*, 177-194. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi.
- Armağan, A. (2013). Kimlik Yapılarında Değişim ve Sanallaşan Kimlik Sunumları: Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma. (37). Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi.
- Ayan, G. (2016). Tüketim Kültürü Bağlamında Kimlik İnşasının Sosyal Medya Kullanımı: Instagram Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bakıroğlu, C. T. (2013). Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Ekseninde Sosyal Paylaşım Ağları. 1047-1054. Antalya: Akademik Bilişim 2013 – XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri.
- Barut Tuğtekin, E., & Özgür Dursun, Ö. (2021). Sosyal Ağlarda Sanal Kimlik Kullanımının İncelenmesi. *Araştırma Makalesi (55)*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi.
- Binark, M., Yıldırım, A., Toprak, A., Aygöl, E., Börekçi, S., & Çomu, T. (2009). Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görölüyorum Öyleyse Varım. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Binay, A. (2010). Tüketim Vasıtasıyla Oluşturulan Postmodern Kimlikler. *1(1)*. Global Media Journal Turkish Edition.
- Çiftçi, A. (Tarih Belirtilmemiş). Kimliğin Sosyal Temelleri Dinî Kimlik Gelişim Aşamaları. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Faköltesi. <https://adm.ataaof.edu.tr> adresinden alındı
- Eke, N. P., & Genç, M. (2023). Hakikati İnşa Etmek: Fotoğraf, Yapay Zekâ, Kimlik ve Mekân İlişkisi. *3(2)*, 358-377.
- Erden, K., (2022). Sosyal Paylaşım Ağlarında Bireyin Kendini Sunuş Biçimi Olaral Sanal Kimlik Oluşturma Üzerine Bir İnceleme. EGE 7. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ (pp.1501-1506). İzmir, TurkeyGlesne, C. (2014). *Nitel Araştırmaya Giriş* (4. b.). (A. Ersoy, & P. Yalçinođlu, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Goffman, E. (2009). Günlük Yaşamda Benliđin Sunumu. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2019). Postmodern Sinemada Zaman ve Mekan. *Postmodernliđin Durumu* (s. 343). içinde İstanbul: Metis Yayınları.
- Karagöz, K. (2013). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri. *(1)*, 131-157. İletişim ve Diplomasi: Akademik Hakemli Dergi.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Marshall, G. (2005). Sosyoloji Sözlüğü. (O. Akinhay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Mora, N. (2008). Medya ve Kültürel Kimlik. *5(1)*. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi.
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel Ve Nicel Yaklaşımlar* (2. b., Cilt 2). (Ö. Akkaya, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özdemir, Z. (2015). Sosyal Medyada Kimlik İnşasında Yeni Akım:Özçekim Kullanımı. *2(1)*, 112-131. Maltepe Üniversitesi İletişim Faköltesi Dergisi.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (3. b.). (M. Bütün, & S. B. Demir, Çev.) Ankara: Pegem Akademi.
- Sosyolojide Yakın Dönem*. (2019). Eskişehir: Anadolu Ünviersitesi.
- Sönmezer, Z. (2023). Sosyal Medya Ekonomisi ve Modernite Bağlamında: "Sosyal Medyada Kimliksizleşme". *3(1)*, 85-94. Journal of Communication Science Researches.
- Timisi, N., & Dursun, Ç. (2003). Medya ve Deprem: 17 Ağustos 1999 Depreminin Medyada Temsili. Ankara: RTÜK Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayını.
- We are Social*. (2022). <https://wearesocial.com/> adresinden alındı
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12. b.). Ankara: Seçkin Yayınları.

MEŞRU YA DA MEMNU ORYANTALİZM KURAMI EKSENİNDE ALBERT CAMUS GÖZÜNDEN DOĞU BATI İKİLİĞİ

East-West Dichotomy through the Lens of Albert Camus in the Context of Orientalism
Theory

Buse HAKAN²

Öz

Bu çalışma Batı'nın inşasında oryantallizmin yerini sunarken aynı zamanda roman yoluyla ötekileştirmenin nasıl sağlandığına da açıklık getirmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın teorik çizgisini Edward Said'in *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu* adlı eserinden hareketle, Albert Camus'un *Yabancı* eserinin analizi oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünü metodolojisi, ikinci ve üçüncü bölümünü kavramsal ve kuramsal çerçevesi, dördüncü bölümünü Yabancı eserinin betimsel analizi oluşturmaktadır. Nitel bir makale olan bu çalışma konuya uygunluk açısından, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz tekniği kullanılarak oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Oryantalizm, post kolonyalizm, Albert Camus, toplumsal cinsiyet, suç, öteki.

Abstract

This study aims to elucidate the role of orientalism in the construction of the West while also clarifying how othering is achieved through the novel. The theoretical framework of the study is based on Edward Said's work "Orientalism: The Discovery Branch of Colonialism," with an analysis of Albert Camus's novel "The Stranger." The first section of the study is dedicated to its methodology, the second and third sections to its conceptual and theoretical framework, and the fourth section to a descriptive analysis of "The Stranger." As a qualitative article, this study employs the descriptive analysis technique, one of the qualitative research methods, to ensure relevance to the subject matter.

Keywords: Orientalism, postcolonialism, Albert Camus, gender, crime, the other.

² Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, buse.hakan@outlook.com, ORCID: 0009-0008-6186-5418.

GİRİŞ

İnsan, maddi ve bilinçsel olarak şimdide yaşayan bir varlıktır. Zamanın bir sınırı olmamasından kaynaklı olarak sadece içinde bulunulan zaman sürecinde yaşıyor olduğumuzu düşünsek dahi geçmişte yaşanan olaylar, olgular ve süreçler zamansallıktan koparak varlığını hissettirmektedir. Geçmişin bağlarıyla sadece birey değil toplum da yaşamaktadır. Toplum, geleceğini ve içinde bulunduğu anı geçmişe göre şekillendirirken bir yandan da gelecek ve şu an içinde bulunduğumuz zaman geçmişini biçimlendirmektedir. Geçmişteki yaşanmış olan olaylardan, iyi ve hatırlanmaya değer olanlar hatırlanırken, hatırlanmaya değmeyecek, kötü olan anılar ise gün yüzüne çıkartılmadan unutulur ya da doğallaştırılma yoluyla kabul ettirilir, doğal bir durum olduğu empoze edilir.

Tarihsel geçmişte, devlet oluşumu ve siyasal erkler yayılma isteğiyle kendilerini korumak için ordular kurmuş, daha sonra ordular ile kendilerini korumakla yetinmeyip daha fazlasını isteyerek fetihlerin peşine düşmüşlerdir. Söz konusu bu siyasal yapılar ele geçirdikleri topraklarda sömürgeci kazanmışlardır. Coğrafi olarak belirli bir alanda yoğunlaşan siyasal, askeri ve ekonomik erk sömürgeciliğin tek taraflı bir pratik olmasını getirmiştir. Özellikle Avrupalılık bilinci taşıyan Batılı imparatorluklar, Doğu ülkelerine medeniyet getirmek adı altında sömürgeci kurmuşlardır. Bu dönem, 15. yüzyılda Rönesans'la birlikte Avrupalılık bilincinin ortaya çıkmasıyla, 16. yüzyılda coğrafi keşiflerin hız kazandığı ve ardından sömürgecilik faaliyetlerinin şekillenmeye başladığı dönem olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde kullanılmaya başlanılan matbaa, barut ve pusula Avrupa devletlerinin keşif ve savaş gücünü arttırarak sömürgeci oluşturma aracı olarak kullanılmıştır (Cambaz, 2008: 1).

Doğu sadece Batı'nın yakın komşusu olmaktan ziyade Batı'nın en eski sömürgecilerinin bulunduğu Batı dışı coğrafyalardandır. Batı ve Doğu arasındaki ilişki göz önüne alındığında karşımıza güç ve üstünlük ilişkisi çıkmaktadır. Said'in varsayımından hareket edersek 19. yüzyılda Doğu sadece doğulu olduğu için Doğululaştırılmayıp, Doğululaştırılabilir olduğu için bu şekle bürünmüştür. Dolayısıyla Doğu'nun sadece yaratılmış olduğunu öne sürmek yanlış olacaktır (Said, 1995: 12-17). Sömürü ve sömürgeciliği anlamak için araştırmanın gidişatı açısından; sömürü güçlü ülkelerin kendi sınırları dışında, egemenliği altındaki güçsüz milletlere uyguladığı her türlü toprağın, emeğin, piyasanın ve iktisadi bir kaynağın kabul edilemez amaçlarla kullanılmasını anlatan olgudur. Sömürü ve sömürgecilik için sadece iktisadi kaynakların merkeze alınması doğru değildir. Çünkü bunun yanı sıra kültür ve din üzerinden sömürgeci politikalar izlenmektedir. Kültür ve din alanlarındaki sömürünün–iktisadi sömürünün de önüne geçtiği görülmektedir. Günümüze kadar çeşitli boyutlarıyla karşımıza çıkan, Batı tarihinin bir parçası olan koloni ve kolonyalizm karşımıza sömürü ve sömürgecilik kavramları olarak çıkmaktadır (Aktaran Nurdağ, 2018: 3). Sömürgecilik, Avrupalılaştırmanın temelini oluşturmaktadır. Batı; ırk, iktisat, siyaset, kültür gibi sebepleri arkasına alarak sömürgeleştirmeyi haklı çıkarmaya çalışır. Sömürge ve sömürgeci bu düzenin kuvvet alanlarını belirler. Bu da Avrupalı ve Avrupalı olmayan fikrini ortaya çıkarır. Fikrin aktarmak istediği Avrupalıların diğer tüm kültürlerden üstün bir konumda olduğudur. Bu kültürel üstünlüğe Gramsci "hegemonya" demektedir (Aktaran Said, 1995: 19). Emperyalizm ve sömürgecilik kültür yoluyla yapıcı bir şekilde desteklenmektedir. Dolayısıyla kültür kavramının buradaki önemi oldukça büyüktür. Said'in *Kültür ve Emperyalizm* (2004) kitabındaki kültür kavramı onun için özellikle iki anlam altında yoğunlaşmaktadır. Bu anlamlardan ilki; betimleme, iletişim gibi, başlıca amaçlarından biri haz olan ve iktisadi, toplumsal ve siyasal alanlarda görece bir özerklik içinde, estetik şekillerde var olan uygulamalar anlamını taşımaktadır. Said için önem arz eden bir diğer anlamı ise; inceltici ve yükseltici bir öğeyi, her toplumun bildiği ve düşündüğü en iyi şeylerden oluşan dağarcığı içeren kavram olmasıdır. Said'in de tabiriyle ikinci anlam kültür, çeşitli siyasal ve

ideolojik davaların birbirine girdiği bir tiyatrodur. Yani kültür, emperyalizmin; kurumsal, siyasi ve ekonomik işleyişinin sürdürülmesini sağlayan önemli bir mekanizmadır (Said, 2004: 12-14).

Emperyalizm de sömürgeci de basit bir ele geçirmeden ibaret değildirler. Emperyalizm ve sömürgecinin, sömürülen halklar üzerindeki etkilerine bakıldığında ideolojiyi kullanarak bu halkların kendilerini yönetilmeye, kendileri üzerinde bir tahakküm kurulmasının gerekliliğine inandırması vardır. İdeoloji; siyasal iktidarı meşrulaştırmaya, bireyin düşünce ve davranışlarını etkileyerek sisteme entegre etmeye yardımcı fakat genellikle de yanlış fikirler kümesi olarak tanımlanmaktadır (Kazancı, 2002: 57). Emperyal hegemonyanın sömürgeleştirilmiş olan bu dünyada en önemli aracı ise “emperyal kültürdür”. Emperyal söylem yerli halkların boyunduruk altına alınması gerektiği ve mutlak iktidarın bu konuda metafizik bir hakka sahip olduğu üzerinde durmaktadır. Batı emperyalizmi, Doğu’yu bilme yolu olarak Oryantalizmi kullanmıştır. Akademik bir çalışma alanı ve bilimsel bir konu olarak Batı’da ortaya çıkan Oryantalizm, bilgi birikimi ile güç arasındaki ilişkiyi inceleme bağlamında Batılı olmayan uygarlıkların genel görünümüne, yapılarına ve özelliklerine ilişkin soyut bir anlayışa karşılık gelmektedir. Bu bağlamdan hareketle, Oryantalizm, Batı’nın Doğu’ya yönelişi ve bu yönelişin sonucunda ortaya çıkan bakış açısını gözler önüne sermesi bakımından ortaya çıkmış bir disiplin olma özelliğine sahiptir (Dikici, 2014: 47). Oryantalizm, Batı emperyalist iktidarının bilgi üzerinden nasıl işlediğini sergiler ve bu da Doğu üzerinde iktidar kurmanın yollarından birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Oryantalizm Batı’nın ötekiyi tanımlama ve konumlandırma yoludur.

Sömürgeci toplumlar ile sömürgeleştirilen toplumlar arasındaki bu alışveriş ve kültürel mücadelelerinin günümüzde dahi devam ettiğini ortaya koyan en önemli teorilerden biri ise “post-kolonyal” teoridir. “Sömürgecilik bittikten sonra değil, başladıktan sonra” anlamına gelen post ön eki ile bu teori temel olarak Avrupalıların fetihlerinin, sömürgeleştirilen toplumlar üzerindeki -yukarıda bahsi geçen siyasal ve entelektüel iktidar alışverişini çerçevesinde- kültürel ve siyasi etkilerini ve bu etkinin yanında sömürgeleştirilen toplumların bu etkiye karşı “tepkilerini” inceler (Ahluwalia ve Ashcroft, 2010: 25). Güçlü olanlarının mevcut pozisyonlarını korumak ve daha da güçlenmek için güçsüzlere yönelik “modern sömürgecilik” uygulamaları sebebiyle bugün dünyada yaşanan yeni sömürgecilik sürecine bir tepki olarak (Çıtak, 2014: 564) düşünülen post-kolonyalizm, Batı-dışı literatürlerin marjinalleşmesini aşmak için bir hareket olarak çıkış noktası *edebi ve kültürel* çalışmalardan oluşan bir alandır (Chibber, 2016: 13). Bununla birlikte post-kolonyal teoriyi, edebiyat teorisiyle harmanladığımızda karşımıza toplumlararası ilişkiler ve tarih içeren metinler çıkmaktadır (Said, 1995:42). Bu metinlerden biri de aynı zamanda çalışmanın konusunu oluşturan Albert Camus’un *Yabancı* adlı eseridir. Fransa-Cezayir ilişkilerinden oldukça etkilendiği bilinen Albert Camus’un, *Yabancı* adlı (2016 Şubat 54. Basım) eserinde, özellikle karakterlerinden bahsederken “Arap” karakterlere bir isim vermeyip onları ırkları üzerinden betimlemesi oryantalizm kuramı çerçevesinde değerlendirilebilecek olup; *Yabancı* eserinde “Doğu-Batı ayrımcılığının hangi koşul ve boyutlarda sergilendiği” bu makalenin temel sorunsalını oluşturmaktadır. Oryantalizmin dünyayı Doğu ve Batı olmak üzere eşit olmayan iki bölüme ayırmasından öte, bir seri çıkarlar toplamı olarak ele almasına koşut olarak bu çalışma, Camus’un *Yabancı* eserindeki oryantalist pratikleri, post-kolonyalizm kuramı çerçevesinde ele alıp incelemeyi amaçlamaktadır. Bu makale hayatı, Fransa-Cezayir kolonyalizmi köprüsünün etkisinde geçen bir yazar olan Albert Camus’un, sömürgecinin post-kolonyal sürecinden etkilenmemesinin mümkün olmadığı hipotezine dayanmaktadır. Makalede betimsel analiz tekniği uygulanarak yapılacak satır arası okumaların sonucunda belirlenen verilerin yorumlanması en etkin yöntem olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın birinci bölümünde çalışmanın

metodolojisine yer verildikten sonra, ikinci bölümde oryantalizm kavramı tarihsel olarak incelenecek, ardından üçüncü bölümde Edward Said öncülüğünde oryantalizm kavramı irdelenecektir. Dördüncü bölümde ise *Yabancı* adlı eserin betimsel analiz tekniği ile detaylı bir okuması yapılacak, çalışma sonuç kısmı ile sonlandırılacaktır.

Araştırmanın Konusu ve Sorunsalı

İnsan, devlet oluşumunu sağlamaya başladığı süreçten itibaren sömürüyü kendine bir araç olarak kullanmıştır. Batı, Batı dışı olarak gördüğü yerleri kendi sömürge alanları haline getirerek bu topraklarda hakimiyet kurmuştur. Batı ve Doğu arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda karşımıza çıkan tablo Doğululaştırılmaya çalışan bir Doğu ve kendi kültürel emperyalizmini kullanarak Batı dışını ikinci sınıf yani öteki olarak gören bir Batı senaryosudur. Batı'nın Doğu'yu bilme yolu olarak kullandığı Oryantalizm bu noktada sömürgeciliği meşrulaştıran bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Oryantalizm, Batı ve Doğu arasındaki ilişki üzerinden, Doğu imgesinin sosyolojik olarak inşasını Batı odağında konu edinmektedir. “Meşru ya da Memnu Oryantalizm Kuramı Ekseninde Albert Camus Gözünden Doğu Batı İkiliği” adlı bu çalışmanın inceleme konusunu; sömürgeci toplumlar ve sömürgeleştirilen toplumlar arasındaki ilişkiyi konu alan post-kolonyal teori ışığında, post-kolonyal metinler içerisinde olan Albert Camus'un *Yabancı* adlı eserinin analizi oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel sorunsalına baktığımızda; Bu makale, Edward Said'in *Oryantalizm*'inden hareketle, Doğu ve Batı ayrımcılığının yani ötekileştirmenin hangi koşullar ve boyutlarda sergilendiğini Oryantalist kuram çerçevesinde *Yabancı* üzerinden analiz etmektedir. Romanın bir sınıfın ihtiyacı için ortaya çıktığı tezinden hareketle, bu makale Oryantalizm, Doğu, Batı, Post-kolonyalizm, öteki, toplumsal cinsiyet, suç gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilecektir. Çalışmanın ana sorunsalından yola çıkarak oluşturulan alt sorunsallar şu şekildedir;

- Camus ve Said'in eserlerinde Oryantalizm nasıl ele alınmıştır?
- Toplumsal ve siyasal bir kriz sırasında Camus'un yazmış olduğu *Yabancı* eseri Oryantalist bakış açısına sahip midir?
- *Yabancı* eserinde, Doğu'nun öteki olarak inşasının izleri nasıl sentezlenmiştir?

YÖNTEM

Bu makalede çalışmanın konusuna uygunluğu açısından nitel araştırma yöntemlerinden, veri analizi elde etme yolunda betimsel analiz tekniği kullanılacaktır. Betimleme; çalışmada toplanan verilerin, araştırmanın problemine ilişkin olarak neler söylediği veya ne gibi sonuçları ortaya koyduğunu ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır. Betimleme ile “ne” sorusuna yanıt bulunabilirken, “neden” ve “nasıl” sorularına doğrudan yanıt bulunması mümkün olmayabilir. Kavramsal kodlama ve sınıflama yoluyla temaların oluşturulması ve temalar arasında anlamlı ilişkilerin ortaya çıkarılması, analiz sürecinin temel işlevidir. “Neden” ve “nasıl” sorularının yanıtları analiz aşamasında aranır. Veri analizinin yorumlama kısmında “anlam” ön plana çıkarılmaktadır. Verilerin anlamlandırılması çalışmayı hazırlayanın ulaştığı öznel bir süreci oluşturmaktadır. Bu nedenle öznellikten kaynaklı olarak yorumların herkes tarafından kabul edilmesi beklenemez. Araştırmacı, çalıştığı konu ile ilgili kendi yorumlarıyla elde ettiği verileri ve bu verilerden çıkardığı sonuçları nasıl gördüğünü ortaya koyarak, okuyucuya araştırma sorusunun yanıtına ilişkin ek bakış açısı sunmaya çalışmayı amaçlamaktadır (Şimşek ve Yıldırım, 2005: 221-222). Albert Camus'un *Yabancı* romanı, Edward Said'in Oryantalizm eserini göz önünde bulundurularak incelenecek, yapılacak olan satır içi taramalar ve doğrudan alıntılarla desteklenecek olan yorumlamalarda betimsel analiz tekniği kullanılacaktır. Toplumsal cinsiyet, suç ve

öteki temaları adı altında başlıklandırıp, Yabancı'nın Oryantalist söylem göz önünde bulundurularak analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

BULGULAR

Oryantalizme Tarihsel Bir Bakış

Doğu-Batı, Gerçek ya da Kurmaca

Avrupa'da gerçekleşen Rönesans ve Reformun yarattığı köklü akıl ve bilimin rehberliğinde özgür düşünen ve özgürleşen bireylerin oluşumunu sağlamıştır. Oluşan bu akıl çağı ortamı sadece Avrupa ile sınırlı kalmayıp tüm insanlığın gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Avrupalılık bilincine sahip Batı toplumları bu oluşan şartları Batılı olmayan toplumlara götürerek onlara Avrupalılaştırma bilincini aşılama adı altında o yerlerde sömürgelerini oluşturmuşlardır. Doğu toplumlarını Batılılaştırma serüveni bu şekilde başlayarak Batı'nın Doğu üstündeki bu egemenliği sayesinde onlar yerine konuşma hakkını da kendi üstlerine almışlardır.

Batı ve Batılı olmayan olarak ayrılan bu toplumlar, tarih sürecinde Doğu ve Batı olarak farklı söylemler ile şekillenmiş iki kavram haline gelmiştir. Bu söylemler, gerçek olan ile kurgusal olan arasındaki ayrımı yapmayı zor bir duruma sokmuştur. Hentch'in "*Hayali Doğu*" nitelendirilmesi incelendiğinde şu cümleler dikkat çekmektedir: "*Doğu Batı ikilisinin kökenlerinde, kurmaca ve gerçek sımsıkı birbirine geçmiştir. Ve zamanla hayali olanla gerçek olanın payını ayırmak zorlaştıkça efsanenin kapladığı alan genişlemiştir. Temsil gücü kolektif belleğe kendini dayatmakta ve gerçek bir ağırlıkla geleceğin üstüne binmektedir. Böylece, derinlemesine tavırların oluşmasına katkıda bulunmakta ve bu nedenle de gerçeğe benzemektedir.*" Bu ifadeler, Doğu ve Batı arasındaki bu durumu özetler niteliktedir (Aktaran Atasever, 2009: 5). Batı'nın, Batılı-olmayan diye tabir ettiği bireyler Batılılaştırma sürecinin etkisi altında olmasından kaynaklı olarak Yeğenoğlu'nun da dediği gibi "*kendini Batı olarak addedilen bir kültüre ait olma fantazisi içinde hayal ederek*" Batılılaştırılabilir hale gelirler. Batılı olma fantazisi nesnel ve dışsal olarak ilerlemesinden kaynaklı olarak basit bir bireysel fiil olmaktan çıkmıştır (Yeğenoğlu, 2017: 12-13). Batılı ve Batılı olmayan söylemlerinin sonucu olarak "öteki" diye adlandırılan bir Doğu söylemi ortaya çıkıyor. Batı ve Batılı olmayan arasındaki gerçek ya da kurmaca söylemler sonucu oluşmuş olan "öteki" öznesinin Batı tarafından tanımlaması ve konumlaması yoluna Oryantalizm diye biliriz.

Tarih Sahnesinde Oryantalizm

Oryantalizm kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında karşımıza Doğu Bilimi olarak çıkar. Kelimenin kökeni ise güneşin doğuşunu ifade eden Latince oriens kelimesine dayanmaktadır. Güneşin doğuşu coğrafi manada Doğuyu işaret etmek için kullanılmıştır. "*Oryantalizm, kültürel hatta ideolojik bir açıdan, arkasında müesseseler, kelimeler, ilimler, tasvirler, öğretiler, kavramlar olan bir muhakeme biçimidir*". Yani Oryantalizm, Doğuyu incelemek, eleştirmek, onlar üzerine hüküm vermek, disiplin etmek ve yönetim için kullanılan Batı tarafından oluşturulmuş Doğu bilgisidir (Sarı, 2008: 3). Oryantalizmin tarihi Batı ve Doğu kadar eski olmakla birlikte oryantalizmin kazandığı bu anlamlar tarihi bir sürecin eseridir. Oryantalizmin en genel anlamına baktığımızda Batılı olmayan toplumların kültür, dil, din vb. yani onları oluşturan özellikleri ile ilgili haberdar olma ihtiyacından doğan bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Oryantalizmin zaman içinde değişen anlamının karşılığını bilim olarak değerlendirilmesi, tanım aralığındaki olguların genişlemesini sağlarken Oryantalizmin temelini "biz ve onlar" düalizmini inşa etmiştir (Aktaran Özçelik, 2015: 55). Oryantalizmin eskilere dayanan tarihi

sürecinde net bir tanımının olmaması gibi oryantalistlerin de net bir tarihselleştirme ortaya koyamadığı görülmektedir. Oryantalizmin doğuşuyla ilgili görüşler farklı yorumlar içermektedir.

Oryantalizm tarihinin perde arkasında dört ana dönem göze çarpmaktadır. Birinci dönem, 1784'te Asiatic Society'nin Kalküta'da kurulmasına kadar olan dönemi içine almaktadır. Bu dönem, Doğu'nun daha etken oryantalistlerin daha edilgen olarak sergilendiği bir dönemdir. Bunun sebebi ise oryantalizm çalışmalarının amacının kendi üzerinde egemenlik sağlamış olanın kültürünü öğrenmek olmasıdır. İkinci dönem ise 1780'den itibaren İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren dönemi kapsamaktadır. 1780'de başlamasına rağmen oryantalizm zirveye ulaşmayı 19. yüzyılda gerçekleştirmiştir. Oryantalizmin zirveye ulaştığı bu dönem Aydınlanmanın temelinde; modern tarih düşüncesi, Avrupa merkezli tarih, Avrupa merkezli felsefe, Avrupa merkezli düşünce yapısının oluşum gösterdiği dönemdir. Oryantalizmin kurumsallaşmasının temelleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte ilk önemli oryantalist merkezler kurulmuş ve entelektüel zemin atılmış böylece kurumsallaşma süreci gerçekleştirilmiştir. Büyük oryantalist kongrelerin gerçekleştirildiği bu dönemin amacı, oryantalizm ve kolonyalizm arasında iş birliğini sağlamaktır. Üçüncü dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası ile 11 Eylül saldırısını barındırmaktadır. 1980 dönemine kadar olan süreçte dekolonizasyon adını alan kolonilerde anti sömürgeci etkinlikler gerçekleşmeye başlamıştır. 1980 döneminde siyasallaşan oryantalizmin etkisiyle yeni bir oryantalist nesil ortaya çıkmıştır. Bu nesil İslam toplumlarını siyasal ve sosyal açıdan incelemek üzerine bir ilerleme sergilemiştir. Dördüncü yani son dönem, 11 Eylül saldırılarından sonra günümüze kadar gelen süreci oluşturmaktadır (Aktaran Özçelik, 2015: 60-61).

Edward Said'in Gözünden Oryantalizm

Geçmiş eskilere dayanan akademik bir bilgi alanı olan oryantalizm, post-kolonyal edebiyat ve kültür çalışmalarının önde gelen ismi olan Edward Said'in "*Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*" kitabıyla kuramsal bir alana yerleşmiştir. Said'in *Oryantalizm* eseri giriş ek olarak üç kısım ve on bir alt başlıktan oluşmaktadır. Giriş kısmında kavramların tanıtımı bulunmaktadır. *Oryantalizmin Alanı* başlıklı birinci kısımda oryantalizmin kökeni ve şekillenişini incelediği; 1. *Doğuyu Tanımak*, 2. *Hayalden Doğan Coğrafya ve Görünümler: Doğuluyu Doğululaştırmak*, 3. *Projeler ve 4. Krizler* dört alt başlığa bulunmaktadır. *Düzenlenen ve Yeniden Düzenlenen Oryantalizm* başlığı adı altındaki ikinci kısımda 18. ve 19. yüzyıl oryantalizmi üzerinden o dönem oryantalizminin Doğu ve Batı arasındaki siyasal ve kültürel çerçevede üstlendiği konumu şu alt başlıklar üzerinden incelemiştir; 1. *Sınırları Yeniden Çizme, Problemleri Yeniden Keşfetme, Dini Laikleştirme*, 2. *Silvestre de Sacy, Ernest Renan, Karl Mark, Akılcı Antropoloji, Filoloji Laboratuvarı ve etkileri*, 3. *Hristiyan Hacıları ve İngiliz-Fransız Gezginciliği*. Son kısım olan *Bugünkü Oryantalizm* başlıklı üçüncü kısımda ise günümüzde oryantalizmin işlevini; 1. *Gizli Oryantalizm-Açık Oryantalizm*, 2. *Stil, Uzmanlık, Uzmanın Görüşü, Dünyada Oryantalizm*, 3. *Tam Gelişme İçindeki Modern İngiliz-Fransız Oryantalizmi*, 4. *Son Safha* alt başlıkları altında ele almıştır.

Said, eserinde başka oryantalist çalışmalarda olduğu gibi ansiklopedik bilgi vermek yerine oryantalizmi İngiliz, Fransız ve Amerikalıların Doğu deneyimleri çerçevesinde Batı'nın yaratmış olduğu Doğu senaryosu üzerinde durmuştur. Said *Oryantalizm* eseriyle oryantalizmi kuramsal bir çerçeveye taşımış ve eserinde metinsel ortamda düzenlenmiş olan Doğu'ya has temsil biçimlerini ortaya çıkarmasındaki amacı Doğu ve Batı arasındaki diyalektiğin metinler üzerinden söylem çerçevesinde nasıl şekillendiğini açığa çıkarmaktır (Ayan, 2018: 8-9). Said için oryantalizm demek aralarında bağlantı olan birkaç şey anlamına gelmektedir. Bu birkaç şeyden ilki Doğu hakkında araştırma yapan, üzerine yazan herkesin oryantalist kategorisinde sayılmasıdır. Dolayısıyla buradan anlayacağımız oryantalizmin

akademik bir alan olmasıdır. Said için akademik anlamda oryantalizm yalnızca bir disiplinin adı olarak karşılık bulmaktadır. Oryantalizm kavramı üzerine yapılan araştırmalardan dolayı çok genel bir anlama sahip olmuştur. Bu noktada önemli olan ise oryantalizmin akademik çerçevede Doğu ve Doğuluyla yönelik tezleri araştırması ve bu tezleri metinler içerisinde dile getirilmesidir. Oluşan bu metinler ise kendini üstün gören ve üstünlüğünü elinde tutmak isteyen bir kültürün ortaya koyduğu ürünlerdir. Said'e göre bu kendini üstün gören kültürün, kolonyalizmin askeri ve ekonomik amaç ve kurumlarından beslenen baskın bir yapısının olduğudur. İçerisinde ozanların, romancıların, filozofların, teorisyenlerin yer aldığı bir yazar topluluğu, Doğu'ya yönelik romanları, teorileri incelerken başlangıç noktası olarak Doğu ile Batı arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrımı temel almışlardır (Eren, 2013: 122-123).

Said, *Oryantalizm* eserinde Batı kavim merkeziliği siyasetinin çözümlenmesinin, Foucault'nun formüle etmiş olduğu formuyla temsil meselesiyle başlaması gerektiği görüşündedir. Foucault'ya göre bilginin inşası, bilgi nesnesinin bir temsili ve sınırlarını yaratan bir söylemsel alana göre gerçekleşmektedir. Said, Foucault'nun bu bilgi inşasını Avrupalıların başka kültürlerle dair olan bilgi inşası içinde nasıl çalıştığını göstermeyi amaçlamıştır. *Oryantalizm*'in öncelikli amacı iktidar kurumları ile akademik bilgi arasındaki derin iş birliğini göstermektir. Said'in deyişiyle: “*sayesinde Şark'ın tesis edilip sonra da Avrupa'ya sokulduğu bir bünyeye katma ve dahil etme bilimi olduğu müddetçe Şarkiyatçılık, ampirik siyaset dünyasındaki analoğu Şark'ın Avrupa tarafından sömürgeci birikim ve iktisabı olan bilimsel bir hareket oldu*”. Said, emperyalizm bilimi olarak gördüğü akademik bir disiplinin kültürel tahakkümünün analizini yapmaktadır. Burada karşımıza bir soru çıkar “*başka bilgilerin, farklı cinslerden zulüm ve sömürüyü mümkün kılan bilgilerin, bu veya diğer tahakküm bilimlerine ne oranda bulaştığıdır*”. *Oryantalizm*'in çözümlenmelerinde tüm bilginin nesnel yapılarında bile görülebilecek şekilde bir kirlenme olduğunu görmek mümkündür (Young, 2000: 201-202). Said, örtük ve görünür oryantalizm arasında bir ayrım yapmaktadır. Yapmış olduğu bu ayrım oryantalist söylemin yapısını çözümlenmek açısından önem taşımaktadır.

Oryantalizmin görünür içeriği “doğulu toplumlar, diller, edebiyatlar, tarih, sosyoloji vs. hakkında ileri sürülmüş çeşitli görüşlerdir”; oysa örtük oryantalizm “neredeyse bilinçdışı (ve kesinlikle dokunulmaz) bir olumluluğa işaret eder. O halde, örtük oryantalizm, rüyaların, imgelerin, arzuların, fantazilerin ve korkuların yer aldığı bilinçdışı alanı yansıtır. Bu nedenledir ki oryantalizm aynı anda hem sistematik bilgi üretimini hem de bilinçdışı arzuları ve fantazileri anlatır; “doğu'nun” aynı anda hem bilgi nesnesi hem de arzu nesnesi olduğunu gösterir. Örtük oryantalizmin, Said'in analizinin geneli için temel bir önemi vardır, çünkü Said oryantalizmin doktriner ve doksolojik karakterini, gündelikliğini ve doğallığını, verili olarak kabul edilen otoritesini bu örtük içerik sayesinde kazandığını söyler (Yeğenoğlu, 2017: 31).

Araştırmanın bu kısmına kadar oryantalizmin ne olduğu, oryantalizmin tarihsel süreci ve Edward Said açısından oryantalizm gibi konuları ele aldıktan sonra araştırmanın temelini oluşturan *Yabancı* eserinin oryantalist çerçevede incelenmesi aşamasına geçilecektir.

Oryantalist Yaklaşım Ekseninde Bir İnceleme: Albert Camus, *Yabancı*

Albert Camus'un *Yabancı* adlı romanı çalışmanın bir diğer ayağı olan Edward Said'in 1978'de yayımladığı orijinal adıyla *Orientalism* yani *Oryantalizm* romanıyla birlikte okunmuştur. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde *Oryantalizm* eserinin *Yabancı* romanı ile bağlantılı üç ana noktası -toplumsal cinsiyet, suç, öteki- hakkında bağlamları yapıldıktan sonra yorumlanarak analiz edilecektir.

Toplumsal Cinsiyet

Araştırmanın bu kısmında; kadın ve erkek arasındaki doğal eşitsizlikten yola çıkarak bu eşitsizliğin Oryantalist söylemde ötekinin hem toplumsal cinsiyet yani erilin dışıl üzerindeki hem de kültürün yani Batı'nın Doğu üzerindeki kurduğu iktidarın nasıl bir doğallaştırma sergilediği göstermek amaçlanmaktadır. Edward Said öncülüğünde incelenecek olan *Yabancı* için *Oryantalizm* eserinin nasıl bir zemin sunduğuna bakıldığında;

Said'in çalışması basitçe Avrupa'nın Doğu'yu nasıl temsil ettiğiyle ilgili değildir; bu çalışma aynı zamanda daha genel kuramsal ve politik soruları gündeme getirir. Said, oryantalist metinlerin Doğu'yu ırksal, kültürel, politik ve coğrafi bir bütünlük olarak nasıl kurduğunun zengin bir panoramasını sunarak, kültürel ve cinsel farkın temsil edilmesine ve ötekiliğin söylemsel olarak kuruluşuna ilişkin daha genel sorunları tartışacağımız verimli bir zemin sunar (Yeğenoğlu, 2017: 20).

İnsanlar, toplumsal cinsiyete değil biyolojik bir cinsiyete sahip olarak doğarlar. Yeni doğan çocuğun sahip olduğu biyolojik cinsiyete uygun olarak toplum, çocuğun büyümesi aşamasında davranış kalıpları ve kuralları ortaya koyar. Sosyalizasyon süreci ya da bu süreç içerisindeki rol oynayan failer çocukların toplumsal cinsiyetlerini kazanabileceği ortamları hazırlayarak rollerini öğrenip, kazanmalarını sağlarlar. Bunu yaparken de birincil ve ikincil sosyalizasyon ayrımı yapılır. Toplumsal cinsiyetin kazanımı sağlanırken şartlanma, öğretim, model alma, özdeşleşme, kuralları öğrenme gibi öğrenim mekanizmaları da kullanılmaktadır. Toplumsal modellerin içselleştirilmesi sonucunda toplumun beklentilerini kapsayan toplumsal cinsiyet kimliği ortaya çıkmaktadır (Connell, 1998: 255). Sosyo-kültürel olarak belirlenen kadın ile erkek arasındaki cinsel fark, sömürgeci özne konumunun kuruluşunda temel bir öneme sahiptir (Yeğenoğlu, 2017: 10). Toplumsal cinsiyeti cinsiyetten farklı kılan, kadınların erkeklerin egemenliği altında biyolojik-anatomik özelliklerden kaynaklanan ötekileştirmeden kaynaklanan ikincil konumlarıyla, cinsiyetlendirilmiş bedenlerle mücadele etmektir (Saygılıgil, 2016: 10).

Batı'nın Batı dışı olarak tanımladığı yerlere yaptığı ötekileştirme işleminin bir benzeri, eril/dışıl dikotomik ilişkisinde de görülmektedir. Bu cinsiyet ikiciliğinde, egemen olan eril öznenin varlığı daha somut ve hegemonik üstünlüğü daha belirgindir. Batı dışı toplumlar karşısında özne konumundaki Batı, toplumsal yaşamdaki cinsel fark olan eril ve dişillik Doğu ve Batı'ya taşıyarak onları anlamlandırmıştır (Atasever, 2009: 9). Batı kültüründe “erkeğin üstün ve merkez olduğu varsayımına dayanan” erkeğin bu konumu yalnızca din ve felsefe değil, dil aracılığıyla ve neredeyse çoğu yönden desteklenmektedir (Saygılıgil, 2016: 64).

Toplumdaki tüm hiyerarşik yapılar, eşitsizlikler ve iktidar ilişkileri, kadın ve erkek arasında kurgulanmış doğal eşitsiz ilişkinin çeşitli yansımalarıdır. Scott, savaş, diplomasi ve sınıf gibi siyasi kavramların toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve tüm siyasi tarihin de dolayısıyla toplumsal cinsiyet üzerine inşa edildiğini söyler (Aktaran Saygılıgil, 2016: 39).

Araştırmanın ilerleyen kısımlarından Öteki başlığı altında değinilecek olan Albert Camus'un *Yabancı* romanındaki bütün karakterlerin isimlerini verirken “Arap” karakterlere isim vermeyip ırkları üzerinden nitelendirmektedir. Camus'un tabiriyle “Araplar” üzerindeki ilk ötekileştirmesi annesi öldükten sonra bakımevine gittiğinde annesinin tabutunun başında duran hastabakıcıyı tanımlarken karşımıza çıkmaktadır.

Tabutun yanında sırtına beyaz iş gömleği giymiş, başına alacalı bir örtü örtmüş bir Arap hastabakıcı kadın vardı (Camus, 2016: 14).

Camus'un yazım dilinde yoğun bir betimsellik olmasına rağmen "Arap hastabakıcı kadını" başkarakter olan Meursault'un ağzından anlatırken üzerinde durmadan sadece genel hatlarıyla bahsetmiştir. Başkarakterin ona dikkat etmediğini ise şu satırlardan anlayabiliriz:

Hastabakıcı kadın ayağa kalkıp kapıya yöneldi. O sırada kapı görevlisi, "Yüzünde çıban var," dedi. Ben anlayamadığım için hastabakıcıya baktım, gözlerinin altından başlayıp başını çepeçevre dolaşan bir sargı bulunduğunu gördüm. Burun hizasında sargı düzleşiyordu. Yüzünde yalnız sargının beyazlığı görülüyordu (Camus, 2016: 14).

Metinde Batı'nın, Doğu'yla kadını bir tutmasının yansıması olarak karakterin hem Arap hem de kadın olmasından kaynaklı ikincil bir konumda olduğu bu satırlardan da anlaşılmaktadır. Toplumsal cinsiyet denildiğinde aklımıza sadece kadının toplumdaki konumu ve bu konumun yarattıkları gelmemelidir. Çünkü geniş bir yelpazede toplumun oluşturduğu cinsiyet rolleri sadece kadın için değil aynı zamanda hem erkek ve hem de eşcinsel bireyleri de kapsamaktadır. Toplumsal cinsiyetin oluşmasını sağlayan toplumsal süreçler, iktidar ilişkileri vb. etkenler nasıl bir kadın modeli ortaya çıkarıyorsa aynı şekilde kalıplaşmış bir erkek modeli de ortaya çıkarmaktadır. Oluşan bu erkeklik modelini Connell şu şekilde açıklar:

...kadınlık ve erkeklik biçimlerinin karşılıklı ilişkisi, tek bir yapısal gerçek üzerine, erkeklerin kadınlar üzerindeki küresel egemenliği üzerine oturtulur. Bu yapısal olgu, bir bütün olarak toplumda hegemonik bir erkeklik biçimini tanımlayan erkeklerarası ilişkilerin ana temelini oluşturur. "Hegemonik erkeklik" daima kadınlarla ilgili olduğu kadar, ikincil konuma itilmiş çeşitli erkeklik biçimleriyle ilgili olarak da inşa edilmektedir. Farklı erkeklik biçimleri arasındaki etkileşim, ataerkil bir toplumsal düzenin işleyiş biçiminin ayrılmaz parçasıdır. Egemen erkeklik biçiminin erkekler arasında hegemonik olması anlamında hegemonik bir kadınlık biçiminden söz edilemez (Connell, 1998: 245-246).

Çalışmanın gidişatı açısından Bourdieu'nun eril tahakkümüne değinmek gerekirse; cinsiyet farklılıkları üzerine inşa edilen eril tahakküm, toplumsal kozmosu düzenleyen bir zıtlıklar dizgesi içerisinde bulunmakla birlikte cinsel farklılıklara göndermede bulunan bu zıtlıklara ise belirli toplumsallık ve kültürel atfedilmektedir. Karşımıza çıkan tabloda ise eril tahakkümün kendisini zıtlıkların içine gizlemesi göze çarpmaktadır. "Yukarı/aşağı, üst/alt, kamusal/özel, kuru/ıslak, sağ/sol, aktif/pasif, hareketli/hareketsiz gibi zıtlıklar erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsiz cinsel ilişkilerin içselleştirilmesine ve ebedileştirilmesine katkıda bulunurlar". Bu zıtlıklar hem sözcükler hem de performanslar üzerinde kendini göstermektedir (Aktaran Türk, 2007: 13-14).

Bourdieu, bir tür eylem kuramı geliştirmeye çalışırken Masculine Domination (Eril Tahakküm, 1998) kitabını yazarak, modern toplumlarda ortaya çıkan eril tahakkümü iktidar karşısında boyun eğmenin tipik bir örneği olarak ele almıştır. Eğer bunu anlarsak toplumda var olan başka tahakküm biçimlerini de kolaylıkla anlayabileceğimizi iddia etmiştir. Bourdieu eril tahakkümün tarihsel kökenlerine ve farklı varoluş tarzlarına bakarak, eril tahakkümün bir cinsiyet düzeni olduğunu; cinsel atıflar ve eylemleri düzenleyen bir dizi karşıtlık yoluyla bütün toplumsal evreni, bir tür bilinçdışı kabuller ve istekler şeması olarak yarattığını söyler (Aktaran Sancar, 2013: 189).

Erkeklerle yüklenmiş olan toplumsal cinsiyet modelini Meursault ve komşusu Raymond arasında geçen şu konuşmadan kendini gösterir;

“Ben fena adam değilim, Mösyö Meursault,” dedi, “ama biraz sertim. Herif bana, ‘Erkeksen tramvaydan in de görelim,’ dedi. ‘Hadi be, rahat dursana sen,’ dedim ona, ‘Öyleyse erkek değilsin,’ dedi. Ben de tramvaydan indim ve, ‘Sesini kesersen iyi edersin, yoksa fena yaparım seni!’ dedim. ‘Et de görelim!’ demez mi? O zaman bir tane yapıştırdım. Düştü (Camus, 2016: 32).

Batı ve Batılı olmayan toplumlardaki belirlenmiş olan kalıpların, Batının elinde bulunan güç ve bu gücü Batılı olmayanlar üzerinde baskı olarak kurmasının farklı bir versiyonuna cinsiyet üzerinde rastlamak mümkündür. Ancak burada kadın ve erkek üzerinden değil erkek ve erkek üzerinden sergilenen bir güç gösterisi anlatılmaktadır. Toplumsal cinsiyet kalıplarının erkek üzerinde oluşturduğu, erkek olma erkeklik algısı burada vurgulanmaktadır. Toplumsal cinsiyet kalıbına göre erkek olan birey, gücün ve cesaretin simgesi olmalıdır. Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü üzere bireye aşılana toplumsal cinsiyet zihniyeti sonucunda, erkekliğine laf edilmesi üzerine gücünü ve cesaretini ortaya koyarak kendisini gösterme gereksinimine bürünmüştür. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet modeli olarak kalıplaşmış bir kadın modeli de üretilmektedir. Kadın ve erkek arasında oluşan toplumsal cinsiyet modeliyle, Batı ve Batılı olmayan arasındaki ilişki satırlara şu şekilde yansımıştır;

...önce bir temiz dayak attım. Sonra da ne mal olduğunu yüzüne karşı bir bir söyledim. Senin canın gönül eğlendirmek istiyor dedim. Görmüyor musun, herkes senin mutluluğunu kıskanıyor. Kıymetimi benden ayrıldıktan sonra anlayacaksın (Camus, 2016: 34).

Erkeğin kadın üzerinde kurduğu egemenlik, erkeğin olmadığı süreçte kadının ona muhtaç olacağı ve tek başına bir varlık sergileyemeyeceği üzerinedir. Oryantalist söylem üzerinden incelediğimizde, Batı toplumlarının Batılı olmayan toplumlar üzerinde kurmuş olduğu kültürel emperyalizm yani onların Batılılara muhtaç ve onlar için olması gereken ideal olan Batılılar gibi olmak olduğunu empoze ettikleri için tam olarak bu satırlarda olanın farklı bir versiyonunu gözlemlemek mümkündür. Toplum tarafından kadına yüklenen niteliklerden olan evin işini kadın yapmalıdır görüşü, yemekler yenildikten sonra erkekler yürüyüşe çıkarken kadınların evde kalması şu satırlarda karşımıza çıkar:

Marie, Madam Masson’a bulaşıkta yardım etmek için kalacağını açıkladı. Parisli Madam Masson da o işi görürken erkekleri evden çıkarmak gerektiğini söyledi (Camus, 2016: 52).

Cinsiyete dayalı olarak ortaya çıkan iş bölümünde kadına yüklenen ev işlerini yapma gerekliliği kendi kendini yeniden üretmektedir. Bu satırlarda da kadının, kadın olmasından kaynaklı olarak ev işi yükümlülüklerinin kendine ait olduğunu kabullenmiş olduğunu Madam Masson’un iş yaparken erkeklerin evde olmaması gerektiğine yönelik söyleminden anlayabiliriz. Dolayısıyla cinsel farkın, sömürgeci öznenin oluşmasında önemli bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Camus’un *Yabancı* eserinden hareketle, oryantalizm ve toplumsal cinsiyet arasındaki bağı ele aldığımız bu bölümde gördüğümüz üzere; toplumun belirlediği şartlara uygun, toplumsal cinsiyet kalıplarına ait kadın ve erkek modelinin gerek erkeğin kadın üzerindeki gerekse erkeğin erkek üzerindeki egemenliği Batı ve Batılı olmayan toplumlar arasında kurulu olan egemenlik senaryosunun toplumsal cinsiyet kurulumu üzerinde düzenlenmiş halidir.

Suç

Suç konusunun tarihsel süreci çok eskilere dayanmakla birlikte farklı toplumlarda farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Çok geniş bir alana sahip olan suç olgusu farklı disiplinlerinde ilgi alanına girmesinden kaynaklı olarak suç olgusu üzerine birçok yaklaşım ve teorinin oluşmasına neden olmuştur. Suçun toplumların en önemli sorunlarından biri olarak görülmesi, bu farklı disiplinler içerisinde suç olgusunun

sosyolojik açıdan daha yoğun bir şekilde ele alınması açısından önemli bir nedendir (Güllü, 2014: 104). Suç, durağan olmayan sosyal bir olgudur. Suç olgusunun anlamlarına bakıldığında zamana, mekana ve toplumdaki topluma göre farklılık gösterdiğinden dolayı daha önceden suç olarak algılanmayan bir davranış daha sonradan suç olarak algılanabilir ya da bunun tam tersi de olabilir. Aynı zamanda bir toplumda suç olarak görülmeleyen bir davranış başka toplumda suç olarak görülebilmektedir. Bu durumlardan kaynaklı olarak suçun net, evrensel bir tanımının yapılması mümkün olmayacaktır. Tarihsel sürecin ilk dönemlerinden günümüze kadar toplumun duyarlı olduğu suçlar arasında kutsal kavram, nesnelere karşı saygısızlık ve doğüstü tabular bulunurken savaş ve çatışma dönemlerinde ise ihanet ve sadakatsizlik önem kazanan suçlar arasında sayılmaktadır. Tüm medeni toplumlar arasında cinayet suç kabul edilmektedir (Burkay, 2008: 2-3). Suç olgusunun metin üzerine yansımaları karşımıza şu bölümde çıkmaktadır; Meursault yalnız başına sahilde yürüyüşü çıkar. Sıcaktan bunalmış bir durumda olan Meursault bu dış etkenden kaynaklı olarak tahammülsüz bir durumdadır. Camus, Meursault karakterinin bu bunalmışlık durumunu şu şekilde kelimelere dökmüştür:

Güneşin altında alınımın şiştiğini hissediyorum. Bütün bu sıcaklık olduğu gibi üzerime çöküyor, beni ilerlemekten alıkoyuyordu. Onun kocaman ve sıcak soluğunu yüzümde her hissettiğimde dişlerimi sıkıyor, pantolonumun ceplerindeki yumruklarımı sıkıyor ve güneşin üzerime boşalttığı bu koyu sarhoşluğu alt etmek için bütün benliğimle kasılıyorum. Kumdan, beyazlaşmış bir midye kabuğundan ya da bir cam kırığından kılıç gibi bir ışık huzmesinin her çıkışında çene kemiklerim kasılıyordu (Camus, 2016: 56).

Tam da bu noktada araştırmayı ilgilendiren suç kısmı gerçekleşir. Meursault, Arap karakterini hiç düşünmeden silahla vurarak öldürür.

Bütün benliğim gerildi, tabancamın üzerindeki elim kasıldı. Tetik oynadı, kabzanın cilalı yüzü elime değdi. İşte her şey o an, o hem sert, hem sağır edici gürültünün içinde başladı...O zaman, hareketsiz vücuda dört el ateş ettim, kurşunlar birbiri peşi sıra bu vücuda gömüldü (Camus, 2016: 58).

Kitapta Arap karakterini öldürmesini sıcaktan bunalmış olmaya bağlayan Meursault mahkemeye çıktığında yaşanan olay gayet normal ve toplum tarafından doğal karşılanacak bir durummuşçasına rahat tavırlarla bunun sebebinin güneşe bağlanmaktadır. Avukatı ve Meursault arasında şu şekilde bir konuşma geçmektedir:

Avukatım davanın iki-üç günden fazla sürmeyeceğine dair bana güvence vermişti. "Hem zaten mahkeme acele edecektir, çünkü sizin dava bu dönemin en önemli davası değil" diye de eklemişti. "Sizden hemen sonra, babasını öldüren bir adamı yargılayacaklar." (Camus, 2016: 77).

Bu satırlarda aslında ortada iki tane suç yani iki tane ölüm olduğunu görmek mümkün ancak burada babasını öldüren adamın davasının, Arap karakterini öldüren Meursault'un davasından önemli olmasının gerekçesinin ne olduğu sorusunu sormak Arap karakterinin ötekileşmesinden kaynaklı olarak bir ağırlığının ve bir öneminin olmayışına işaret etmektedir. Kitabın gidişatında Meursault'un yargılanması sırasında ona yöneltilen sorular Arap karakterini öldürmesine karşı işlediği suç üzerinden sorgulanmaktan daha çok annesini bakımevine yatırması, annesinin ölümü üzerine duyduğu duygular ve düşünceler üzerinden sorgulanarak gerçekleşmektedir.

Görünürde davayla ilgisi yokmuş gibi duran, fakat belki de davaya çok etkisi olacak bazı konuları inceleyeceğimizi söyledi. Yine annemden bahsedeceğini anladım, aynı anda da bunun beni ne kadar sıktığını hissettim. Annemi neden bakım evine yerleştirdiğimi sordu. Hastabakıcı tutacak ve onu tedavi ettirecek

param olmadığı için, diye cevapladım. Onu bakımevine bana şahsen dokunup dokunmadığını sordu, annemin de benim de birbirimizden hiçbir beklentimiz kalmadığını ve her ikimizin de yeni hayatlarımıza alışmış olduğumuzu söyledim (Camus, 2016: 81-82).

Mahkeme sırasında geçen bu konuşma ardından tanıkları dinleyen mahkemenin, tanıklara yönelttikleri soruların çoğunun Meursault'un annesinin ölümü sonrasında yaşantısı ve verdiği tepkileri öğrenmek üzerinedir. Bu durum aslında Meursault'un Arap karakterini öldürmek üzere yargılanmadığını, bu durumun pek bir öneminin olmadığı hissiyatını yaratması kitabın içinde bulunduğu döneme gönderme yapar niteliktedir. Cezalandırma mantığının ırkçı bir mantığa sahip olduğunu, mahkemede olmasının asıl sebebi Arap karakterini öldürmüş olmasıyken Savcı tarafından toplumsal kalıplardan uzaklaşmış olan Meursault'un içinde bulunduğu yabancılaşmanın bir sonucu olarak annesinin ölümü sonrası yaşamış olduğu tepkisizlik üzerinden yargılanmaktadır. Yani asıl sebebin ikinci plana atılmış olduğunu söylemek mümkündür. Sömürge koşulları düşünüldüğünde bu şekilde olması olağan bir durumdur. Fransız sömürgesinde varlığını sürdüren Meursault için varlığını sonlandıracak olan karar şu şekilde olmuştur:

...Başkan garip bir şekilde bana, Fransız halkı adına genel bir meydanda kafamın kesileceğini söyledi (Camus, 2016: 97).

Mahkeme sırasında Meursault'un Arap karakteri öldürmesinden daha çok annesinin ölümünden sonra gündelik hayatına devam edip ölümü umursamayacak kadar kendine, herkese ve her şeye yabancılaşmış olması daha ön planda tutulmuştur. Meursault bir Arap'ı öldürdüğü için değil, toplumun kurallarını tanımayan "öteki" olduğu için ölüme mahkum edilir.

Öteki

Araştırmanın bir diğer bağlantı noktası "öteki" kavramsallaştırmasıdır. Burada öteki derken oryantalizmin en temel koşullarından biri olan dışsallaştırma, ikincilleştirme anlatılmak istenmektedir. Ötekileştirmenin temeline bakıldığında Batı ve Batı dışı ilişkisi göze çarpmaktadır. Batı kendini Batı olarak inşa edebilmek için Doğu karşısında kendisini konumlandırarak Doğu'yu ötekileştirmiştir. Dolayısıyla Batı, Doğu'yu kendini tanımlamak için kullandığı bir öteki imgesine dönüştürmüştür. Ötekileştirme zihniyetinin altında sömürgecilik yer almaktadır. Batı, kendi kimliğini inşa etmek ve kendi gücünü ispatlamak için Doğu'yu bir araç olarak kullanmıştır. Ötekileştirme, Batılı olmanın Batılı olmayandan daha üstün olduğu düşüncesine dayanan hegemonyayla doğrudan ilişkilidir (Ayan, 2018: 12).

"Öteki" suçlu olarak doğar: O, öznenin sahip olduğu özelliklerden yoksundur ama aynı zamanda da radikal farkından dolayı öznenin istikrarlı dünyasına bir tehdit oluşturmaktadır. Özneye ilişkin bu yapı kolonyal veya emperyal söylem için de geçerlidir (Yeğenoğlu, 2017: 15).

Said, oryantalist metinlerin Batılı olmayana ırksal, kültürel, politik ve coğrafi bir bütünlük olarak nasıl kurduğunun genel görünümünü verimli bir şekilde gözler önüne sererek, "kültürel ve cinsel farkın temsil edilmesine ve ötekiliğin söylemsel olarak kuruluşu" hakkında tartışmalar yürütülebilecek bir ortam hazırlamıştır. Batılı olmayanın yani "öteki"nin oluşumunun temeline bakıldığında, Batılı özne sorunu - özerk, hükümler bir özne olarak kurulma- kendisini göstermektedir. Aynı zamanda Batı'nın kurmuş olduğu "ben ve öteki arasındaki diyalektik ilişkiyi göstermek üzere oryantalist söylemin en temel tekniği olan Batı ve Doğu arasında kurulan ikici karşıtlıklara dikkatimizi çeker" (Yeğenoğlu, 2017: 20).

Yabancı'nın "öteki"sine bakıldığında "Arap" karakterinde karşılık bulmaktadır. Camus'un Meursault'u, Arap'ı öldürür. Sömürge koşulları göz önünde bulundurulduğunda bir Arap'ı öldürmesi büyük bir mesele olarak görülmemektedir. Camus'un ilk ötekileştirmesi Meursault'un annesinin ölümü sonucunda gittiği bakımevinde tabutun başındaki "Arap hastabakıcı kadın" üzerindedir. Camus diğer her karaktere isim verirken "Arap" karakterler üzerinden ırksallaştırma yaparak hiçbir şekilde isim vermediği ve iki tane dışında betimleme yapılmadığı göze çarpmaktadır. Arap karakterlerle ilgili yapılan betimlemeler sadece şu satırlarda kendini göstermektedir.

... kumsalın en sonunda ve bizden çok uzakta, mavi tulum giymiş iki Arap'ın bize doğru geldiğini gördüm (Camus, 2016: 53).

Orada, yine bizim iki Arap'la karşılaştık. Sırtlarındaki yağlı iş tulumlarıyla yere uzanmışlardı (Camus, 2016: 55).

Camus'un *Yabancı* eserinde ötekileştirmeyi hissettiren Arap karakterlerin geçmiş olduğu diğer satırlar;

Tütüncünün camekanına sırtlarını dayamış duran birkaç tane Arap gördüm (Camus, 2016: 49).

Araplar gözlerini üstlerimizden ayırmaksızın ve bizi bıçaklarıyla tehdit ederek ağır ağır gerilediler (Camus, 2016: 54).

Arap, beni görür görmez biraz doğruldu, elini cebine soktu. Ben de tabii Raymond'un ceketimin cebinde duran tabancasını avucumda sıktım. Arap yine sırtüstü yattı, ama elini cebinden çıkarmadı (Camus, 2016: 57).

Bu sefer Arap yeniden doğrulmaksızın bıçağını çekip, güneşin altında bana gösterdi (Camus, 2016: 58).

Bu satırlarda da görülmüş olduğu üzere karakterin tek kimlik özelliği Arap olması ve yoğun bir şekilde bu vurgunun sürdüğü gözlemlenmektedir. Batı'nın kendini var etmek için Doğu'ya yapmış olduğu konumlandırma sonucunda oluşan öteki öznesinin varlığı bu satırlarda da kendini göstermektedir. Genel hatlarıyla *Yabancı*'yı incelediğimizde, öteki inşası kurulurken aslında bir taraftan da kurulmakta olan doğallaşmış ve kabullenilmiş bir Batı sömürgesi yapısıdır. *Yabancı* eserinde de göze çarpmakta olan en önemli noktalardan birisi de bu kabulleniş durumudur. Fransız sömürgesi olan Cezayir hiç yokmuşçasına, bir Fransız sömürgesi değilmişçesine herkesin bu durumu kabullenmiş bir şekilde gündelik hayatlarına devam ediyor oluşu, ortadaki kimlik duygusunun tamamen kaybolduğu ve Cezayir'in aslında hiç var olmadığını yansıtan bir senaryo sergilenmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihsel sürecin başından beri kendini gösteren sömürge oluşturma ve sömürgelere hakimiyet çabası varlığını sürdürmüş olup Avrupalılık adı altında Batılı olmayan yerleri Batılılaştırmak ve medeniyet getirmek bahanesini öne sürerek sömürgeler oluşturmuşlardır. Batılı olmayan adı altında anılmakta olan yerlerden birisi de Doğu topraklarıydı. Batının en büyük sömürü kaynaklarını oluşturan Doğu toprakları aynı zamanda Batı'nın en eski sömürgelerini içinde barındırmaktadır. Sömürgeciliğin hâkim olduğu Doğu profiline bakıldığında, ötekileştirilebilir yani Doğululaştırılabilir kalıplara sahip olduğu görülmektedir. Avrupalılık bilincinin temeli, Avrupalıların diğer tüm kültürlerden üstün bir ırk olduğudur. Sömürgeciliğin sömürülen halklar üzerindeki etkisine bakıldığında bunun gerekliliğinin kabullenişini ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu durum sömürülen halklara empoze edilmektedir. Batı dışı topraklar üzerinde egemenlik sağlayan emperyal söylem, bunu yaparken kültürlerinin üstünlüğü vurgusunu kullanmaktadır. Batı, üzerinde egemenlik oluşturduğu Doğu'yu anlamak ve bilmek üzerine

bir akademik çalışma alanı olan oryantalizmi kullanmıştır. Oryantalizm bilgi üzerinden Batı iktidarının nasıl işlendiğini ve ötekinin kuruluşunu görmek için bir yoldur. Oryantalizmin kavramsal ve tarihsel gelişimi açısından birçok yazarın, araştırmacının, oryantalistlerin vb. olumlu ya da olumsuz bu gelişiminde payı olduğunu görmek mümkün olmakla beraber oryantalizmi yoğun bir ilgiyle inceleyen Edward Said için hayatının onun bu yöne itmiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1935'te İngiliz yönetimi altındaki Kudüs'te, Hristiyan dinini benimsemiş Filistinli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Yaşamı boyunca farklı yapılarla sahip, farklı okullarda öğrenim görmüş olan Said'in kimlik sorununun arkasında bu süreçte yaşamış oldukları yatmaktadır. Oryantalizmi incelemeye ilgi duyan Said'in yazmış olduğu *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu* kitabı sonucunda oryantalizm kuramsal alana yerleşmiştir. Said yazmış olduğu bu eserle, Doğu ve Batı arasındaki ilişkinin metinler üzerinden nasıl kurulduğunu incelemeyi amaçlamıştır. Said'in bir diğer amacı, Foucault'un bilgi inşasını kullanarak Batılıların Batılı olmayanlar üzerine kurdukları bilgi inşasının nasıl sağlandığını anlamaktır. Oryantalizmin yapısını çözümlmek adına Said, örtük ve görünür ayrımı yapmaktadır.

Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform hareketlerinin sonucunda Batılı toplumlarda Avrupalılık bilinci kendini göstermiştir. Oluşan bu bilinçle beraber Batılı ve Batılı olmayan ayrımı, Batı ve Doğu söylemi içerisinde karşılık bulmuştur. Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz Batı'nın Doğu üzerine kurmuş olduğu egemenlik ve onları Batı gözüyle anlamaya çalışmasıyla oluşan senaryo sonucunda gerçek ve kurgusal Doğu birbirine karışmıştır. Bu karışıklık üzerinden, Batı tarafından öteki konumuna getirilen Doğu'nun inşasının sadece bunu empoze etmeleri sonucu değil bu karışık durum sayesinde Doğu'nun Doğululaştırılabilir olduğu sonucuna varmak mümkündür. Tarih sahnesinden devlet oluşumu kendini göstermesinden itibaren gücü elinde bulunduran devletler sömürüyü egemenlik kurmak için bir araç haline getirmişlerdir. Doğu ve Batı arasında tam da bu sömürünün araçsallaştırılmasından kaynaklı olarak ortaya çıkan bir ilişki doğmuştur. Bu ilişkide karşımıza kültürel emperyalizmi kullanarak Doğu'yu ötekileştirmeye çalışan bir Batı senaryosu çıkmaktadır. Bu ilişki içerisinde Batı'nın Doğu'yu bilme yolu olarak kullandığı oryantalizm, Doğu'yu Batı'nın gözünden yeniden inşa etmektedir. Sömürgeci ve sömürülen toplum arasındaki ilişkiyi, sömürülenlerin bu ilişkiye karşı oluşan tepkisini inceleyen teorilerden birisi de post-kolonyal teoridir. Post-kolonyal teori edebi ve kültürel çalışmaları da içerisinde barındıran bir alan olmakla beraber, Camus'un *Yabancı* eseri de bu çerçevede yer almaktadır. Nitel bir makale olan bu çalışma sömürgeci toplumlar ve sömürgeleştirilen toplumlar arasındaki ilişkiyi konu alan post-kolonyal teori ışığında, Said'in *Oryantalizm*'inden hareketle, Doğu ve Batı ayrımcılığının yani ötekileştirmenin hangi koşullar ve boyutlarda sergileneceğini *Yabancı* üzerinden betimsel analiz yapılarak incelenmiştir.

Oryantalizmi *Yabancı* üzerinden incelerken üç tema üzerinde durulmuştur. Bu temaları; toplumsal cinsiyet, suç ve öteki oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet başlıklı bölümde Doğu ve Batı arasındaki sömürü ilişkisinin farklı bir düzlem olan toplumsal cinsiyette nasıl bir yansımasının olduğu üzerine yapılan incelemede; Doğu'nun Batı karşısındaki konumunun bir benzerini olan kadının erkek karşısındaki konumunun kuruluşunda benzerlik olduğu saptanmıştır. Oryantalist söylem çerçevesinde incelendiğinde Camus'un Arap karakterleri sadece ırkları üzerinden betimlediği gözlemlenmekle beraber kitabın başında yer alan kadın Arap hastabakıcıyı ötekinin inşası olarak kullanmanın yanında kadın olmasından kaynaklı olarak da arka planda bırakmıştır. *Yabancı* eserinde erkeğin kadın üzerinden kurmuş olduğu egemenlik senaryosu dışında, toplumun erkek için belirlemiş olduğu erkek modeline de vurgu yapılmaktadır. Eser açısından bakıldığında nasıl ki Doğu ve Batı arasındaki ilişki sömürgeci öznenin oluşumunu sağlamaktaysa -cinsel fark- toplumsal cinsiyetin kuruluşu sömürgeci öznenin

oluşmasını sağlayan bir faktör olduğu sonucuna varmak mümkündür. *Yabancı*'nın betimsel analizini oluşturan bir diğer teması ise suçtur. Suç olgusunu incelediğimizde zamandan zamana ve toplumdaki topluma farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Suç bölümünde Camus'un baş karakteri olan Meursault'un bir Arap karakterini öldürmesi ve bunun üzerine mahkemeye çıkması ele alınmıştır. Meursault'un mahkemede Arap karakteri öldürmekten değil de başka sebeplerden dolayı yargılanması, Arap karakter üzerindeki ötekileştirmeyi gözler önüne serer niteliktedir. Suç olgusunun dönemin şartlarına göre farklılık gösterdiğini göz önünde bulundurarak *Yabancı*'yı incelediğimizde o dönem içerisinde Fransız sömürgesi olan Cezayir'de Arap karakterinin ölümünün çok önemli bir durum olarak görülmediği sonucuna varmak mümkündür. Batı'nın Doğu'yu öteki olarak inşa etmesinden yola çıkarak oluşturulmuş olan öteki temasının analizinde eser içerisinde Arap karakterlerin ırk dışında hiçbir özelliği belirtilmeyerek ikincil konuma atılması yer almaktadır. Sonuç olarak Batılı olmayan öznenin öteki olarak kuruluşunun izlerine bu eserde yoğun olarak rastlanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahluwalia, P. ve Ashcroft, B. (2010). *Edward Said* (D. Keskin, Çev.). Ankara: Elips.
- Atasever, G. (2009). Doğu-Batı İlişkileri Bağlamında Oryantalizm, Yüksek Lisans Tezi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi*, Muğla.
- Ayan, E. (2018). Edward W. Said'in Oryantalizm Kuramından Hareketle Postmodern Türk Romanlarında Oryantalist Temsiller Üzerine Bir İnceleme, Doktora Tezi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana.
- Burkay, S. (2008). Teorik Çerçeve ve Suç. *ETHOS: Felsefe Ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2 (4), 1-16.
- Cambaz, Ş. (2008). Sömürgecilik Sonrası Batı Yazınının Çevirisinde 'Ötekilik', Yüksek Lisans Tezi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi*, Muğla.
- Camus, A. (2016). *Yabancı* (S. Tiryakioğlu, Çev.). 54. Basım. İstanbul: Can.
- Chibber, V. (2016). *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti* (M. Öztürk, Ed.). İstanbul: İletişim.
- Connel, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çıtak, E. (2014). Postkolonyalizm ve Batı Sinemasında Doğu-Batı Ayrımına Yönelik Postkolonyal Öğeler. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 561-578.
- Dikici, E. (2014). Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 45-59.
- Eren, G. (2013). Edward Said: Oryantalist Söylem Analizinin Metodolojik Temelleri, Doktora Tezi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.
- Güllü, İ. (2014). Suç Olgusuna Teorik ve Eleştirel Bir Yaklaşım. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (1), 104-107.
- Kazancı, M. (2002). Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. (57), 1, 55-87.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (D. Kömürcü ve O. Akinhay, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nurdağ, G. (2018). Gelişmiş Ülkelerin Sermaye Oluşum Sürecinde Sömürgecilik, Yüksek Lisans Tezi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Gaziantep.
- Özçelik, G. T. (2015). Doğu Ve Batı Dikotomisinin Yarattığı Gerçeklik: Oryantalizm - Oksidentalizm, Doktora Tezi, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa.
- Said, E. W. (1995). *Oryantalizm* (N. Uzel, Çev.). İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Said, E. W. (2004). *Kültür ve Emperyalizm* (N. Alpay, Çev.). İstanbul: Hil.
- Sancar, S. (2013). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. İstanbul: Metis.
- Sarı, O. (2008). Oryantalizm Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Elazığ.
- Saygılıgil, F. (2016). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Türk, B. (2007). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu. *Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü*, Ankara.
- Yeğenoğlu, M. (2017). *Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*. İstanbul: Metis.
- Young, R. (2000). *Beyaz Mitolojiler* (C. Yıldız, Çev.). İstanbul: Bağlam.

EBEVEYNLEŞME ÖLÇEĞİ'Nİ TÜRKÇEYE UYARLAMA ÇALIŞMASI

Adaptation of Parenting Scale into Turkish

Ahmet Yasin ŞENYURT^{3,4}

Büşra ERTÜRK⁵

Öz

Bergner, Mika ve Baum tarafından geliştirilen Ebeveynleşme Ölçeği'nde (Parentification Scale) katılımcıların ebeveynleşme düzeylerini ve türlerini tespit edilmesi için kullanılmıştır. Ebeveynleşme Ölçeği bireyin çocukluk ve ergenlik döneminde aldığı sorumlulukların ebeveynleşme düzeylerinin ve ebeveynleşme türünün belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu çalışmada Türkçe Ebeveynleşme Ölçeği'nin geliştirilmesi ve geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları ele alınacaktır. Uyarlanan Ebeveynleşme Ölçeği'nin "ebeveynleşmenin problem çözme boyutu", "ebeveynleşmede yetişkinlik boyutu", "ayırt edilemeyen ebeveynleşme" ve "ebeveynleşmede kardeş bakımı" olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Cronbach Güvenirlik Analizi, Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Ebeveynleşme, aile sistemi, sorumluluk, ergenlik ve çocukluk deneyimleri

Abstract

The Parentification Scale, developed by Bergner, Mika, and Baum, was used to determine the level and types of parentification experienced by participants. The Parentification Scale aims to identify the level and type of parentification based on the responsibilities assumed by individuals during childhood and adolescence. This study focuses on the development of the Turkish Parentification Scale and its validity and reliability assessments. The adapted Parentification Scale consists of four sub-dimensions: "parentification in problem-solving," "parentification in adult roles," "unidentified parentification" and "parentification in sibling care." Cronbach's Reliability Analysis, Exploratory Factor Analysis, and Confirmatory Factor Analysis indicated that the scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Parentification, Family system, responsibility, adolescent and childhood experiences

³ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: yasinsenyurt@yahoo.com

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Balıkesir, Türkiye. ORCID: 0000-0003-4779-9422

⁵ Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Lisans Öğrencisi, Balıkesir, Türkiye.

GİRİŞ

Ebeveynler, çocuklarının fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamakla sorumludurlar. Bazı ebeveynlerin çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakları bulunmayabilir. Bu kaynakların yokluğu çocuğun kendi ihtiyaçlarını kendi karşılamasına veya ebeveyn ile çocuk arasında bir rol değişimine neden olur. Ebeveyn ile çocuk arasındaki rol değişimi ebeveynleşme olarak adlandırılmaktadır. Ebeveynleşme, yetişkinlerin sorumluluklarını yerine getirememesi ile oluşmaya başlamaktadır. Rol değişimi ile birlikte ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişki zarar görmektedir. Ebeveynleşme sürecinde aile üyeleri arasındaki ilişkilerin zarar görmesiyle ilişki sınırları yok olmaya başlamaktadır. Çocukların sağlıklı gelişimi için aile üyeleri arasında sınırların korunması gerekmektedir. Sınırların zedelenmesi ebeveynleşmeye sebep olabileceği için çocukların üzerine gelişimlerinin üstünde sorumluluklar dizisi yüklenmesiyle sonuçlanabilir (Boszormenyi-Nagy ve Spark, 1973).

Çocuğa bakım verilmemesi veya çocuğun bakım veren konumuna geçmesi ailenin temel güvenliğine zarar verebilir. Bu durum ailenin yetişkinleri arasında problemlere neden olabilir. Ebeveynleşme gözlemlenen ailelerde ebeveynler çocuklarını genellikle bir müttefik (destekçi) olarak kullanmaya başlayabilirler. Aile içinde koalisyonlar gözlemlenebilir (Byng-Hall, 1995; akt. Byng-Hall, 2002).

Literatürde ebeveynleşme ile ilgili farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Bowlby (1973, akt. Haxbe, 2016), ebeveynleşmeyi ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkide rol değişimi olarak tanımlamıştır. Bowlby (1977), bu kavramı annelerin çocukları üzerinde, sorumluluk almaları gerektiği yönünde baskısı olarak ele almıştır. Benzer şekilde Boszormenyi-Nagy ve Spark (1973), ebeveynleşmeyi çocukların ebeveynlerinin sorumluluklarını üstlenmesi olarak açıklamıştır. Byng-Hall (2002), çocuğun ebeveyn rolüne gelmesini, ebeveyn sorumluluklarını üstlenmesini ve yetişkinlere bakım vermesini “ebeveynleşme senaryosu” olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda Byng-Hall (2002), ebeveynleşmenin hem kardeşlere hem de ebeveynlere karşı alınan sorumluluklar olarak görülebileceğini açıklamaktadır. Ebeveynlerin, çocuklarının ihtiyaçlarına olan duyarlılığı ebeveynleşme için önemli bir özelliktir. Ebeveynleşme olgusunun görüldüğü ailelerde; ebeveynlerin ihtiyaçlarının çocukların ihtiyaçlarının önüne geçtiği bilinmektedir (Haxbe, 2016). DiCaccavo (2006), ebeveynleşmenin uzun süreli ya da kısa süreli olarak alınan sorumlulukların ebeveynler arasındaki çatışmanın azaltmasını amaçlandığını bildirmiştir. Ebeveynleşme, aile sistemi içindeki alt sistemlerde görülen çarpıtmalar olarak da açıklanabilir (Boszormenyi-Nagy, 1973). Minuchin (1967) ise ebeveynleşmeyi düzensiz ve savunmasız ailelerde gözlemlenen çocukların rol ve sorumlulukları olarak tanımlamaktadır. Çocuğun bazı sorumlulukları alarak bir ebeveynmiş gibi belli bir süre bu sorumlulukları yerine getirmesine ebeveynleşme olarak açıklanmaktadır (Haxbe, 2016). Bir diğer tanımda ise ebeveynleşmenin, çocukların yetişkinlere ait olması gereken sorumlulukları fazla üstlenmesi, aile ilişkileri içinde tek taraflı ve haksız olarak değerlendirilmesi olarak açıklanmaktadır (Jankowski, vd., 2013).

Ebeveynlerin çocuklarına yetersiz duygusal destek sağlaması, çocukların güvensiz, çevresindeki insanlara olan güven zorluğu ve düşük özgüvene sebep olabilmektedir. Ebeveynlerin ihtiyaçlarının kendi ihtiyaçlarının önünde olması çocuğun terkedilmiş hissedebileceği bilinmelidir (Tedgård, Råstam ve Wirtberg, 2019). Duygusal ebeveynleşmeyi deneyimleyen bir çocuk sonrasında kendini ayırt etme, duygusal öz-düzenleme yeteneği ve ilişkilerinde ayrılma ya da yürütme kararını düzenleme konusunda zorluklar yaşama ihtimali duygusal ebeveynleşme yaşamayan çocuklara oranla daha yüksektir (Jurkovic, 1997; akt. Tedgård, Råstam ve Wirtberg, 2019). Çocuklukta gözlemlenen ebeveynleşmenin yetişkinlik döneminde birçok etkisi bulunmaktadır. Babasının rollerini ve sorumluluklarını üstlenen

kızların, yetişkinlik dönemindeki romantik ilişkilerinde memnuniyet duygusu ile negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Baggett, Shaffer ve Muetzelfeld, 2015).

Anne ebeveynleşmesi, annenin sorumluluklarını çocuklarına yüklemesi olarak tanımlanmaktadır. Anne ebeveynleşmesi; ebeveynlerin boşanması, çocukların ihmali ve çocukları reddetmesiyle ilişkilidir. Anne ebeveynleşmesinin erkeklere oranlara kızlarda daha fazla görüldüğü bilinmektedir (Mayselless, Bartholomew, Henderson ve Trinke 2004).

Ebeveynleşme Ölçeği'nin orijinal çalışmasında; bireyin ebeveynleşme düzeyinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ebeveynleşme türlerinin değerlendirilmesi için oluşturulan bu ölçekte; klinik ve gelişim psikolojisinde ebeveynleşme ile ilgili kavramları deneysel çalışmaya olanak sağlanması hedeflenmiştir.

Ebeveynleşmenin en basit haliyle, normalde yetişkinlerin alması gereken sorumlulukları ailede çocukların veya ergenlerin üstlenmesi olarak açıklanmaktadır. Bu ölçek, yetişkinlerin çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki ebeveynleşme düzeylerini tespit etmektedir. Bu çalışmanın amacı; Ebeveynleşme Ölçeği'ni Türkçe'ye kazandırmaktır.

Ebeveynleşme Ölçeği'nin Türkçe uyarlama çalışması için yapılan pilot çalışma bilgileri paylaştıktan sonra Ebeveynleşme Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerliğine ilişkin sonuçlar ele alınacaktır.

YÖNTEM

Örneklem

Katılımcılar formu Google Forms üzerinden doldurmuşlardır. Çalışmada ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini ailenin ilk çocuğu olan kadın katılımcılar oluşturmaktadır. Çalışmaya 153 gönüllü kadın katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 22.8'dir (SS = 5.96). Katılımcıların %87.6'sını üniversite öğrencisi veya üniversite mezunu oluşturmaktadır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

	Ort/f	%
Yaş	22 (5,96)	
Eğitim		
İlkokul	3	2,00
Lise	16	10,50
Üniversite	134	87,60
Yaşam yeri		
Köy/Kasaba	19	12,40
İlçe	37	24,20
Şehir	35	22,90
Büyükşehir	62	40,50
Medeni durum		
Evli	20	13,10
Bekâr	133	86,90
Aile tipi		
Çekirdek Aile	123	80,40
Geniş Aile	30	19,60

Kardeş sayısı		
1 Kardeş	72	47,10
2 Kardeş	49	32,00
+3 Kardeş	32	20,90

Veri Toplama Araçları

Ebeveynleşme Ölçeği

Ebeveynleşme Ölçeği (Bergner, Mika ve Baum, 1987); otuz maddeden oluşmaktadır. Ölçek sadece ailenin ilk çocuğu olan kadın katılımcılar için geliştirilmiştir. Ebeveynleşme Ölçeği “kardeşler için ebeveyn olma” (1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12.), “ebeveyn için ebeveyn olma” (13., 14., 15., 16., 17., 18.), “ebeveyn için eş olma” (19., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 26.) ve bu alt boyutlara uymayan “tanımlanamayan ebeveynleşme” (27., 28., 29., 30.) olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçeğin her bir alt ölçeği ve toplam puanı için test-tekrar test korelasyonları hesaplanmış ve her alt ölçeğin ve toplam ölçeğin 14 yaş öncesi ve 14-16 yaş arası için güvenilirliğe sahip olduğu bulunmuştur.

Ölçekteki her soru hem 14 yaş öncesi dönem için hem de 14-16 yaş arası dönem için iki kez sorulmuştur. Bu nedenle ölçeğin toplam madde sayısı 60’tır. Örneğin “ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda barışı ben sağladım” sorusu önce “14 yaş öncesinde ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda barışı ben sağladım” şeklinde sorulup daha sonra “14-16 yaşlarımda ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda barışı ben sağladım” şeklinde sorulmuştur. Ölçek 5’li Likert tipi olarak tasarlanmıştır (1 = Her Zaman, 5 = Hiçbir Zaman). Erikson’un (1963) gelişim kuramına göre, ölçekte alınan sorumluluklar yaşa bağlı olarak farklı hesaplanmıştır. Bu nedenle Ebeveynleşme Ölçeği’nin 14 yaş öncesi ve 14-16 yaş arası için soru grupları bulunmaktadır.

İşlem

Çalışma için Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonundan 27.02.2024 tarihinde etik kurul izni alınmıştır. Bu çalışmanın verileri Google Forms üzerinden internet aracılığıyla toplanmıştır. Aynı zamanda katılımcılardan yaş, cinsiyet gibi demografik bilgiler de istenmiştir. Araştırmaya 201 kadın ve 75 erkek olmak üzere 276 gönüllü katılmıştır.

Ölçeğin orijinalinde ailenin ilk kadın çocuklarına uygulandığı için erkeklerin ve küçük kardeşlerin verileri silinmiştir. Ailenin ilk çocuğu olan 60 erkek ve 153 kadın verileri Jamovi (The Jamovi Project, 2023) uygulaması ile analiz edilmiştir. Ölçeğin geçerliliğini test etmek için erkek ve kadın verileri hem ayrı hem de birlikte analize sokulmuştur. Analiz sonucunda erkek verileri için geçerli ve güvenilir bir yapı bulunmadığından analizlere sadece ilk çocuk olan kadınların verileriyle devam edilmiştir.

Her koşulda 14 yaş öncesi ve 14-16 yaş arası için Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğinin hesaplanması için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Son olarak analiz sonuçlarına göre çıkartılması gereken maddeler ölçekten çıkartılmış ve bulgular kısmında detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Model uygunluğunu test etmek için $CFI > .90$ (Byrne, 2011), ve $RMSEA < .08$ değerleri kesme puanı olarak belirlenmiştir.

BULGULAR

Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizinden önce veri dağılımının normalliği basıklık ve çarpıklık değerleriyle kontrol edilmiştir. Altmış maddenin tamamının basıklık ve çarpıklık değerlerinin -3, +3 sınır değerleri arasında olduğu bulunmuştur. Ayrıca verinin açıklayıcı faktör analizine uygunluğu KMO ve Bartlett Testi ile de kontrol edilmiştir. 14-16 yaş arası soru grubunun Bartlett ($\chi^2(435) = 2190, p < .001$) ve KMO ($KMO = .853$) analizleri ile 14 yaş öncesi soru grubunun Bartlett ($\chi^2(435) = 2535, p < .001$) ve KMO ($KMO = .883$) analizleri verinin açıklayıcı faktör analizi için gerekli varsayımları karşıladığını göstermektedir.

Açıklayıcı Faktör Analizi

Ölçeğin 14 yaş öncesi maddeleri ve 14-16 yaş arası maddeleri aynı olduğu için ölçek bu iki madde grubu açısından ayrı ayrı faktör analizine sokulmuştur. Açıklayıcı faktör analizinde faktör sayısının belirlenmesi için güvenilir bir yöntem olan (Osborne, 2014) paralel analiz yöntemi kullanılmıştır. Her iki açıklayıcı faktör analizi sonucunda da 5 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Tüm faktörlerin öz değerleri 1'den yüksektir.

Elde edilen faktör yapısı incelendiğinde hem 14 yaş öncesi hem de 14-16 yaş arası soru grubunda aynı faktöre ait maddeler bir arada değerlendirilerek Tablo-2 ve Tablo-3'deki ilk 4 sütunda yer alan 4 faktörlü yapıyla analizlere devam edilmiştir. Bunun sonucunda her iki grupta aynı maddelerle faktör oluşturmayan toplam 10 madde (1., 2., 5., 6., 7., 9., 10., 11., 13. ve 14. maddeler) ölçekten çıkarılmıştır.

Elde edilen bu dört faktörlü yapıda birinci faktörün (4., 8., 15., 22., 23., ve 26. maddeler) ebeveynleşmenin problem çözme boyutu olduğu, ikinci faktörün (20., 25., 27. 29. ve 30. maddeler) ebeveynleşmede yetişkinlik boyutu olduğu, üçüncü faktörün (3., 16., 18. ve 24. maddeler) ayırt edilemeyen ebeveynleşme boyutu olduğu ve dördüncü faktörün (12., 17., 19., 21. ve 28. maddeler) ebeveynleşmede kardeş bakımı boyutu olduğu değerlendirilmiştir (Tablo 2 ve Tablo 3).

Tablo 2: 14 Yaş Öncesi Maddelerin Faktör Yükleri

	Faktör					Uniqueness
	1	2	3	4	5	
<u>26)</u>	0.656					0.438
<u>4)</u>	0.634					0.305
<u>22)</u>	0.628					0.378
<u>23)</u>	0.550					0.553
<u>8)</u>	0.549					0.498
<u>15)</u>	0.414					0.582
<u>21)</u>		0.779				0.344
<u>28)</u>		0.728				0.372
<u>12)</u>		0.573				0.386
<u>17)</u>		0.474				0.421
<u>19)</u>		0.393				0.553
<u>3)</u>			0.717			0.435
<u>16)</u>			0.635			0.415

<u>18)</u>	0.603		0.467
<u>24)</u>	0.435		0.614
<u>29)</u>		0.811	0.307
<u>20)</u>		0.679	0.556
<u>27)</u>		0.582	0.571
<u>30)</u>		0.564	0.419
<u>25)</u>		0.452	0.619
7)		0.737	0.206
11)		-0.433	0.668
14)		0.420	0.436
10)		0.378	0.436
9)		0.344	0.457
2)	0.543		0.616
5)	0.492		0.488
6)	0.470		0.579
13)	0.439		0.473
<u>1)</u>	0.662		0.422

Tablo 3: 14-16 Arası Maddelerin Faktör Yükleri

	Faktör					Uniqueness
	1	2	3	4	5	
4a)	0.801					0.313
22a)	0.714					0.412
26a)	0.575	0.359				0.419
10a)	0.488					0.515
23a)	0.484					0.509
30a)	0.480			0.458		0.477
15a)	0.472					0.705
8a)	0.424					0.613
7a)	0.406	0.350	-0.337		0.314	0.337
21a)		0.880				0.307
28a)		0.687				0.490
12a)		0.645				0.368
17a)		0.597				0.439
19a)		0.365				0.608
16a)			0.710			0.423
3a)			0.678			0.414
18a)			0.576			0.507

24a)		0.511		0.631
11a)		0.355		0.852
5a)		0.332		0.608
29a)			0.745	0.405
25a)			0.494	0.574
14a)	0.306		0.425	0.533
20a)			0.411	0.694
27a)	0.341		0.362	0.695
1a)			0.704	0.382
2a)			0.533	0.597
13a)		0.361	0.490	0.431
6a)			0.399	0.652
9a)			0.398	0.510

İlgili faktörler ve maddeleri iki bağımsız yargıcıya gönderilmiş ve maddelerin faktörlerle ilişkisini 5'li Likert ölçek (1 = Madde kesinlikle bu alt boyutta olmamalı, 5 = Madde kesinlikle bu alt boyutta olmalı) ile değerlendirmeleri istenmiştir. İki hakem arası güvenilirlik .59 olarak bulunmuştur. Kırk maddenin tamamı hakemlerden en az 3 puan almıştır ($Ort_{H1} = 4.40$, $Ort_{H2} = 4.35$).

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Hakem onayından sonra ilgili faktörler 14 yaş öncesi ve 14-16 yaş arası soruları için ayrı ayrı doğrulayıcı faktör analizine sokulmuştur.

On dört yaş öncesi maddeler için uyum iyiliği ölçütleri ölçeğin dört faktörlü yapıya uyduğunu göstermektedir. Tahmin hatalarının ortalamasının karekökü .08'den düşük ($RMSEA = .07$), ki-kare/df değeri 2'nin altında ($\chi^2 (159) = 295$, $p < .001$, $\chi^2/df = 1,86$) ve CFI değeri .90'nın üzerinde bulunmuştur. Bu değerler dört faktörlü yapının kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğunu göstermektedir. Tüm maddelerin faktör yükleri .30'dan yüksek ve ilgili boyutla anlamlı ilişki göstermektedir ($p < .01$; Tablo 4).

Tablo 4: 14-16 Yaş Arası Soruların Faktör Yükleri

Faktör	Indicator	Estimate	SE	Z	p
Problem Çözme	4a)	0.922	0.1065	8.66	< .001
	8a)	0.806	0.1147	7.02	< .001
	15a)	0.711	0.1100	6.46	< .001
	22a)	0.880	0.1023	8.61	< .001
	23a)	0.993	0.1012	9.81	< .001
	26a)	0.922	0.1007	9.16	< .001
Yetişkinlik	20a)	0.396	0.0572	6.93	< .001
	25a)	0.538	0.0999	5.39	< .001

Faktör	Indicator	Estimate	SE	Z	p
	27a)	0.662	0.1042	6.35	< .001
	29a)	0.637	0.0808	7.88	< .001
	30a)	0.639	0.0923	6.92	< .001
Ayırt edilemeyen	3a)	0.905	0.0943	9.59	< .001
	16a)	0.920	0.0846	10.88	< .001
	18a)	0.860	0.0950	9.05	< .001
	24a)	0.566	0.0821	6.90	< .001
Kardeş bakımı	12a)	1.010	0.0912	11.08	< .001
	17a)	0.921	0.0874	10.55	< .001
	19a)	0.721	0.0935	7.71	< .001
	21a)	0.918	0.0986	9.31	< .001
	28a)	0.691	0.1026	6.74	< .001

Tablo 5: 14 Yaş Öncesi Soruların Faktör Yükleri

Faktör	Indicator	Estimate	SE	Z	p
Problem çözme	4)	0.957	0.1036	9.24	< .001
	8)	0.961	0.1137	8.45	< .001
	15)	0.723	0.0979	7.39	< .001
	22)	0.866	0.0943	9.18	< .001
	23)	0.958	0.1053	9.10	< .001
	26)	0.818	0.0984	8.32	< .001
Yetişkinlik	20)	0.361	0.0475	7.59	< .001
	25)	0.535	0.0749	7.14	< .001
	27)	0.778	0.0813	9.57	< .001
	29)	0.642	0.0547	11.74	< .001
	30)	0.512	0.0681	7.52	< .001
Ayırt edilemeyen	3)	0.922	0.1025	9.00	< .001

Faktör	Indicator	Estimate	SE	Z	p
	16)	1.013	0.0908	11.15	<.001
	18)	0.955	0.0887	10.77	<.001
	24)	0.501	0.0597	8.39	<.001
Kardeş bakımı	12)	1.023	0.1044	9.79	<.001
	17)	1.008	0.0895	11.26	<.001
	19)	0.741	0.0850	8.71	<.001
	21)	0.861	0.1008	8.53	<.001
	28)	0.794	0.0984	8.06	<.001

On dört yaş üstü maddelerinde tahmin hatalarının ortalamasının karekökü .08'den düşük (*RMSEA* = .07), ki-kare/df değerinin 2'nin altında ($\chi^2(162) = 295, p < .001, \chi^2/df = 1,82$) olduğu ve CFI değerinin .89 olduğu bulunmuştur. Bu değerler dört faktörlü yapının kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğunu göstermektedir. Tüm maddelerin faktör yükleri .50'den yüksek ve ilgili boyutla anlamlı ilişki göstermektedir ($p < .01$; Tablo 5)

Güvenirlilik Analizi

Ölçeğin tümü ve alt boyutları ayrı olmak üzere güvenirlik analizi yapılmıştır. On dört yaş öncesi soru grubunda 2. Faktörün en düşük güvenirlik katsayısına sahip olduğu (.70), on dört-on altı yaş arası soru grubunda yine aynı faktörün (.78) en düşük güvenirlik katsayısına sahip olduğu bulunmuştur (Tablo 6). Ölçeğin toplam güvenirlik puanları ve diğer faktörlerin puanlarının .80'in üzerinde olduğu görüldüğünden ölçeğin güvenilir bir ölçme aracı olduğu değerlendirilmiştir.

Tablo 6: Güvenirlik Katsayıları

	14 Yaş Öncesi	14-16 Yaş Arası
Tüm maddeler	.901	.884
1. Faktör	.833	.824
2. Faktör	.784	.697
3. Faktör	.813	.795
4. Faktör	.901	.884

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın sonucunda Ebeveynleşme Ölçeği'nin Türkçe Formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu tespit edilmiştir (Ek A). Ölçek'te 20 madde yer almaktadır. Ebeveynleşme Ölçeği "ebeveynleşmenin problem çözme boyutu", "ebeveynleşmede yetişkinlik boyutu", "ayırt edilemeyen ebeveynleşme" ve "ebeveynleşmede kardeş bakımı" olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır (Ek B).

Ölçek 5’li Likert olarak tasarlanmıştır (1 = Hiçbir Zaman, 5 = Her Zaman) ve ters madde bulunmamaktadır.

Ebeveynleşme için kullanılan puanlama (Ek-B) orijinal ölçekten alınmıştır. İlerleyen çalışmalarda ölçeğin kapsam geçerliğinin test edilmesi amacıyla ilgili puanlamayla ebeveynleşmeyle ilişkili kavramlar arasındaki ilişkinin test edilmesi faydalı olacaktır.

Katılımcı sayısının düşük olması ve ölçekten on maddenin çıkarılması çalışmanın en önemli eksiklikleridir. Orijinal ölçeğin sadece ilk çocuk olan kadınlarla kullanılıyor olması bizim gerçekleştirdiğimiz analizlerde de önemli bir kısıtlılık olmuştur. Gelecek çalışmaların daha büyük örneklemelerle ve uygunluk geçerliği ile yordama geçerliğini ölçecek şekilde planlanması ölçeğin kültürümüze uygunluğu konusunda daha net fikir verecektir.

Uyarlanan ölçeğin “tanımlanamayan ebeveyn” ve “kardeşler için ebeveyn olma” alt boyutları bizim çalışmamızda da ortaya çıkmıştır. Fakat orijinal ölçekteki “ebeveyn için ebeveyn olma” ve “ebeveyn için eş olma” alt boyutları bizim çalışmamızda belirgin biçimde ortaya çıkmamıştır. Bunlar yerine bireyin ağırlıklı olarak problem çözme görevlerini yerine getirdiği “problem çözücü ebeveynleşme” ve yetişkin kararlarını alan veya yetişkinlere özgü iletişimde bulunan “yetişkin görevlerinde ebeveynleşme” alt boyutları saptanmıştır.

Çalışmamızda yalnızca ailenin ilk çocuğu olan kadın katılımcıların verileri kullanılmıştır. Sadece ilk çocuk ve kardeşi bulunan kadın katılımcıların verilerinin kullanılması çalışmanın sınırlılıklarındandır. İlerleyen çalışmalarda ölçek farklı örneklemeler ile test edilmelidir.

KATKI BELİRTME VE BİLGİLENDİRME

Bu çalışma, TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından yürütülen 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında 1919B012322449 başvuru numarasıyla desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Baggett, E., Shaffer, A. ve Muetzelfeld, H. (2015). Father-daughter parentification and young adult romantic relationships among college women. *Journal of Family Issues*, 36(6), 760–783.
- Boszormenyi-Nagy, I., ve Spark, G. (1973). *Invisible loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy*. Oxford: Harper ve Row.
- Bowlby, J. (1977). The making and breaking of affectional bonds: I. Aetiology and psychopathology in the light of attachment theory. *The British Journal of Psychiatry*, 130, 201–210. <https://doi.org/10.1192/bjp.130.3.201>
- Byng-Hall, J. (2002). Relieving parentified children’s burdens in families with insecure attachment patterns. *Family Process*, 41, 375–388.
- Byrne, M. B. (2011). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. New York: Routledge.
- DiCaccavo, A. (2006). Working with parentification: Implications for clients and counselling psychologists. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 79(3), 469-478.
- Erikson, E. (1963). *Childhood and society* (2nd. ed.). New York: Norton.
- Haxhe, S. (2016). Parentification and related processes: Distinction and implications for clinical practice. *Journal of Family Psychotherapy*, 27(3), 185-199.

- Jankowski, P.J., Hooper, L.M., Sandage, S.J. ve Hannah, N.J. (2013), Parentification and mental health symptoms. *Journal of Family Therapy*, 35: 43-65. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6427.2011.00574.x>
- Maysel, O., Bartholomew, K., Henderson, A. ve Trinke, S. (2004). "I was more her Mom than she was mine:" Role reversal in a community sample. *Family Relations*, 53 (1), 78–86.
- Mika, P. Bergner, R. M. ve Baum, M. C. (1987). The development of a scale for the assessment of parentification. *Family Therapy*, 14(3), 229-235.
- Minuchin, S. (1967). *Families of the slums: An exploration of their structure and treatment*. New York, NY: Basic Books.
- Osborne, J. W. (2014). *Best Practices in Exploratory Factor Analysis*. Scotts Valley, CA: CreateSpace Independent Publishing. ISBN-13: 978-1500594343, ISBN 10:1500594342.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using Multi-variate Statistics*. Pearson, Boston.
- Tedgård, E., Råstam, M., ve Wirtberg, I. (2019). An upbringing with substance-abusing parents: Experiences of parentification and dysfunctional communication. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 36(3), 223-247.
- The jamovi project (2023). *jamovi*. (Version 2.4) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>.
- Jankowski, P. J., Hooper, L. M., Sandage, S. J., ve Hannah, N. J. (2013). Parentification and mental health symptoms: Mediator effects of perceived unfairness and differentiation of self. *Journal of Family Therapy*, 35(1), 43-65.

EK A: Ebeveynleşme Ölçeği Türkçe Formu*

- 1) (4)** 14 yaşımdan önce ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda barışı ben sağladım.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman
- 2) (8)14 yaşımdan önce ebeveynim benimle diğer ebeveynim hakkında konuşurdu.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman
- 3) (15)14 yaşımdan önce ebeveyn(ler)im finansal konuları ve problemlerini benimle paylaşırdı.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman
- 4) (22) 14 yaşımdan önce ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda ben aracı olurdum.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman
- 5) (23) 14 yaşımdan önce annem benimle kişisel problemlerini veya endişelerini paylaşırdı.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman
- 1- Hiçbir Zaman
- 1- Hiçbir Zaman
- 1a) (4a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda barışı ben sağladım.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
- 2a) (8a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveynim benimle diğer ebeveynim hakkında konuşurdu.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman
- 3a) (15a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveyn(ler)im finansal konuları ve problemlerini benimle paylaşırdı.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman
- 4a) (22a) 14 -16 yaşlarımdayken ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda ben aracı olurdum.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman
- 5a) (23a) 14-16 yaşlarımdayken annem benimle kişisel problemlerini veya endişelerini paylaşırdı.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman
- 6) (26) 14 yaşımdan önce ebeveynlerim üzgün olduklarında onları teselli ederdim.
- 5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

6a) (26a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveynlerim üzgün olduklarında onları teselli ederdim.

5- Her Zaman

7) (20) 14 yaşımdan önce ebeveyn(ler)im benimle ilişki ve/veya cinsel sırlarını paylaşırdı.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

8) (25) 14 yaşımdan önce kardeşlerime ben banyo yaptırırdım.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

9) (27) 14 yaşımdan önce babam benimle problemlerini ve endişelerini bir yetişkinle paylaşır gibi paylaşırdı.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

10) (29) 14 yaşımdan önce ebeveyn(ler)im evde olsa bile kardeş(ler)imin uyku saatine ben karar verirdim.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

11) (30) 14 yaşımdan önce ebeveynim önemli bir karar verirken diğer ebeveynimden önce benim fikrimi sorardı.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

7a) (20a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveyn(ler)im benimle ilişki ve/veya cinsel sırlarını paylaşırdı.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

8a) (25a) 14-16 yaşlarımdayken kardeşlerime ben banyo yaptırırdım.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

9a) (27a) 14-16 yaşlarımdayken babam benimle problemlerini ve endişelerini bir yetişkinle paylaşır gibi paylaşırdı.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

10a) (29a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveyn(ler)im evde olsa bile kardeş(ler)imin uyku saatine ben karar verirdim.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

11a) (30a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveynim önemli bir karar verirken diğer ebeveynimden önce benim fikrimi sorardı.

5- Her Zaman

12) (3) 14 yaşımdan önce ailem için evi temizledim.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

13) (16) 14 yaşımdan öncesi evde bulaşıkları ben yıkardım.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

14) (18) 14 yaşımdan önce evde akşam yemeklerini benim hazırladığım olmuştur.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

15) (24) 14 yaşımdan önce aile üyelerinin çamaşırlarını ben yıkardım.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

16) (12) 14 yaşımdan önce kardeş(ler)ime duygusal destek sağladım.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

12a) (3a) 14-16 yaşlarımdayken ailem için evi temizledim.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

13a) (16a) 14-16 yaşlarımdayken evde bulaşıkları ben yıkardım.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

14a) (18a) 14-16 yaşlarımdayken evde akşam yemeklerini benim hazırladığım olmuştur.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

15a) (24a) 14-16 yaşlarımdayken aile üyelerinin çamaşırlarını ben yıkardım.

5- Her Zaman

4- Sık Sık

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

16a) (12a) 14-16 yaşlarımdayken kardeş(ler)ime duygusal destek sağladım.
5- Her Zaman
4- Sık Sık

3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman

17) (17) 14 yaşımdan önce kardeş(ler)imin problemi olduğunda bunları çözmek için sorumluluk üstlenirdim.
5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman

17a) (17a) 14-16 yaşlarımdayken kardeş(ler)imin problemi olduğunda bunları çözmek için sorumluluk üstlenirdim.
5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman

18) (19) 14 yaşımdan önce kardeş(ler)im için kurallar koyardım.
5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman

18a) (19a) 14-16 yaşlarımdayken kardeş(ler)im için kurallar koyardım.
5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman

19) (21) 14 yaşımdan önce kardeşlerim kişisel sıkıntıları olduğunda bana danışırlardı.
5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman

19a) (21a) 14-16 yaşlarımdayken kardeşlerim kişisel sıkıntıları olduğunda bana danışırlardı.
5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman

20) (28) 14 yaşımdan önce kardeş(ler)im ebeveyn(ler)imle sorun yaşadıklarında bana danışırlardı.
5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman

20a) (28a) 14-16 yaşlarımdayken kardeş(ler)im ebeveyn(ler)imle sorun yaşadıklarında bana danışırlardı.
5- Her Zaman
4- Sık Sık
3- Kimi Zaman
2- Nadiren
1- Hiçbir Zaman

* Ölçeği tüm araştırmacılar yazarlardan herhangi bir izin almadan doğru şekilde atıf vererek kullanabilir.

Çalışmayı yapan yazarlar ölçeğin kullanılmasında veya ölçeğin kullanılacağı çalışmalar için Etik Kurul izni alınırken kendilerinden izin istenmesine gerek olmadığını ve bu yazının izin yerine geçtiğini beyan etmektedirler. Araştırmacılar Ebeveynleşme Ölçeği Türkçe Formu'nu izin almadan kullanabilir.

** Parantez içinde orijinal ölçekteki ve analizlerdeki madde numaraları verilmiştir.

Ek B: Ebeveynleşme Ölçeği Türkçe Formu Faktör Yapısı ve Puanlaması*Problem Çözümünde Ebeveynleşme*

1) 14 yaşımdan önce ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda barışı ben sağladım.

5- Her Zaman (3)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (2)

2- Nadiren (1)

1- Hiçbir Zaman

2) 14 yaşımdan önce ebeveynim benimle diğer ebeveynim hakkında konuşurdu.

5- Her Zaman (3.5)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1.5)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

3) 14 yaşımdan önce ebeveyn(ler)im finansal konuları ve problemlerini benimle paylaşırdı.

5- Her Zaman (4)

4- Sık Sık (3.5)

3- Kimi Zaman (2)

2- Nadiren (1)

1- Hiçbir Zaman

4) 14 yaşımdan önce ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda ben aracı olurum.

5- Her Zaman (4)

4- Sık Sık (3.5)

3- Kimi Zaman (3)

2- Nadiren (1)

1- Hiçbir Zaman

5) 14 yaşımdan önce annem benimle kişisel problemlerini veya endişelerini paylaşırdı.

5- Her Zaman (4)

4- Sık Sık (3.5)

3- Kimi Zaman (3)

2- Nadiren (1)

1- Hiçbir Zaman

6) 14 yaşımdan önce ebeveynlerim üzgün olduklarında onları teselli ederdim.

5- Her Zaman (4)

4- Sık Sık (3.5)

3- Kimi Zaman (2.5)

2- Nadiren (1.5)

1- Hiçbir Zaman

1a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda barışı ben sağladım.

5- Her Zaman (2)

4- Sık Sık (1)

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

2a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveynim benimle diğer ebeveynim hakkında konuşurdu.

5- Her Zaman (2.5)

4- Sık Sık (2)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

3a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveyn(ler)im finansal konuları ve problemlerini benimle paylaşırdı.

5- Her Zaman (3.5)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

4a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveynlerim arasında çatışma olduğunda ben aracı olurum.

5- Her Zaman (3)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

5a) 14-16 yaşlarımdayken annem benimle kişisel problemlerini veya endişelerini paylaşırdı.

5- Her Zaman (3)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

6a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveynlerim üzgün olduklarında onları teselli ederdim.

5- Her Zaman (3)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1.5)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

Ebeveynleşmede Yetişkinlik Boyutu

7) 14 yaşımdan önce ebeveyn(ler)im benimle ilişki ve/veya cinsel sınırlarını paylaşırdı.

5- Her Zaman (4)

4- Sık Sık (3.5)

3- Kimi Zaman (3)

2- Nadiren (1)

1- Hiçbir Zaman

8) 14 yaşımdan önce kardeşlerime ben banyo yaptırırdım.

5- Her Zaman (4)

4- Sık Sık (3.5)

3- Kimi Zaman (2)

2- Nadiren (1)

1- Hiçbir Zaman

9) 14 yaşımdan önce babam benimle problemlerini ve endişelerini bir yetişkinle paylaşır gibi paylaşırdı.

5- Her Zaman (2.5)

4- Sık Sık (1.5)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

10) 14 yaşımdan önce ebeveyn(ler)im evde olsa bile kardeş(ler)imin uyku saatine ben karar verirdim.

5- Her Zaman (2.5)

4- Sık Sık (2)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

11) 14 yaşımdan önce ebeveynim önemli bir karar verirken diğer ebeveynimden önce benim fikrimi sorardı.

5- Her Zaman (2.5)

4- Sık Sık (1.5)

3- Kimi Zaman (0.5)

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

7a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveyn(ler)im benimle ilişki ve/veya cinsel sınırlarını paylaşırdı.

5- Her Zaman (3)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

8a) 14-16 yaşlarımdayken kardeşlerime ben banyo yaptırırdım.

5- Her Zaman (3)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1.5)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

9a) 14-16 yaşlarımdayken babam benimle problemlerini ve endişelerini bir yetişkinle paylaşır gibi paylaşırdı.

5- Her Zaman (1)

4- Sık Sık (0.5)

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

10a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveyn(ler)im evde olsa bile kardeş(ler)imin uyku saatine ben karar verirdim.

5- Her Zaman (1.5)

4- Sık Sık (1)

3- Kimi Zaman (0.5)

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

11a) 14-16 yaşlarımdayken ebeveynim önemli bir karar verirken diğer ebeveynimden önce benim fikrimi sorardı.

5- Her Zaman (1)

4- Sık Sık (0.5)

3- Kimi Zaman

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

Ayrırt Edilemeyen Ebeveynleşme

12) 14 yaşımdan önce ailem için evi temizledim.

5- Her Zaman (3)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (2)

2- Nadiren (1)

1- Hiçbir Zaman

12a) 14-16 yaşlarımdayken ailem için evi temizledim.

5- Her Zaman (2.5)

13) 14 yaşımıdan öncesi evde bulaşıkları ben yıkardım.

5- Her Zaman (4.5)

4- Sık Sık (4)

3- Kimi Zaman (2.5)

2- Nadiren (1.5)

1- Hiçbir Zaman

14) 14 yaşımıdan önce evde akşam yemeklerini benim hazırladığım olmuştur.

5- Her Zaman (4.5)

4- Sık Sık (4)

3- Kimi Zaman (3)

2- Nadiren (1.5)

1- Hiçbir Zaman

15) 14 yaşımıdan önce aile üyelerinin çamaşırlarını ben yıkardım.

5- Her Zaman (4)

4- Sık Sık (3.5)

3- Kimi Zaman (3)

2- Nadiren (1)

1- Hiçbir Zaman

1- Hiçbir Zaman

Ebeveynleşmede Kardeş Bakımı

16) 14 yaşımıdan önce kardeş(ler)ime duygusal destek sağladım.

5- Her Zaman (3.5)

4- Sık Sık (3)

3- Kimi Zaman (2)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

17) 14 yaşımıdan önce kardeş(ler)imin problemi olduğunda bunları çözmek için sorumluluk üstlenirdim.

5- Her Zaman (4)

4- Sık Sık (3.5)

3- Kimi Zaman (2.5)

2- Nadiren (1.5)

4- Sık Sık (1.5)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

13a) 14-16 yaşlarımdayken evde bulaşıkları ben yıkardım.

5- Her Zaman (3.5)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

14a) 14-16 yaşlarımdayken evde akşam yemeklerini benim hazırladığım olmuştur.

5- Her Zaman (3.5)

4- Sık Sık (3)

3- Kimi Zaman (1.5)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

15a) 14-16 yaşlarımdayken aile üyelerinin çamaşırlarını ben yıkardım.

5- Her Zaman (3)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren (0.5)

16a) 14-16 yaşlarımdayken kardeş(ler)ime duygusal destek sağladım.

5- Her Zaman (2.5)

4- Sık Sık (2)

3- Kimi Zaman (1)

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

1- Hiçbir Zaman

17a) 14-16 yaşlarımdayken kardeş(ler)imin problemi olduğunda bunları çözmek için sorumluluk üstlenirdim.

5- Her Zaman (3)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1.5)

2- Nadiren (0.5)

18) 14 yaşımdan önce kardeş(ler)im için kurallar koyardım.

5- Her Zaman (4)

4- Sık Sık (3.5)

3- Kimi Zaman (3)

2- Nadiren (1.5)

1- Hiçbir Zaman

19) 14 yaşımdan önce kardeşlerim kişisel sıkıntıları olduğunda bana danışırlardı.

5- Her Zaman (3.5)

4- Sık Sık (3)

3- Kimi Zaman (1.5)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

20) 14 yaşımdan önce kardeş(ler)im ebeveyn(ler)imle sorun yaşadıklarında bana danışırlardı.

5- Her Zaman (3)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (2)

2- Nadiren (1)

1- Hiçbir Zaman

20a) 14-16 yaşlarımdayken kardeş(ler)im ebeveyn(ler)imle sorun yaşadıklarında bana danışırlardı.

5- Her Zaman (2)

4- Sık Sık (1)

3- Kimi Zaman (0.5)

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

1- Hiçbir Zaman

18a) 14-16 yaşlarımdayken kardeş(ler)im için kurallar koyardım.

5- Her Zaman (3.5)

4- Sık Sık (2.5)

3- Kimi Zaman (1.5)

2- Nadiren (0.5)

1- Hiçbir Zaman

19a) 14-16 yaşlarımdayken kardeşlerim kişisel sıkıntıları olduğunda bana danışırlardı.

5- Her Zaman (2.5)

4- Sık Sık (1.5)

3- Kimi Zaman (0.5)

2- Nadiren

1- Hiçbir Zaman

MARCEL MAUSS'UN "BÜTÜNSEL SOSYAL OLGU" KAVRAMI İLE "ARMAĞAN YAKLAŞIMI" ARASINDAKİ İLİŞKİSELLİĞİ TARTIŞMAK

Discussing the Relationship Between Marcel Mauss's Concept of "Total Social Fact" and the "Gift Approach"

Abdurrahim KORKMAZ⁶

Öz

Marcel Mauss'un *Armağan Üzerine Deneme* (1924) eseri yüz yaşındadır. Bu eser, bir asırdır açtığı yollarla birlikte hem sosyal bilimlerde tartışılmakta hem de çalışılmaktadır. Bu çalışmanın konusu da, Mauss'un bulmaya ve ortaya çıkartmaya çalıştığı: insan toplumlarının temelinde bulunan yapı taşlarından biri olan "armağan olgusu"dur. Mauss, "bütünsel sosyal olgu" kavramsallaştırması ile soyut ve teorik olanı, "armağan yaklaşımı" ile de somut ve pratik olanı bir araya getirmiştir. Bu eş anlılık durumu, soyut-somut ve teori-pratik birlikteliği "ilişkisel sosyolojik" bir perspektif taşımakla birlikte, bugünkü "ilişkisel sosyoloji" paradigmasının da tohumlarını atmıştır. Bu bağlamda eldeki çalışma, Mauss'un "bütünsel sosyal olgu" kavramı ve "armağan yaklaşımı" arasındaki bağlardan hareketle, *Armağan Üzerine Deneme* çalışmasını ilişkisel sosyoloji yaklaşımıyla tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, ilk bölümde; Mauss'un genel teorik eğilimlerine dair kısa bir çerçeve çizilmiş ve nasıl bir sosyal bilim düşüncesi taşıdığına odaklanılmıştır. Bu odaklanmada "bütünsel sosyal olgu" kavramsallaştırması ön plana çıkarılmıştır. İkinci bölümde; Mauss'un teorik yaklaşımından ve kavramsallaştırmasından hareketle, hem *Armağan Üzerine Deneme* çalışması tartışılmış hem de "armağan yaklaşımı" değerlendirilmiştir. Böylece sonuç bölümünde; hem Mauss'un "bütünsel sosyal olgu" anlayışı hem de "armağan yaklaşımı" birlikte ele alınarak, bu birlikteliğin "ilişkisel sosyoloji" paradigmasının kökenleri olduğu iddiası üzerine bir tartışma yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Marcel Mauss, Armağan, Bütünsel Sosyal Olgu, İlişkisellik, İlişkisel Sosyoloji.

Abstract

Marcel Mauss's *The Gift* (1924) is a hundred years old. This work has been discussed for a century and is still studied in the social sciences along with the ways it opened. The subject of this study is the "gift phenomenon", which is one of the building blocks of human societies, which Mauss tried to find and reveal. Mauss brought together the abstract and theoretical with his "total social fact" conceptualization, and the concrete and practical with his "gift approach". This state of simultaneity, abstract-concrete and theory-practice unity carries a "relational sociological" perspective, but also laid the seeds of today's "relational sociology" paradigm. In this context, the present study aims to discuss the *The Gift* with a relational sociology approach, based on the ties between Mauss's concept of "total social fact" and the "gift approach". In line with this purpose, in the first part; A brief framework of Mauss's general theoretical tendencies is drawn and the focus is on what kind of social science thought he carries. In this focus, the conceptualization of "total social fact" is brought to the fore. In the second part; based on Mauss's theoretical approach and conceptualization, both the *The Gift* was discussed and the "gift approach" was evaluated. Thus, in the conclusion section; by considering both Mauss's "total social fact" understanding and "gift approach" together, a discussion has been made on the claim that this unity is the origins of the "relational sociology" paradigm.

Keywords: Marcel Mauss, Gift, Total Social Fact, Relationality, Relational Sociology.

⁶ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, a.korkmaz.sosyoloji@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4966-6148.

GİRİŞ

Değiş tokuşlar ve sözleşmeler, teoride gönüllü, gerçekte ise zorunlu olarak yapılan ve geri verilen armağanlar şeklinde ortaya çıkar.
(Marcel Mauss, 2018: 72)

Fransız teorisyen Marcel Mauss'un bu epigrafide armağana dair öne sürdüğü düşünce, yaklaşık yüzyıldır süregelen bir tartışmanın başlatıcısı olmuştur. Armağan için "teoride gönüllü gerçekte ise zorunlu" tespiti, Marcel Mauss tarafından (1924) yapılan *Armağan Üzerine Deneme: Arkaik Toplumlarda Mübadele Biçimleri ve Nedenleri* isimli çalışmada yer alır. Bu çalışma, hem Fransa'daki sosyal bilimlere hem de genel olarak sosyoloji ve antropoloji disiplinlerine açtığı yollar ile 20. yüzyıla damgasını vurmuştur. Mauss'un bu çalışmayla açtığı yol, kendisinden sonra gelen Claude Lévi-Strauss'tan Maurice Godelier'e kadar birçok antropoloğu, Pierre Bourdieu'den Jacques T. Godbout'a kadar birçok sosyoloğu ve Jacques Derrida'dan Jean-Luc Marion'a kadar birçok felsefeciyi ve ekonomi, din, siyaset, hukuk, edebiyat gibi bilimsel disiplinleri etkilemiştir.

Sosyal bilimleri derinden etkilemiş olan Mauss ve teorik düşünceleri üzerine, Türkiye'deki mevcut literatüre bakıldığında yapılan çalışmanın yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Yakın zamanda Tunçbilek'in (2023) yaptığı, *Marcel Mauss'un Armağan Üzerine Deneme'si -Bir Tahlil-* çalışması bir istisna olarak burada anılabilir. Ancak bu çalışma dışında, armağan konusunda yazılan metinlerde Mauss'un kısmen ele alındığı görülmektedir. Oysa Mauss'un açtığı yollar ve düşünce izlekleri bundan fazlasını hak etmektedir. Doğrudan bazı kavramlarına yoğunlaşmak ve ortaya koyduğu teorileri tartışarak sosyal bilimler literatürüne katkı sunmak gerekir. Bununla birlikte Türkiye'de her geçen gün "ilişkisel sosyoloji" paradigmasına yönelik çalışmalar artarken, bu çalışmaların Mauss'u çoğunlukla görmezden geldiği görülmektedir. Burada gözden kaçırılan durum; Mauss'un "bütünsel sosyal olgu" kavramsallaştırmasından hareketle "armağan yaklaşımı"ni geliştirdiği ve bunun "ilişkisel sosyoloji" paradigmasının kökleriyle bağları olduğudur. Bu bağlamda eldeki çalışma; Mauss'un "armağan yaklaşımı" ile "bütünsel sosyal olgu" kavramsallaştırmasını ön plana çıkartmayı ve Mauss'un "ilişkisel sosyoloji" paradigmasına katkıda bulunduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda, Mauss'un düşüncesinde ilişkisel sosyolojik kökler olduğu iddiasını tartışmaya açma girişimindedir. Bu girişim, Mauss'un sosyolojiye biçtiği rol veya görev ile Mauss'un yeni kurulma aşamasında olan sosyolojiye nasıl bir katkı sunduğuna odaklanmak ve armağan yaklaşımını da Mauss'un bu amaç için attığı bir adım olarak okumak gerektiği iddiasındadır. Bu bağlamda çalışma, Mauss'un "bütünsel sosyal olgu" kavramı ile "armağan yaklaşımı" arasındaki bağları temel alarak, *Armağan Üzerine Deneme*'yi ilişkisel sosyoloji perspektifiyle tartışmayı amaçlamaktadır.

Mauss'un "bütünsel sosyal olgu olarak armağan yaklaşımı, ilişkisel sosyolojik bir perspektif taşımaktadır" iddiası için, kısaca "ilişkisel sosyoloji"ye değinmek gerekir. "En geniş anlamıyla ilişkisel sosyoloji, toplumsal hayatı toplumsal ilişkileri inceleyerek araştırır" (Powell ve Dépelteau, 2015: 15). Pierpaolo Donati'nin *İlişkisel Sosyolojiye Giriş* (1983) çalışması, konuyla ilgili ilk çalışmalardan sayılır (Kasapoğlu, 2016: 13). Bununla birlikte, ilişkisel sosyoloji son 30 yılda başka bir paradigma veya alternatif bir paradigma olarak görülmeye başlanmıştır. 1990'larda şekillenmeye başlanan bu paradigma, Mustafa Emirbayer'in "İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto" (1997) çalışmasının yayımlanmasıyla birlikte, daha fazla ivme kazanmıştır. Bu ivme, paradigmayı Avrupa'da ve Amerika'da daha fazla görünür kılmıştır. Ancak, Türkiye'de ilişkisel sosyoloji çalışmaları, bu paradigmayı daha çok tanıtmaya biçimindedir ve bu tanıtmaya çabaları genellikle çeviri temellidir. İlişkisel sosyolojiyi tanıtmaya çabaları olarak yapılan bu çeviri temelli çalışmalar, çoğunlukla Pierre Bourdieu üzerinden yapılmaktadır

(Kasapoğlu, 2016: 13-15). “Dépelteau, ilişkisel sosyolojinin beş fikirsel çekirdeği olarak: ‘modern düalizmlerin reddi’, ‘süreçsel düşünme ilkesi’, ‘tözcülük reddi’, ‘karşılıklı bağıllık ilkesi’, ‘yeniden üretim ilkesi’ni sayar ve ilişkisel sosyologların bunları benimsediğini savunur” (Demir, 2021: 48). Aşağıda metin boyunca Mauss ve bu ilişkisel sosyolojik fikirsel çekirdekler arasında bağlar kurulmuş ve sonuç bölümünde ise Mauss’un düşünceleri, bu fikirsel çekirdekler ışığında tartışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde; Mauss’un genel teorik eğilimlerine dair kısa bir çerçeve çizilmiş ve nasıl bir sosyal bilim düşüncesi taşıdığına odaklanılmıştır. Bu odaklanmada “bütünsel sosyal olgu” kavramsallaştırması ön plana çıkarılmıştır. İkinci bölümde; *Armağan Üzerine Deneme* çalışması tartışılmış ve bu çalışmanın kendisinden sonraki araştırmalara nasıl yol gösterdiği vurgulanarak, Mauss’un “armağan yaklaşımı” ana hatlarıyla verilmiştir. Sonuç bölümünde ise; hem Mauss’un “bütünsel sosyal olgu” kavramsallaştırması hem de “armağan yaklaşımı” birlikte ele alınarak, bu birlikteliğin “ilişkisel sosyoloji” paradigmasının fikirsel çekirdeklerinin kökü olduğu üzerine bir tartışma yapılmıştır.

Mauss’un Teorik Düşünüşünde “Bütünsel Sosyal Olgu” Kavramı

Mauss’un sosyoloji veya sosyal bilimler konusundaki düşünceleri ile teorik mirasının çerçevesini çizmek oldukça meşakkatlidir. Bunda Mauss’un üretken bir teorisyen olmasının yanı sıra, zaman zaman bazı konuları fragmanter şekilde ele alması etkilidir. Tunçbilek’in (2020) yaptığı çalışmaya “İkinci Adam ya da Kayda Değer Bir İstisna: Sosyal Bilimlerde Konumlandırılmayan Bir Düşünür Olarak Marcel Mauss” başlığını vermesi de, muhtemelen bu neden dolayısıyladır. Bununla birlikte Mauss, antropoloji, sosyoloji, felsefe ve psikoloji disiplinlerinin yayımladığı, kendi disiplinlerinin tarihsel veya kuramsal gelişimleri ile ilgili olan çalışmalarda da, tam olarak konumlandırılmamaktadır.

Ancak 1980’lerden sonra, Fransa’da Mauss’un değeri anlaşılmaya başlanmış ve düşünceleri, teorileri, çalışmaları yeniden ele alınarak ve değerlendirilerek bazı konularda hakkı teslim edilmiştir. Fransa’da *La Revue du M.A.U.S.S (Sosyal Bilimlerde Fayda Karşısı Hareket)*⁷, 1981 yılında oluşturulmuş disiplinler arası ve uluslararası bir dergidir. Yayın hayatı yaklaşık kırk yıl süren derginin son cildi (58. cilt), 2021 yılında yayımlanmıştır. Derginin amacı, ilk olarak; “Anti-faydacı”, sosyal bilimlerde insan ve toplum hakkındaki birçok ekonomist görüşün ötesine geçen ahlaki, politik ve felsefi bir eleştiri önermektir. İkincisi, Mauss’u onurlandırmak ve dünya çapında sosyal bilimler tarihindeki en önemli metin olarak kabul ettikleri Mauss’un, *Armağan Üzerine Deneme* çalışmasını tanıtmaktır. Dergiye göre, bu eserin ana yeniliği, eski toplumların ekonomik insan (*homo-economicus*) kavramına sahip olmadığı ve piyasaya, sözleşmelere veya takasa değil, Mauss’un “verme, alma ve karşılık vermenin üç yükümlülüğü” olarak adlandırdığı şeye dayandıkları fikridir (La Revue du M.A.U.S.S., 2024).

Mauss’un sosyal bilimlere ve sosyolojiye dair en net görüşleri, Paul Fauconnet ile birlikte yazdığı ve “Sosyoloji” ismiyle *Grande Encyclopédie* dergisinin otuzuncu cildinde yayımlanmış çalışmada kendisini gösterir. Sosyolojinin bütün iddiasının, sosyal olaylarla ilgili olduğunu, sosyal olayların ise evrensel olan ve düzen ilkesine bağlı olarak anlaşılabilir olaylar olduğunu ileri süren Mauss ve Fauconnet’ye (2014: 145) göre;

Önce: toplumların yani insan yığınlarının varlığı herkesçe kabul edilen bir olay. Bu yığınların bir kısmı devamlı, milletler gibi; bir kısmı geçici, kalabalıklar gibi. Bazısı büyük

⁷ Dergide M.A.U.S.S. aynı zamanda “Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales” kelimelerinin kısaltmasını temsil etmektedir. Sosyal bilimlerde fayda karşısı hareket veya sosyal bilimlerde anti-faydacı hareket olarak çevrilebilir.

dinler gibi çok geniş bir insan kütesini kucaklar, bazısı bir arada yaşayan karı-koca ailesi gibi ufaktır. Büyüklükleri ve biçimleri ne olursa olsun, bu veya bunlara eklenebilecek grupların (sınıf, kabile, meslek zümreleri, kast veya cemaatler gibi) ortak bir karakteri var: Hepsi de birbiri üzerine etki ve tepki yapan bir sürü fert şuurundan meydana gelmiştir. İşte toplumların özelliği de bu etki ve tepkiler, bu karşılıklı aksiyonlardır. Şimdi akla şöyle bir soru geliyor: Acaba bu grupların içinde cereyan eden olaylar arasında yalnız gurubu meydana getiren fertlerin özelliğini, yalnız insanlığın genel vasıflarını değil, gurubun grup olarak da özelliklerini belirten olaylar var mıdır? Öyle olaylar ki sırf, grup öyle olduğu için bu biçimdedirler. Ancak ve ancak böyle olaylar mevcut olduğu takdirde gerçek bir sosyolojiden söz edilebilir. Çünkü o zaman toplumun fertlerinkinden ayrı (daha doğrusu teker teker yaşadıkları farz edilen fertlerinkinden ayrı) bir hayatı olur (Mauss ve Fauconnet, 2014: 145).

Görüldüğü üzere Mauss'un düşüncesinde bir yandan Durkheimci bir etki varken, bir yandan da bugünlerde "ilişkisel sosyoloji" paradigması altında toplanmış olan düşüncenin kökleri vardır.

Mauss'un teorik mirası, 1917'de yayımlanmaya başlayan, *L'Année sociologique* dergisindeki deneme veya makalelerinde de görülür. Mauss'un burada yayımlanmış parçalı metinleri 1950 yılında, Georges Gurvitch öncülüğünde Claude Lévi-Strauss'un önsözyle *Sociologie et Anthropologie* ismiyle bir seçki kitapta⁸ toplanır. Bu kitaba Lévi-Strauss'un yazdığı geniş kapsamlı önsöz bazı tartışmalar⁹ yaratır. Lévi-Strauss bu önsözde; Mauss'un henüz 1926'da fizyolojik olan ile sosyal olana dikkat çekmesi ve birey ile grup arasındaki ilişkilerin doğru yorumlanması açısından bu olguların öneminin, özgünlüğünün ve genelliğinin altını çizen ilk kişi olduğunu söyler. Böylece Mauss'un, etnolojiyle psikanaliz arasındaki yakınlaşmayı da önceden gördüğünü belirtir. Bu yakınlık, grubun kültürüyle bireysel psişizm arasında bir bağıntılar sistemi kurmaya çalışan Amerikan psiko-sosyoloji okulunu etkiler. Mauss, psikolojik olanın sosyolojik olanla ilişkili bu bağımlılığı gün ışığına çıkarmaktadır. Mauss için önemli olan bu karşılıklı bağımlılık veya gereklilik hali onu "bütünsel sosyal olgu" kavramsallaştırmasına götürmüştür. Bu bağlamda, bütünsel olgu üç-boyutlu olarak kendini gösterir. Bütünsel sosyal olgudaki bu üç boyut şöyledir; 1- sosyal olana ait değişik koşullar 2- bireysel bir tarihin değişik anları 3- bilinç-dışı kategorilere ve bireysel ya da kolektif dışavurumlara kadar değişik ifade biçimleri. Bu durumlar veya bu üç boyutlu olan "bütünsel sosyal olgu", somut bir deneyim içerisinde kavranabilir ve gerçekliğe denk düştüğünden emin olmayı sağlayan tek şeydir (Lévi-Strauss, 2005: 15-57).

Lévi-Strauss'un da belirttiği gibi, Mauss'un ilişkisel bakış açısı ile birbirine bağımlı veya bağlı düşünsel anlayışı, "bütünsel sosyal olgu" kavramsallaşmasında görülür. Mauss'un "bütünsel sosyal olgu"nun somut deneyim içinde kavranabilir olmasından hareketle, "armağan yaklaşımı"ni geliştirir. *Armağan Üzerine Deneme*'yi değerli kılan, hem "bütünsel sosyal olgu" kavramsallaştırmasını kabul ettiren bir çalışma hem de toplumsal yaşamı "ilişkiler sistemi" olarak anlamaya yönelik çaba olmasıdır (Lévi-Strauss, 2005). Mauss'un bu "ilişkisel" yaklaşımı, farklı armağan türlerini karşılaştırmaya giriştiğinde ve büyük çeşitlilik gösteren biçimlerin gerisinde temel karşılıklılık düşüncesini keşfettiğinde de kendisini göstermektedir. Her bir armağan tipini bir sistemmiş gibi ele alarak bir bütün olarak inceler. Bulmaya veya keşfetmeye çalıştığı ilişki türü asla kültür toplamından keyfi olarak yalıtılmış iki veya

⁸ Bu kitap, Türkçeye 2005'te Özcan Doğan tarafından *Sosyoloji ve Antropoloji* ismiyle çevrilmiştir.

⁹ Lévi-Strauss bu önsözde kendisini Mauss'un varisi ilan etmiş, bunun üzerine Gurvitch ve Lévi-Strauss arasında tartışmalar yaşanmıştır. Ancak bu önsöz, "yapısal antropolojinin amentüsü haline gelir" (Tunçbilek, 2023: 20)

daha fazla öge arasında var olan ilişki değil, toplamın tüm bileşenleri arasındaki ilişki olan, ‘bütünsel sosyal olgu’lardır. Bu bağlamda Mauss, sosyolojik olgular ile psikolojik olgular arasındaki ilişkinin ortaya çıkardığı temel sorunun Durkheim’a kıyasla daha çok farkındadır (Lévi-Strauss, 2021: 90-93).

Mauss’un sosyal bilimlere dair bu görüşleri ve teorik mirasına dair yapılan Lévi-Strauss yorumları ışığında, Mauss’un “armağan yaklaşımı”na ve metodolojisine bakıldığında; Durkheim’daki “toplumsal olgu” fikrinin Mauss’ta “bütünsel sosyal olgu”ya evrildiği ve bu yönüyle Mauss’un toplumsal hayat içindeki soyut ve somut olgunun bir aradalığını savunduğu görülür. Tunçbilek, Mauss’un *Armağan Üzerine Deneme*’de toplumsal sistemi bir ilişkiler bütünü olarak kavrayan yaklaşımıyla Durkheimcı açıklama modeline bir alternatif geliştirdiğini ifade eder ve Mauss’un teorik düşüncesindeki bu bütünsellik ve karşılıklı ilişkisellikler durumunun, Mauss’un yöntemindeki “mütekabiliyet”te kendisini gösterdiğini ileri sürer (Tunçbilek, 2023: 24). Bu anlamda Mauss, *Armağan Üzerine Deneme* çalışmasında, ele aldığı toplumlara bütün parçaları iç içe geçerek simgesel ilişkiler ve etkileşimler yaratan bir sistem olarak değerlendirir. Ayrıca belirtilmelidir ki, Mauss için “armağan”, “bütünsel sosyal olgu”yu ortaya koymak için başlangıç noktasıdır. Bununla birlikte, aşağıda da değinileceği üzere Mauss, “armağan”ı kavramsal düzeye taşıyarak, toplumlar arasında karşılaştırma yapabilmeyi mümkün kılan bir araca dönüştürür. Mauss’un metodolojisi, “bütünsel sosyal olgu” kavramıyla birleşince, ilişkisel bir bakış açısını yansıtmakta ve özellikle başyapıtı sayılan *Armağan Üzerine Deneme* çalışmasında somutlaşmaktadır. Bu bağlamda, Mauss’un “bütünsel sosyal olgu” anlayışı, sosyal olayları bireyin deneyimi ve toplumun genel yapısı arasındaki bağlarla ilişkilendiren bir perspektife sahip olması, sosyal bilimlerdeki “ilişkisel sosyoloji” paradigmasının izlerini taşımaktadır.

Mauss’un “Armağan Üzerine Deneme”si ve “Armağan Yaklaşımı”

Mauss’un sosyoloji bilimine biçtiği görev, “bütünsel sosyal olgu”ları araştırmaktır ve sosyolojiye biçtiği bu rol ile *Armağan Üzerine Deneme* arasında da güçlü bir ilişki vardır. Mauss, Durkheim’in önerdiği gibi, sosyolojinin merkezine, kendi bağlamları içinde soyut sosyal olguları değil, ‘bütünsel sosyal olgular’ yerleştirir. Bu ‘bütünsel sosyal olgular’ toplumun ve kurumlarının tamamını harekete geçiren, toplumun yakaladığı kısa anın kavranmasını ve fikirler ya da kurallardan ziyade, insanların, grupların ve onların davranışlarının anlaşılmasını sağlayan karmaşık olguların somut geniş bütünlüğüdür (F. Weber, 2018: 12-13). Bu ‘bütünsel sosyal olgu’lar, *Armağan Üzerine Deneme*’nin en kısa özeti sayılabilecek şu cümlede açığa çıkar; “Değiş tokuşlar ve sözleşmeler, teoride gönüllü, gerçekte ise zorunlu olarak yapılan ve geri verilen armağanlardır” (Marcel Mauss, 2018: 72). Bu kısa ama bir o kadar etkili olan cümle, yaklaşık yüzyıldır tartışılmaktadır. Bu cümle aynı zamanda Mauss’un üçlü zorunluluk -alma, verme, karşılık verme¹⁰- durumunu da ortaya koymaktadır.

Mauss’un 1924’te yayımladığı çalışma Türkçeye ilk olarak 1934’te Sadri Ethem tarafından “*Hibe; Arkaik Cemiyetlerde mübadelenin Şekilleri ve Sebepleri*” ismiyle çevrilmiştir. Bu çeviride Mauss’un çalışmadaki dipnotları çevrilmemiştir. Ancak aşağıda da değinileceği üzere çalışmadaki dipnotlar oldukça önemlidir. Hatta bu dipnotlardan hareketle oldukça kapsamlı bazı çalışmalar yapılmıştır. Eldeki çalışmada kaynak olarak kullanılan çeviri ise, dipnotların da çevrildiği *Armağan*

¹⁰ “Karşılık verme” yerine “mukabele etmek” kavramını kullanmanın daha doğru olduğunu ifade edenler vardır (Tunçbilek, 2023). Buna katılmakla birlikte, literatüre “karşılık verme” olarak yerleştiği için bu çalışmada da böyle kullanılmıştır. Tabii, konuya yabancı olanlar için, bu “karşılık verme” ediminin ekonomist bakış açısındaki değiş-tokuşun anlık gerçekleşmesi olmadığının vurgulanması gerekir. O zaman bu ‘karşılık verme’, “al gülüm, ver gülüm” durumuna indirgenmiş olur (Bourdieu, 2022: 169). Buradaki “karşılık verme” ya da diğer ifadeyle “mukabele etme”, alınan armağana karşı, başka bir zamanda, başka bir yerde ve muhtemelen üzerine katarak verme durumudur. Üzerine katarak verme, bir faiz gibi de düşünülmemelidir. Belki bereketlenerek ilk verene geri dönmesi gibi düşünülmelidir. Bourdieu’nün ifadesiyle; “kayıp, kaçak vardır ama enerjinin korunma yasası doğruluğunu korur çünkü yitirilen bir başka yerde yeniden döner” (Bourdieu, 2022: 199).

Üzerine Deneme -Arkaik Toplumlarda Değiş Tokuşun Biçimi ve Nedeni- (2018) isimli çalışmadır. Kitap, giriş artı üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Mauss bu çalışmada; armağanın nasıl “bütünsel sosyal olgu” olduğuna vurgu yaparak, etnografik verilerden hareketle, sosyolojinin nasıl mümkün olduğunu ve armağanı kavramsal düzeye taşıyarak nasıl araştırma nesnesi kılınacağını tartışmaya açmaktadır. Özellikle Malinowski ve Boas gibi, antropologların saha verilerini kullanır ve onlara eleştiriler getirerek kavramlarını tartışır. Malinowski’nin incelediği *Kula* sistemi ve Boas’ın incelediği *Potlaç* sistemleri üzerine saha verilerini ele alır. Bu veriler; Melanazya, Polinezya, Trobriand adaları ve Kuzeybatı Amerika’daki arkaik kabilelerden Alaska’ya kadar olan, oldukça geniş bir sahadan toplanmış gözlem notları/sonuçlarıdır (Mauss, 2018).

Kula ve *Potlaç* kavramları, Mauss’un çalışmasının giriş kapısını açan anahtarlardır. Bu iki kavram esasen yerli diline aittir. Ancak bilimsel dil içinde, armağan olgusunu anlaşılır kılmayı mümkün hale getirmek için kullanılmaktadır. Tanımlamaya ve anlaşılır kılmaya çalıştıkları durum, arkaik kabilelerdeki armağanlaşma pratikleri veya Maussçu anlamda “toplum yükümlülükler sistemi” içindeki değiş-tokuş olgusudur. *Kula*; ilk olarak Malinowski (1922; 1989: 73, 74, 88; 1998: 24, 79) tarafından kullanılmıştır. Malinowski (1922; 1989; 1998), Amerika’da yaklaşık 150.000 km²lik alanı kapsayan takımadalardaki, arkaik toplumların armağan değiş-tokuşları veya armağan döngülerini tanımlamak için bu kavramı kullanır. Bu adalar arasında bir tür ticaret benzeri değiş-tokuş yaşandığını söyleyen Malinowski, *Mwali* denen bilekliklerin (batıdan doğuya doğru) ve *Soulava* denilen kolyelerin (doğudan batıya doğru) karşılıklı dönüşümlerinin, bir halka yarattığını söyler. Bu dönüşüm *Kula Halkası*’dır. Bu *Kula Halka*’sının döngüsü, düzenli değiş-tokuşlarla birbirine bağlanan kişiler, bu kişilerin karşılıklı ilişkiler ve etkileşimler aracılığıyla birbirine bağlanmasıyla devam eder. Değiş-tokuş üzerinden genelleşmiş bu karşılıklılıklar ve ilişkiler, ortaklıklar bütününe birbirine bağlar (Malinowski, 1922’den akt. Hyde, 2008: 40-41).

Mauss, Malinowski’nin çalışmalarından hareketle *Kula*’yı ele alır. Mauss’a göre; Malinowski, *Kula* adını taşıyan, bütün bir kabileler arası ve kabileler için ticaret sistemini tasvir eder. *Kula*, büyük bir *Potlaç*’tır; büyük çapta bir kabileler arası ticaretin hareketini sağlar. *Kula* aslında, Melanezya’da çok yaygın türdeki kabileler arası bir *Potlaç*’tan başka bir şey değildir. Kabileler arası *Potlaç*’ın bütün özellikleri bulunur. *Kula*, tıpkı *Potlaç* gibi bir seferinde armağan alanlar, gelecek sefere armağan verenler olurlar. Armağan verme de çok gösterişli biçimler alır, alınan şey hor görülür, ondan kaçınılır, ancak ayak dibine atılır atılmaz alınır; armağan veren abartılı bir tevazu gösterir. Bu değiş tokuş bağışların esas nesnesi, bir tür para olan *vaygu’a*’lardır. *Vaygu’a*’lar önemsiz şeyler, basit paralar değildir. Bu kurumun ayrıca, mitik, dini ve büyülü yüzü de vardır. *Kula*, aslında iktisadi ve sivil hayatının bütününe kapsadığı anlaşılabilir geniş bir yükümlülükler ve karşı yükümlülükler sisteminin en gösterişli anından başka bir şey değildir. *Kula* yalnızca diğer kurumları somutlaştırır, bir araya toplar (Mauss, 2018: 113-127).

Potlaç kavramı, ilk kez Franz Boas tarafından kullanılır. Boas tarafından kavramsal düzeye çıkartılarak kullanılan *Potlaç*, yerli dilinde “beslemek, tüketmek” anlamındadır. Boas, “karın doyurulan (yer)” diye çevirir. *Potlaç* bir tüketme rekabeti veya cömertliğin ve harcamanın yarışması olarak da yorumlanabilir. Şefler arasındaki şeref ve prestij çatışmasının, rekabetinin ve cömertliğinin yarışması olarak da tanımlanabilir. Belki en kısa teorik tanımlardan biri olarak şu söylenebilir; “itibar mücadelesi olarak potlaç, hiyerarşiyi yerleştirmektir” (Mauss, 2018: 78-79). *Potlaç*, bütün bir kabileyi hatta birçok kabileyi bir araya toplayan, zenginliklerin neredeyse tamamen tahribine (bazı yerliler zenginliği “öldürmek”ten söz ederler) kadar varan ve kabile reisleri arasındaki rekabet ve mücadele ilkesine

dayanan muazzam bir şölendir. Bu cömertlik mücadelesinde peşinde koşulan amaç, farklı gruplar ve bunların temsilcileri arasında hiyerarşi oluşturmaktır: En güçlü olan, zenginliği tahrip ederek de olsa en fazla zenginlik armağan eden olacaktır (F. Weber, 2018: 22).

Potlaç, hukuki bir fenomenen daha fazlasıdır: ‘toplum yükümlülükler sistemi’nin bir parçasıdır. *Potlaç*; dinidir, mitolojiktir ve şamanistiktir. Çünkü buna dahil olan reisler, adlarını taşıdıkları, danslarıyla dans ettikleri, ruhları tarafından ele geçirildikleri ataları ve tanrıları orada temsil eder. *Potlaç* bir toplumsal morfolojik olgudur: Kabilelerin, klanların, ailelerin hatta milletlerin bir araya toplanmaları, gözle görülür bir asabiyet, bir tahrik hali yaratır. Kardeş olunur ama yine de yabancı kalınır; devasa bir ticaret ve daimi bir yarışmanın içinde iletişim kurulur ve ters düşülür. Sözleşmelerin maddi nesnelere değiş tokuş edilen şeylerini vermelerine ve özellikle de geri verilmelerine sebep olan şeydir. *Potlaç* sözleşme veya toplum yükümler sistemi içinde, tıpkı armağandaki gibi; verme zorunluluğu, alma zorunluluğu ve geri verme zorunluluğu biçiminde görünür (Mauss, 2018: 154-156). Böylece Mauss çalışmasında, saha verilerinden yararlanarak, *Kula* ve *Potlaç*’dan hareketle, “bütünsel sosyal olgu” olarak tartışmaya açtığı “armağan”ı, toplumlar/topluluklar arası karşılaştırmalar yapabilmeyi mümkün kılan kavramsal analiz düzeyine çıkartır.

Mauss’un *Kula* ve *Potlaç* kavramsallaştırmalarından veya teorik açıklamalarından yararlanarak “armağan yaklaşımı”nı geliştirmesi, Mauss’un sosyolojinin görevi olarak “bütünsel sosyal olgu”ları araştırmak olduğu düşüncesiyle ilişkilidir. Bu bağlamda kısacası Mauss için her şey değiş tokuş kapsamındadır ve Godbout’a göre, bu armağanın neden tam anlamıyla bir “bütünsel sosyal olgu” olduğunu açıklar. Armağan ya da Mauss’un kelimeleriyle, verme, alma ve karşılık verme üçlü yükümlülüğüyle ortaya çıkan dolaşımda olma ve dönüşlülük için verilen iki örnek, F. Boas’ın Kuzeybatı Amerika’nın Kızılderilileri arasında incelediği gibi *Potlaç* ve B. Malinowski tarafından ayrıntılı olarak betimlenen *Kula*’dır (Godbout, 2003: 156).

Bu iki kavram üzerinden ilerleyen Mauss, armağan değiş-tokuşuyla, 20. yüzyılda yıkılmaya yüz tutmuş olan ilk konsensüsün, piyasanın natüralist eleştirisiyle, sosyal yardımlaşma/dayanışmanın hayırsever tasavvurunun siyasi bir eleştirisini yapmaya çalışır. Çalışmada armağan olgusunun ve armağan toplumunun yanı sıra, cömertlik, şeref ve itibar konuları ile eski hukuk ve eski iktisat sistemlerinin ilkelerini de ele alır. Henüz çalışmanın giriş bölümünde “İskandinav uygarlığında ve daha birçok başkalarında, değiş tokuşlar ve sözleşmeler, teoride gönüllü, gerçekte ise zorunlu olarak yapılan ve geri verilen hediyeler şeklinde ortaya çıkar” argümanını ileri sürerek armağanı bir üçleme oturtur (Mauss, 2018: 72). Daha sonra “Geri kalmış ya da arkaik toplumlarda, alınan armağanın zorunlu olarak geri verilmesini sağlayan hukuk ve menfaat kuralları nedir? Armağan edilen şeyde, armağan alanın geri vermesini gerektirecek hangi güç vardır?” sorularına cevap arayışında olduğunu vurgular. Böylece bir yandan arkaik toplumlarda ticari işlemlerin doğası hakkında bir anlamda arkeolojik sonuçlara ulaşacağını bir yandan bu arkaik toplumların iddia edildiği gibi iktisadi bir pazardan yoksun olmadıklarını, ancak değiş tokuş düzenlerinin farklı olduğunu ve bu toplumlarda değiş tokuş sözleşmelerinin olduğunu tasvir edeceğini söyler (Mauss, 2018: 73). Bu amaç ve sorular etrafında “armağan yaklaşımı”nın temellerini atan Mauss, *Kula* ve *Potlaç* durumunu tartışır. Bu tartışmayı, değiş-tokuş edilen armağanlar ve onları geri verme zorunluluğu yaratan toplum yükümlülükler sistemi ile sözleşmeye dayalı bir toplumsallık içinde olduğu sonucuna bağlar.

Çalışmasının girişinde ve ilk bölümünde; armağanın özelliklerini, geri verme zorunluluğunu, toplum yükümlülükler ve sözleşmeye dayalı durumunu ele aldıktan sonra, ikinci bölüme geçen Mauss, bu ikinci bölümde; ilk bölümde tartıştığı ve “armağan yaklaşımı”na bağladığı, *Kula* ve *Potlaç*

sistemlerinin analizini farklı bir boyutta değerlendirmeye tabi tutar. Bölüm boyunca, armağan veya *Kula* ve *Potlaç* sisteminin nasıl genişlediğini, bunun içindeki cömertlik, prestij ve para ilişkilerini, saha verilerinden yola çıkarak çözümler. Bu çözümlemeyle, önceki bölümde ortaya koyduğu “alma-verme ve geri verme zorunluluğu üçlemesi”ni derinleştirir. Bu sistemlerin içinde yer alan rekabet, güç, şeref, gösteriş, *Mana*, *Hau*, *Vaygua*... gibi durumlar ve kavramsallaştırmalar aracılığıyla, armağanın “bütünsel sosyal olgu” olduğunun altını çizer (Mauss, 2018). Nihayetinde ulaştığı sonucu Mauss (2018: 189) şöyle dile getirir;

Böylelikle, 4 önemli halk grubunda şunları bulduk: Öncelikle iki ya da üç grupta potlacı; ardından potlacın ana sebebini ve normal biçimini; ve ardından, buradan yola çıkarak ve bütün bu gruplar içinde, değiş-tokuşun arkaik biçimini yani sunulan ve geri verilen armağanları. Üstelik bu toplumlarda şeylerin dolaşımını, hakların ve kişilerin dolaşımıyla özdeşleştirdik. (...) İnsanlığın çok büyük bir kısmında geçerli olmuş; aynı zamanda da bizim anlattığımızdan başka halklarda da var olan bir rejimi tasavvur etmemize izin vermektedir. Yine bunlardan yola çıkarak şöyle bir tasavvurda bulunabiliriz: bu değiş tokuş armağan ilkesi, klandan klana, aileden aileye “toplam yükümlülük” aşamasını geçmiş, ancak bununla birlikte, tam anlamıyla bireysel sözleşmeye, paranın geçerli olduğu pazar, daha doğrusu satış aşamasına ve özellikle, ayarı sabit ve damgalı parayla muhammen bedel kavramını henüz ulaşmamış toplumların ilkesidir (Mauss, 2018: 189).

Mauss, üçüncü bölümde; önceki bölümlerde antropolojinin verilerinden yararlandığını ve bütün bu olguların genel bir sosyolojik değeri olduğunu ifade eder. Bunların toplumsal tarih açısından da önemli olduğunu vurgular ve bu sosyolojik değeri olan verilerin, Avrupa hukuk ve iktisat biçimlerine doğru geçişi sağlarken, Avrupa toplumlarını tarihsel olarak açıklamaya yardım edebileceğini ileri sürer (Mauss, 2018: 190). Böylece eski hukuk ve eski iktisat sistemlerinde ulaştığı “toplam yükümlülükler sistem”lerinin izini sürmeye başlar. Bölüm boyunca Sami, Roma, Yunan ve Hint hukuk sistemlerini ve bu toplumların destanlarını inceler. Örneğin Hint destanı *Mahabarata*’nın devasa bir *Potlaç*’ın hikâyesi olduğunu söyler (Mauss, 2018: 214).

Bu bölümde Mauss, armağan kavramına dair bazı etimolojik tespitler de yapar. Bazı kelimeleri etimolojik olarak ele alır ve onlarla ilişkili anlam kümelerine bakar. Almanca *geben* ve *gaben*’den [*geben*: vermek; *gaben*: vermek fiilinin geçmiş zamandaki çekimi] türemiş kelimelerin çok zengin söz dağarı hakkında derinlikli bir incelemenin ve *Gift* [zehir], *Mitgift* [drahoma] gibi kelimelerle ve bu kelimelerle ifade edilen kurumların incelemesinin henüz yapılmadığını vurgular (Mauss, 2018: 227). Armağanın “zehir” anlamına yapılan bu vurgudan sonra, “... verilen ya da devredilen şeyin temsil ettiği tehlike, şüphesiz hiçbir yerde eski Cermen hukuku ve eski Cermen dillerinde olduğu kadar iyi hissedilmez. Bu durum, bu dillerin bütününde, *gift* kelimesinin, bir yandan armağan diğer yandan zehir ifade eden çifte anlamını açıklar. Bu uğursuz armağan, zehre dönüşen hediye ya da mal teması Cermen folkloründe temel bir yere sahiptir” tespitinde bulunur (Mauss, 2018: 232).

Mauss’un bu Cermen folkloründeki vurgusunu, Levis Hyde (2008) *Armağan* isimli çalışmasında, Cermen halklarının folkloründe yer alan masalları, armağanın zorunluluk veya tehlikeli boyutları üzerinden ele alır. Yine Mauss’un ileri sürdüğü armağan ve zehir ilişkisine dair semantik ve dilbilimsel çalışma eksikliği ve Mauss’un (2018: 232) bir dipnotta; “Yunancadaki *doz*, *zehir* dozunun Latincedeki transkripsiyonu olan *dosis*’in çevirisi *gift*’in etimolojisini incelemediğimiz soruldu” diye işaret ettiği noktalardan yola çıkılarak bazı çalışmalar yapılmıştır. Emile Benveniste’nin (2021) “Hint-Avrupa Sözcük Haznesinde Armağan ve Değiş-Tokuş” isimli çalışması bunlar içerisinde en çok öne çıkanıdır.

“Benveniste’nin çalışması, armağanı minör bir söylemden majör bir söyleme çıkartır” (Yurt ve Yıldız, 2021: 12). Mauss’un bu bölümünden hareketle ortaya çıkan iki çalışmaya atıf yapılması, Mauss’un aslında “armağan yaklaşımını” inşa ederken ne kadar detaylı ve titiz çalıştığına ve armağanı nasıl “bütünsel sosyal olgu” olarak ele alırken, ilişkisel bir teorik düşünceye sahip olduğunu göstermek içindir. Hyde’in (2008) çalışması “sanatsal yaratıcılık dünyayı nasıl değiştirir” alt başlığına sahip bir çalışma olarak, edebiyat ve folklorik öğeleri barındırırken, Benveniste’nin (2021) çalışması ise, içinde yapısalcı yaklaşım nüveleri barındıran etimolojik, semantik ve fenomenolojik bir dilbilimsel çalışmadır. Bu bağlamda Mauss’un, nasıl grupların analizinden ilişkilerin analizine kadar geniş bir düşünsel anlayışla, “armağan yaklaşımı”ni ortaya koyduğunu göstermek bakımından önemlidir.

Son bölümde Mauss, aynı antropolojik veriler sarmalı içinden ahlak, iktisadi sosyoloji ve genel sosyoloji ile ahlak açısından sonuçlar üzerinde durur. Ahlak açısından sonuçlarda; daha çok o dönemdeki sosyal politikaya, gösterişçi tüketime ve hayırseverliğe dair bazı eleştiriler yapar. “Sadaka hala onu kabul eden için yaralayıcıdır ve bizim ahlakımızın bütün çabası, zengin ‘sadaka’cının bilinçsiz ve onur kırıcı hamiliğini ortadan kaldırmaya yöneliktir” (Mauss, 2018: 236). İktisadi sosyoloji açısından sonuçlarda; daha çok siyasal iktisada eleştiriler sunan analizler yapar. Zenginliğin, her açıdan, faydalı bir şey olduğu kadar bir itibar aracı da olduğunu vurgular. Avrupa toplumunda zenginliğin, emretmenin aracı olduğunu, ancak arkaik uygarlıklardaki zenginliğin, çıkar peşinde olsalar da, Avrupa uygarlığından farklı bir biçimde olduğunu ileri sürer. “Servet biriktirilir ama harcamak için, ‘zorunlu kılmak’ için, ‘sadık adamlar’ edinmek için. Alınanlar misliyle geri verilir, ancak bu, ‘ertelenmiş bir tüketimin’ kaybını telafi etmek için değil, çıkar söz konusu ama bu, bizi yönlendiren çıkara benzemez” (Mauss, 2018: 252). Daha sonra genel sosyoloji ve ahlakı yeniden ele alan Mauss, incelediği bu olguların toplumu veya topluma ait kurumları (*Potlaç* gibi) harekete geçirerek değiş tokuşları ve sözleşmeleri belirlediğini ileri sürer. Bu olguların aynı zamanda hukuki, iktisadi, dini, estetik ve morfolojik olduğunu vurgulayarak, “bütünsel sosyal olgu” kavramsallaştırmasını “armağan yaklaşımı”na bağlar (Mauss, 2018: 257).

Armağan Üzerine Deneme çalışmasının ana hatlarında, Mauss’un sosyolojinin görevi olarak gördüğü “bütünsel sosyal olguları” incelemeye örnek olarak “armağan”ı ele aldığı görülmektedir. Mauss, toplumu anlamının veya açıklamanın soyut olgularla değil, insanların davranışlarına odaklanan karmaşık olguların bütünselliği perspektifiyle incelenmesi gerektiği fikrini vurgulamaktadır. Bu yönüyle çalışmada, özellikle “teoride gönüllü, gerçekte zorunlu olarak verilen ve geri verilen armağan değiş tokuşları”na odaklanarak, “bütünsel sosyal olgu olarak armağan”ı kavramsal düzeye taşıyarak, kendisinden sonraki sosyal bilime ve sosyal bilimcilere yol açmıştır. En öz haliyle Mauss, *Kula* ve *Potlaç* sistemlerinin analizinden, bu sistemlerin içindeki rekabet, güç, şeref gibi faktörleri ele alarak; Sami, Roma, Yunan ve Hint hukuk ve iktisat sistemlerinin izini sürer. Çalışmanın sonuçlarını ise ahlak, iktisadi sosyoloji ve genel sosyoloji açısından değerlendirip, genel sosyoloji ve ahlak bağlamında, ele alınan olguların “bütünsel sosyal olgular” olduğunu vurgulayarak “armağan yaklaşımı”ni tamamlar.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Mauss’un genel teorik yaklaşımları ve “armağan yaklaşımı”, yukarıdaki iki bölümde verilmiştir. Bu bağlamda Mauss’un *Armağan Üzerine Deneme* çalışmasının; armağanın toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutlarını ele alan kapsamlı bir sosyolojik inceleme olduğu ileri sürülmüştür. Mauss, “armağan yaklaşımı”yla, toplumu anlamının ve açıklamanın karmaşıklığını vurgulamış, bu doğrultuda teorik düşünceleri ile etnografik verileri bir araya getirmiştir. Armağan üzerine düşünceleri ve bütünsel sosyal olgu kavramsallaştırması aracılığıyla çağının sosyal, ekonomik ve ahlaki sorunlarına dair eleştiriler getirmiş ve sosyolojinin genel prensipleri üzerine düşündürücü ve yol açıcı bir çalışma sunmuştur.

Hyde'a göre, Mauss'un çalışması bazı kalıcı içgörüler barındırır. Armağan mübadelesini 'bütünsel sosyal olgu' olarak anlamak gerektiğine dikkat çeker ve aynı anda ekonomik, hukuki, ahlaki, estetik, dinsel ve mitolojik bir nitelik taşıyan, dolayısıyla tek bir disiplinin bakış açısından hareketle layığıyla izah edilemeyecek olan bir mübadelenin söz konusu olduğunu vurgular (Hyde, 2008: 21). Bu vurgu, "bütünsel sosyal olgu" olarak "armağan yaklaşımı", etkileşim ve ilişkileri de işin içine alarak, toplumun çok boyutluluğundan dolayı da inter-disipliner bir yaklaşımla ele alınması ve "ilişkisel sosyolojik perspektif" in gerekliliğini vurgulamakla eşdeğerlilikte bir ifadedir.

Mauss'un sosyolojinin görevini "bütünsel sosyal olguları" incelemek olarak tayin etmesi, toplumu anlamının veya açıklamanın soyut olgularla değil, insanların davranışlarına odaklanan karmaşık olguların bütünselliği perspektifiyle incelenmesi gerektiği fikri de yine "ilişkisel sosyolojik perspektif" e işaret etmektedir. Bütünsel sosyal olguların ilişkisel yönüne vurgu yapan Diego Viana'a göre, "Mauss'un esas katkısı; armağan vermek yalnızca malların/metaların dolaşımı veya ziyafetlerin verilmesi değildir, aynı zamanda toplumda konfigürasyonların oluşmasını sağlar". Bu konfigürasyonların içindeki ilişkiler, toplumsal yeniden üretimi sağlayarak bütünsel sosyal olguları doğurur. Bütünsel sosyal olgular ise, armağan döngüleri yaratır ve bu armağan döngüleri toplumsal ilişkileri hem yönlendirir hem de yeniden üreterek kendi varlıklarını devam ettirir. Bu döngü devamlılığı durumu, toplumdaki tüm ilişkileri hem birbirine bağlar hem de birbirine bağımlı kılar (Diego Viana, 2021: 53). Yapılan bu yorum/değerlendirmede de belirtildiği üzere, Mauss'un tasavvurundaki toplum düşüncesiyle "ilişkisel sosyoloji" perspektifinin tasavvuru net bir örtüşme içindedir.

Türkiye'de ilişkisel sosyoloji paradigmasına dair yapılan çoğu çalışmada Georg Simmel, paradigmanın öncüleri arasında zikredilirken, Mauss'tan bu anlamda nerdeyse hiç söz edilmemektedir. Ancak belki de yaşadıkları çağda, Simmel ile Mauss bir araya gelseydi, bugün "ilişkisel sosyoloji" olarak tanımlanan paradigma çok daha net ve çok daha erken dönemlerde sosyal bilimlere katkı sağlamış olurdu. Demir'e göre, "Vanderberghe; Marx, Simmel ve Mauss'u ilişkisel sosyolojinin *yapısalcı* kanadında bir araya getirerek, Lévi-Strauss, Ellias ve Bourdieu'nün yapısalcılığına vardırıır". Bununla birlikte Vanderberghe, ilişkisel sosyolojinin *süreççilik* durumunu ise Simmel, Mauss ve Tarde'nin bir kombinasyonu ile ilişkisel sosyolojiye bağlar (Vanderberghe 2018'den akt. Demir, 2021: 59). Ancak Türkiye'de bu tarz sentezlemeler oldukça eksiktir. Oysa Mauss ve Simmel'in yakınlaştıkları noktalara dikkat edildiğinde, her ikisinin de düşüncülerinde, ilişkisel sosyolojik kökler olduğu ve bu durumun "armağan yaklaşımı"larına ve "sosyolojiye biçtikleri rol" e de yansıdığı görülür. "Simmel'e göre sosyoloğun görevi; doğrudan, kendiliğinden ve bilinçsiz olarak zaten sürekli olup bitmekte olanı bilinçli olarak kavramaktır" (Jung, 2001: 21). Çok benzer ifadelerle Bourdieu, "Sosyoloji, kendiliğinden olanı, zımnı kalması, söylenmemiş olarak kalması gerekeni söylemek zorundadır" (Bourdieu, 2022: 172) diyerek Simmel ve Mauss'a yakınlaşır.

Toplum ve bireyin karşılıklı ilişkiselliğine dikkat çeken Simmel, "tekil olan genellik" e odaklanılmasını önerir. *Bireysellik ve Kültür* (2009) çalışmasında, "Toplumu konu alacak bir bilim olacaksa, bu bilimin etkileşimleri incelemesi gerekir" (Simmel, 2009: 48). Bu etkileşime en iyi örneğin "armağan" olduğunu da söyleyen Simmel'e göre, "her türlü 'mübadele' etkileşim sayılabilir" (Simmel, 2009: 65). Armağan da bir mübadele olduğu için etkileşime iyi bir örnektir. Toplum armağan ile daha görünür ve somut bir etkileşim içine girmektedir. Armağan analizi ile toplumsal etkileşimler ve ilişkiler izah edilebilir ve anlaşılabilir. Aynı çalışmasında Simmel, "Saf toplumsallaşma biçimlerinin saptanması... sistemli değişmesi, psikolojik olarak ve tarihsel gelişmeler açısından incelenmesi gerekir" (Simmel, 2009: 50) diyerek makro ve mikro birlikteliği veya başka bir ifadeyle ilişkisel sosyolojinin

olmasa bile ilişkisel düşünmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu anlamda, Simmel bir yandan “her türlü ‘mücadele’ etkileşim sayılabilir” (Simmel, 2009: 65) derken, diğer yandan da “armağan: karşılıklı mübadeledir” (Simmel, 2009: 85) diyerek, bir ilişkisellik düşüncesini ortaya koyar. Görüldüğü üzere, Simmel ve Mauss oldukça yakındır. Bu bağlamda Mauss da en az Simmel kadar ilişkisel sosyolojiye katkı sağlamakta veya ilişkisel sosyolojik düşüncenin köklerinde konumlanmaktadır. Aynı şekilde Bourdieu da Mauss ve Simmel’e yakınlaşmaktadır.

Türkiye’de son yıllarda ilişkisel sosyoloji denilince, neredeyse akla gelen ilk isimlerden biri olan Bourdieu, hem Mauss’tan hem de onun “armağan yaklaşımı” ve “bütünsel sosyal olguları ilişkisel ele alma” düşüncesinden ve yönteminden etkilenmiştir. Bourdieu, sosyoloji nesnelci bir tasvirle yetinirse armağan değiş tokuşunu ‘al gülüm ver gülüm’e indirger ve armağan değiş tokuşu ile kredi eylemi arasındaki farkı ortaya koyamaz (F. Weber, 2018: 32-33). Yine Bourdieu, ‘simgesel sermaye’ kavramını ilk kez kullandığı çalışmasında ‘iyi niyet ekonomisi’ sistem altında, metaların hâkim dolaşım biçimi, açık piyasa mübadelesi yerine maddi ve simgesel armağan değiş tokuşuna dayandığını söyler (Swartz, 2022: 130-131). Bourdieu, Mauss’un ve Lévi-Strauss’un armağan değiş tokuşuna dair klasik analizlerini eleştirel bir gözle yeniden ele alır ve armağan değiş tokuşundaki makro yapıyı gören kişi, dışarıdan gözlemde bulunan, insan davranışının çeşitliliği içinde örüntülü bir düzenlilik bulmaya yatkın olan sosyal bilimci olduğunu ifade eder. Bourdieu, yapısalcı modele strateji dilini dahil ederek faili yeniden devreye sokmaya ve gündelik pratikler ile biçimselleştirilmiş modelleri arasındaki farka işaret etmeye çalışır (Swartz, 2022: 141-142). Buradaki strateji dili, simgesel mübadeleler ekonomisinin ilk özelliğidir. Söz konusu olan, her zaman için çifte, bir arada tutulması zor gerçekleri bulunan pratiklerdir. Bu bir tür *öz-aldatmaca*, bir tür mitoslaştırma aracılığıyla kendini mümkün ve geçerli kılmadır. Buradaki *öz-aldatmaca*, simgesel mübadeleler ekonomisinin bir başka özelliği olan *açıklık getirme tabusu*’dur. Neyin ne olduğunu söylemek, mübadelenin gerçeğini, mübadeleyi yok etmektir. Tüm bunlar gizli kalmalıdır. Bu oyunun kendisidir. Bizatihi bu sırrı yaymanın sosyolojik olarak düşünülemez olmasını sağlayan nesnel ve eyleyiciler tarafından içselleştirilmiş bir dolu toplumsal mekanizma mevcuttur. Tüm bunları anlamak sosyoloğun görevidir. Sosyoloji, kendiliğinden olanı, zımni kalması, söylenmemiş olarak kalması gerekeni söylemek zorundadır (Bourdieu, 2022: 170-173). Bu son cümlede, yukarıda da belirtildiği üzere, Bourdieu ile Simmel’i yakınlaştırmakta ve Bourdieu’nün Mauss gibi “bütünsel sosyal olgu olarak armağan”ı ele aldığını göstermektedir. Bununla birlikte Bourdieu, Kabiliye’de yaptığı saha araştırmalarını topladığı *Bir Pratik Teorisi İçin Taslak* (2018) çalışmasında da “bütünsel sosyal olgu olarak armağan”ı irdelemektedir. Tüm çalışma boyunca bir bakıma Mauss’un hem açtığı yoldan ilerlemekte hem de onu aşma girişimindedir.

Mauss, muazzam bir kişisel etkileşimler evrenini ya da Durkheim’in ‘sosyal hayatın serbest akımları’ dediği şeyi, bireysel tuhafliklar psikolojisinden kopararak sosyolojiye bağlar (F. Weber, 2018: 32). Gerek Bourdieu’nün armağana dair ilişkisel noktaya dikkat çekmesi gerek F. Weber’in Mauss’un etkileşimlere dair yorumu, “ilişkisel sosyolojik perspektif”i göstermektedir. Armağanın “ilişkisel sosyolojik perspektif”le ele alınması gerekliliğini vurgulayan Godbout, armağanı bir sistemin temeli olarak, hem de bütün sosyal sistemden hiçbir eksiği olmayan bir sistemin temeli olarak görmek gerektiğini vurgular. Armağan, son derece sosyal olan ilişkiler sistemi içinde toplumun cisimleşmesidir ve bu ilişkiler iktidar ya da ekonomik çıkar etkenlerine indirgenemez. Yalnızca karşıt iki terimle düşünmeye zorlayan dikotomik totolojiler, gerçeği görmeyi önleyen bir sis perdesi yaratır (Godbout, 2003: 36). Böylece Godbout, hem faydacı paradigmaya eleştiriler sunar hem başka türüsünün

mümkünü üstüne kapı aralamaya çalışır hem de armağanın dikotomik düşünceyi ve dikotomileri yaratan teorileri aşma girişimi olarak “ilişkisel sosyolojik perspektif”le ele almayı önerir.

İlişkisel sosyoloji paradigması açısından önemli bir isim olan “Emirbayer de, erken tarihli bir metninde, Durkheim’ı ilişkisel sosyal realist olarak görür ve Durkheim ile ilişkisellik arasında bir bağ kurar” (Demir, 2021: 88). Bununla birlikte “İlişkisel sosyoloji sosyal teorideki gerek klasik gerekse de çağdaş isimlere keşifsel dönüşler yapmaktadır” (Demir, 2021: 243). Bu bağlamda Mauss ve “ilişkisel” arasında kurulan bağlarla, yeni keşifler yapılması gerekir.

Sonuç olarak bu çalışma, Mauss’un sosyal bilim anlayışında “ilişkisel sosyolojik” kökler olduğu ve bu düşünsel köklerin Mauss’un “bütünsel sosyal olgu” kavramsallaştırmasında etkili olduğu iddiasını savunmaktadır. Mauss’un “bütünsel sosyal olgu” kavramsallaştırması, bu kavramın “armağan yaklaşımı”nda somutlaşması ve bu iki kavramın birleşiminden türeyen “bütünsel sosyal olgu olarak armağan” teorisi, Mauss’un ilişkisel sosyolojik bir perspektif içinde olduğunu göstermektedir. Mauss’un bu perspektifi, giriş kısmında değinilen ilişkisel sosyolojinin beş fikrinsel çekirdeği (‘süreçsel düşünme ilkesi’, ‘tözcülük reddi’, ‘karşılıklı bağlılık ilkesi’, ‘yeniden üretim ilkesi’) bağlamında düşünüldüğünde, Mauss’un yaklaşımının bu fikrinsel çekirdeklerin hepsini içerdiği görülür. Bu çekirdekler bağlamda Mauss’un, armağan analizinde yapı-birey birlikteliğini toplumsal yeniden üretim içinde kavrayarak, armağanlaşmanın süreçsel olduğunu ve bir karşılıklı bağlılıkla ilerlediğini göstermiştir. Yani soyut olanla somutun, imgesel olanla simgeselin bir aradalığını fark etmiş ve etnografik verilerdeki pratiklerden hareketle daha üst düzey soyutlamalar olan teorik kavramsallaştırmalarla birleştirmiştir. Mauss’un bu birleştirme başarısı, “ilişkisel sosyoloji”nin bugün de aşmaya çabaladığı düaliteli aştığını göstermektedir. Böylece çalışmanın başında ileri sürülen iddiaya geri dönülürse; Mauss’un hem “bütünsel sosyal olgu” anlayışı hem de “armağan yaklaşımı” birlikte ele alınıp değerlendirildiğinde, bu birliktelikte “ilişkisel sosyoloji” paradigmasının kökenleri/kökleri olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Benveniste, E. (2021). Hint-Avrupa sözcük haznesinde armağan ve değiş-tokuş. Engin Yurt ve Erdal Yıldız (Ed.), *Armağanın fenomenolojisi* (1. Baskı, s. 39-53). Pinhan Yayınları. (Orijinal makalenin basım tarihi 1971).
- Bourdieu, P. (2018). *Bir pratik teorisi için taslak* (1. Baskı). (N. Ökten, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1972).
- Bourdieu, P. (2022). *Pratik nedenler* (3. Baskı). (H. Uğur Tanrıöver, Çev.). Hil Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1994).
- Cairn-Info. (2024). La Revue du M.A.U.S.S. Retrieved June 25, 2024, from <https://www.cairn-int.info/journal-revue-du-mauss.htm?contenu=english-full-text-articles>
- Demir, S. (2021). *Sosyolojide ilişkisellik ve ilişkisel sosyoloji* (1. Baskı). Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Emirbayer, M. (2012). İlişkisel sosyoloji için manifesto. Güney Çeyin ve Emrah Göker (Yay. Haz.), *Tözcülüğün tasfiyesi: İlişkisel sosyolojide temel yaklaşımlar* (1. Baskı, s. 25-65). NotaBene Yayınları. (Orijinal makalenin basım tarihi 1997).
- Godbout, J. T. (2003). *Armağan dünyası* (1. Baskı). (D. Hattatoğlu, Çev.). İletişim Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2000).
- Hyde, L. (2008). *Armağan* (1. Baskı). (E. Ayhan, Çev.). Metis Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1979).
- Jung, W. (2001). *George Simmel -yaşamı, sosyolojisi, felsefesi-* (1. Baskı). (D. Özlem, Çev.). Anahtar Kitaplar Yayınevi (Orijinal eserin basım tarihi 1990).
- Kasapoğlu, A. (2016). *Uygulamalı ilişkisel sosyoloji* (1. Baskı). Yeni İnsan Yayınları.

- Lévi-Strauss, C. (2005). Önsöz. Georges Gurvitch (Ed.), *Sosyoloji ve antropoloji* (1. Baskı, s. 15-57). (Ö. Doğan, Çev.). Doğu Batı Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1950).
- Lévi-Strauss, C. (2021). *Yapısal antropoloji sıfır* (1. Baskı). (N. Bingöl, Çev.). Ketebe Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1973).
- Malinowski, B. (1922). *Argonauts of the western pacific*. George Routledge and Sons.
- Malinowski, B. (1989). *İlkel toplumlarda cinsellik ve baskı* (1. Baskı). (H. Portakal, Çev.). Kabalcı Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1927).
- Malinowski, B. (1998). *İlkel toplum* (1. Baskı). (H. Portakal, Çev.). Öteki Yayınevi (Orijinal eserin basım tarihi 1926).
- Mauss, M. (1934). *Hibe; arkaik cemiyetlerde mübadelenin şekilleri ve sebepleri* (1 Baskı). (S. Etem, Çev.). Ahmet Sait Matbaası (Orijinal eserin basım tarihi 1924).
- Mauss, M. (2005). *Sosyoloji ve antropoloji* (1. Baskı). (Ö. Doğan, Çev.). Doğu Batı Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1950).
- Mauss, M. (2018). *Armağan üzerine deneme* (1. Baskı). (N. Özyıldırım, Çev.). Alfa Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2012).
- Mauss, M. ve Fauconnet, P. (2014). Sosyoloji. (Ü. Meriç, Çev.). *İstanbul University Journal of Sociology*, 2(21-22), 143-173.
- Powell, C. ve Dépelteau, F. (2015). *İlişkisel sosyoloji ontolojik ve teorik yönelimler* (1. Baskı). (Ö. Akkaya, Çev.). Phoenix Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2013).
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür* (1. Baskı). (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Swartz, D. (2022). *Kültür ve iktidar -Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi-* (5. Baskı). (E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1997).
- Tunçbilek, Ş. S. (2020). İkinci adam ya da kayda değer bir istisna: Sosyal bilimlerde konumlandırılmayan bir düşünür olarak Marcel Mauss. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, (40), 499-539.
- Tunçbilek, Ş. S. (2023). *Marcel Mauss'un Armağan Üzerine Deneme'si -Bir Tahlil* (1. Baskı). Ketebe Yayınları.
- Vanderberghe, F. (2018). The relation as magical operator: Over coming the divide between relational and processual sociology. In F. Depeltau (Ed.), *Relational sociology handbook* (pp. 35-59). Palgrave Publishing.
- Viana, D. (2021). The gift as total social fact: from Mauss to Money. In Stefan Kesting, Iona Negru and Paolo Silvestri (Eds.), *The gift in the economy and society* (1. Edition, pp. 52-77). Routledge Publishing.
- Weber, F. (2018). Sunuş. M. Mauss (Yazar) ve N. Özyıldırım (Çev.). *Armağan üzerine deneme* (1. Baskı, s. 11-67) içinde. Alfa Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2012).
- Yurt, E. ve Yıldız, E. (2021). *Armağanın fenomenolojisi* (1. Baskı). Pinhan Yayınları.

Sosyal Aktörler ve Deneyimler Dergisi (SADED)

Journal of Social Actors and Experiences

e-ISSN: 3023-6134

To Cite This Article: Üsküp, H., Hakan, B., & Şahin, N. N. (2024). Deprem ve Toplum: Kitap İncelemesi. *Sosyal Aktörler ve Deneyimler Dergisi (SADED)*, 2, 60-67.

Geliş Tarihi: 11.05.2024

Kabul Tarihi: 27.06.2024

Ç. Yayınlanma Tarihi: 30.06.2024

DEPREM VE TOPLUM: KİTAP İNCELEMESİ

Earthquake And Society: Book Review

Hayra ÜSKÜP¹¹

Buse HAKAN¹²

Nur Neşe ŞAHİN¹³

Öz

Sosyolojinin toplumsal konuları irdelediği pek çok alt başlıkları bulunmaktadır. Toplamların dinamiklerini etkileyen faktörler arasında doğal afetler yer almaktadır. Türkiye’de de görülen ve yıkıcı etkileriyle toplumsal sorunları meydana getiren deprem üzerine sosyolojik araştırmalar günümüzde nitelik kazanmaktadır. Bu çalışma ise depremi sosyolojik perspektifte ele alan Deprem ve Toplum - Sosyalbilimsel Projeksiyonlar adlı kitabın incelemesi üzerine tasarlanmıştır. Kitap 528 sayfadan oluşmakta olup, Fahri Çakı ve Kadir Canatan editörlüğünde 2023 yılında Çizgi Kitabevi tarafından basılmıştır. Kitap, 5 kısım ve toplamda 26 bölümden oluşmaktadır. Aşağıda kitabın içeriğiyle ilgili özetler ve ana hatlar paylaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afetler Sosyolojisi, Deprem, Afet

Abstract

Sociology has many subheadings that examine social issues. Natural disasters are among the factors affecting the dynamics of societies. Sociological research on earthquakes, which also occurred in Turkey and caused social problems with their destructive effects, is gaining quality today. This study was designed based on the review of the book titled Earthquake and Society - Social Scientific Projections, which deals with the earthquake from a sociological perspective. The book consists of 528 pages and was published by Çizgi Kitabevi Publications in 2023, under the editorship of Fahri Çakı and Kadir Canatan. The book consists of 5 parts and 26 chapters in total. Below are summaries and outlines of the content of the book.

Keywords: Disasters Sociology, Sociology, Disaster

¹¹ Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD, Yüksek Lisans, hayrauskup@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1640-075X

¹² Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD, Yüksek Lisans, buse.hakan@outlook.com, ORCID: 0009-0008-6186-5418

¹³ Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi Armutlu MYO, Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, nur.sahin@yalo.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0360-9631

GİRİŞ

Deprem, yalnızca jeofiziksel değil aynı zamanda toplumsal bağlamda sosyal, psikolojik ve ekonomik boyutu da olan çok bileşenli bir olay olarak ele alınmaktadır. Depremlerin bu boyutlu yapısı onları sosyolojik perdeden de ele almanın gerekliliğinin altını çizmektedir. Doğal afetler sonucunda istenilmeyen olaylar meydana gelir. Doğal afetler arasında yer alan yıkıcı etkiye sahip depremlerde can kaybı yaşanmasına, yaralanmaya, bireylerin engelli duruma düşmesine sebebiyet verebileceği gibi evlerin, işyerlerinin yok olmasına, alt yapının tahribata uğraması yanında ülke ekonomilerinde de ciddi kayıplar yaratabilmektedir (Tiryaki Yenilmez, 2023: 40). Nitekim büyük ölçüde fiziksel hasara ve can kaybına neden olmalarının yanı sıra toplumları da derinden sarsan, bireyin anlam dünyasını yeniden şekillendiren ve toplumsal dokuyu yeniden tanımlayan olaylar olarak görülen depremler; yardımlaşmanın, göçün, kırılğan grupların aldığı yaraların, gönüllüğün, müdahalenin, medyanın ve daha birçok olgu ve kavramın gölgesinde her köşeyi tutan, tüm dengeleri değiştiren bir etkiye sahiptir. Depremlerin nasıl algılandığı, yorumlandığı ve izlerinin neleri yeniden tanımladığının anlaşılması, muhtemel etkilerinin ve zararlarının da azaltılması ve önlenmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Bozkurt'un da ifade ettiği gibi büyük depremler sadece yeryüzünü sarsmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapıyı, kurumları ve insanları da derinden etkiler niteliktedir. Bu nedenle şiddeti büyük depremler aynı zamanda can ve mal kaybına neden olmanın yanı sıra altyapıya da zarar vermektedir (Bozkurt, 2023, 93).

Bir şeyle savaşılabilmek için onu iyi tanımak gerekir. Dolayısıyla sosyoloji biliminin geniş yelpazesıyla deprem ve afetlere ışık tutmak, kesilen elektrikler ve yıkılan duvarların altında kalan çok önemli toplumsal bir gerçekliği de açığa çıkartmayı vadetmektedir. Aynı zamanda sosyolojik eksende depremin sebep olduğu toplumsal problemlerin açılmanması ve bu problemlere ilişkin çözüm arayışları için deprem sonrası hazırlığın kurumsal ve bireysel boyutları üzerinde durulması gerekmektedir. Kurumsal boyutuyla kamu gücünü temsil eden devlet-yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşlarının deprem sonrası faaliyetleri iken bireysel boyut ise yurttaşların deprem sonrasındaki bilinç düzeyleri, kolektif anlayış ile iş birliğine dönük tutumları ve bireylerin afet bölgesinde gönüllü çalışmalarda yer alma düzeyleriyle yakından ilişkilidir (Çalışkan ve Kaya, 2021:1054). Hazırlanan bu kitapta ise depremin kurumsal ve bireysel boyutlarına da değinilmektedir. Kitap kapsamında çok sayıda yazarın farklı bakış açılarını harmanlayarak afetler ve özelinde depremleri farklı bağlamlarda yeniden ele almaya, düşünülmemiş, söylenmemiş ve yazılmamış olanları bir araya getirmeye çalışmaktadır. Konuyla ilgisi olan yazarlar açısından geniş bir kaynakça niteliği taşımakla birlikte üslubu ve akıcılığı ile bilgi edinmek isteyen herkes için rahat okunabilir bir kitap olarak karşımıza çıkmaktadır. Deprem ve toplum kitabı 528 sayfadan oluşmakta olup, Fahri Çakı ve Kadir Canatan editörlüğünde 2023 yılında Çizgi Kitabevi yayımlar tarafından basılmıştır. Kitap, 5 kısım ve toplamda 26 bölümden oluşmaktadır. Aşağıda kitabın içeriğiyle ilgili özetler ve ana hatlar paylaşılmaktadır.

İNCELEME

Bir Afet Olarak Deprem ve Sosyolojisi adlı 1.kısım 4 bölümden oluşmaktadır. Bu kısımda; 'Deprem ve Afet Sosyolojisi' - Kadir Canatan, 'Tarihte Önemli Depremler ve Afete akışta Değişimler' - Alkan Üstün, 'Türkiye'de Sosyolojik Açıdan Deprem Çalışmaları' - Kadir Canatan ve 'Deprem ve Toplum Psikolojisi' - Gözde Aykut tarafından kaleme alınan bölümler yer almaktadır.

"Deprem ve Afet Sosyolojisi" bölümü Kadir Canatan tarihsel perspektifte irdelenmiştir. Bölümde, risk toplumu kavramı ışığında modernleşme ve sanayileşme olarak hem geleneksel hem de modern toplumlarda afetin nasıl anlaşıldığını tarihsel perspektifte anlamlandırılmaya çalışılmaktadır.

Afet, risk ve kriz kavramları incelenerek afetlerin çeşitli açılarla sınıflandırıldığını vurgulayan Canatan bütüncül perspektifte afet sosyolojisini yorumlamaktadır. Hemen ardından bölüm içerisinde deprem sosyolojine değinilmiştir. Afet sosyolojisinin bir alt başlığı olan deprem sosyolojisi de detaylı biçimde açıklanırken, Canatan tarafından deprem sosyolojisi için 3 araştırma konusu ve sosyolojik teoriler sunulmaktadır. Bunlar; afetlerin toplum tarafından nasıl anlamlandırıldığı, afetler karşısında toplumun davranışları ve afetlerin toplumsal etkileri çerçevesinde deprem sosyolojisinin araştırılması için öneriler sunulmuştur. Bu konuların anlam ile ilgili olan araştırmalarında sembolik etkileşimcilik teorisi ekseninde incelenirken, depremin toplumdaki etkilerinin ise sosyal inşa teorisi ekseninde incelenebileceğini önermektedir.

“Tarihte Önemli Depremler ve Afete Bakışta Değişimler” bölümü Alkan Üstün tarafından kaleme alınmıştır. Tarihsel perspektifte irdelenerek betimsel bilgi çerçevesinde önemli depremler değerlendiren bölümde Alkan Üstün, depremin toplumdaki anlamları üzerine kültürel ve toplum düşünce yapısındaki değişimleri etkileyen güçlü bir faktör olarak ele almıştır. Ayrıca depremlerin algılanışlarından yola çıkarak o dönemin de incelenebileceği belirtilmektedir. Üstün, deprem çalışan sosyologların karşılaştırmalı olarak afet olgusunu incelemesinin toplumdaki anlam ve düşünselliği açıklayabilmek için önemli olduğunu da vurgulamaktadır.

“Türkiye’de Sosyolojik Açıdan Deprem Çalışmaları” bölümü Kadir Canatan tarafından kaleme alınmıştır. Kadir Canatan, Türkiye özelinde yürütülen deprem odaklı sosyoloji tezlerini incelemektedir. Sosyoloji anabilim dallarında yüksek lisans düzeyindeki farklı konularda 15 adet deprem ile ilgili tez çalışması olduğu ve çalışmaların da son zamanlarda gerçekleştirildiği belirtilmiştir. İncelenen tezlerde sıklıkla ele alınan konuların “sosyal ve ekonomik etkiler”, “din, kişilik, aidiyet ve hafıza”, “konut ve barınma koşulları” ve “yardımlar ve sivil toplum örgütlerinin rolü” gibi temalar etrafında yoğunlaştığı vurgulanmaktadır.

“Deprem ve Toplum Psikolojisi” bölümü Gözde Aykut tarafından kaleme alınmıştır. Bölüm, toplum psikolojisi perspektifinde Pierre Bourdieu’nün sosyal sermaye kavramı toplumu güçlendirici sosyolojik boyutu ekseninde ele almaktadır. Aykut, sosyal sermaye kavramının Adler ve Kwon tarafından yeniden değerlendirilmesi afetten etkilenen toplumların içerisinde buldukları durumun da anlaşılmasına yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada üç sermaye tipinden birisi olan bağlayıcı sermaye kavramının depremin ardından oluşan toplumlar üzerindeki etkilerine ve travma süreçlerinin anlaşılmasına netlik getirebileceği önerilmektedir. Bu çalışma yakın tarihte yaşanmış olan Kahramanmaraş depreminden hasar görek Afyonkarahisar iline gelen vatandaşların deneyimleri üzerine yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden katılımcı gözlem tekniği ile psiko-sosyal destek noktasında bireyler ile görüşmeler yapılmış ve elde edilen veriler çalışmada değerlendirilerek uygulamalı bir çalışma ortaya konulmuştur. Bu çalışmada sosyal sermaye kavramıyla birçok disiplin arasında ilişkisellik kurularak depremin birey ve gruplar üzerindeki travma etkileriyle başa çıkma yöntemi olarak yer verilmiştir.

Çalışmanın 1. Kısmını oluşturan 4 bölüm incelendiğinde depremin teorik olarak sosyolojik boyutunun ayrıntılı bir şekilde farklı temalar üzerinden analiz edilerek çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bölümde bütüncül ve çoklu bakış açılarının okurlara aktarılması amaçlanmıştır.

Afet Yönetiminde Aktörler ve Süreçler adlı 2.kısım 6 bölümden oluşmaktadır. Bu kısımda; ‘Afet Yöneti(şi)mi ve AFAD’ - Ramazan Yelken, ‘Afetlerde Hayırseverlik ve Gönüllülük’ - Fahri Çakı, ‘Depremde Dinin Toplumsal Anlamı ve Dini Topluluklar’ - Ergun Yıldırım, ‘Deprem Gerçeği’ne Etkin Müdahalede Anahtar Bir Kavram Olarak Sosyal Sermaye Olgusu’ - Mustafa Kemal Şan ve Osman

Aydođan, ‘Deprem ve Demografi’ - Alper Uzun, ‘Deprem ve Kötülük Sorunu’ - Mazhar Bağlı tarafından kaleme alınan bölümler yer almaktadır.

“Afet Yöneti(ş)i mi ve AFAD” adlı bölüm Ramazan Yelken tarafından yazılmıştır. İlk olarak Afet Ülkesi Olmak, Afet Bilinci ve Temel Kavramlar üzerinde durarak afet yönetiminin karmaşık ve dinamik bir süreç olmasını vurgulayan bölüm bütünlük afet yönetimi veya entegre afet yönetimi anlayışının hakim olması gerektiği vurgulanmaktadır. Yazar, AFAD ve Afet yönetimindeki sorunlara da değinerek eleştirilerde bulunmaktadır. Bu bağlamda AFAD’ın 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinde yeterli düzeyde aktif olmadığına, süreci yönetemediğine beklenen performansı gösteremediği yönünde eleştiriler yapılmıştır. Bölüm sonunda ise AFAD’ın yeniden yapılandırılması ve afet akademisi kurulması gibi önerilerde bulunmaktadır.

“Afetlerde Hayırseverlik ve Gönüllülük” adlı bölüm Fahri Çakı tarafından kaleme alınmıştır. Bölümde STK’ların işlevselliğini eleştirel perspektifte irdelemiştir. Çakı, afetlerin yıkıcılık boyutuna ve Türkiye’de yaşanan önemli depremlere dikkat çektikten sonra afet yönetim süreçlerinde STK’ların aktif rollerine değinmektedir. Ek olarak Çakı, literatürde pek değinilmese de afetlerde hayırseverlik gösterme ve gönüllü faaliyetler marjinal grup veya cemaatler açısından önemli bir motivasyon olduğuna dikkat çekmektedir. Bu sebeple afetlerde gönüllülük pratiklerinin eylem izleklerinin gerçekten de dayanışma adı altında olup olmadığı yönünde tartışmalar sunmaktadır.

“Depremde Dinin Toplumsal Anlamı ve Dini Topluluklar” adlı bölüm Ergun Yıldırım tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada afetlerde dini grupların üstlendiği roller, ürettiği pratikler ve yapmış oldukları çalışmalar üzerinde derinlikli bir inceleme yapılmıştır. Yıldırım, dini toplulukların faaliyetlerini ve faaliyetlerin anlamlarını yorumlamaya çalışmaktadır. Afet ve toplumsallık boyutunda ‘sosyal ölüm’ olgusu üzerinde duran Yıldırım, insanın sosyal bir varlık olduğuna ancak deprem ile var olan alışkanlıkların değıştiğine dikkat çekmektedir. Yıldırım saha çalışması yaparak çeşitli mülakat verileri ışığında ve “sosyal ölüm” kavramsallaştırması çerçevesinde depremin sosyal pratiklerimiz ve alışkanlıklarımız üzerindeki yıkıcı etkisine yoğunlaşmaktadır.

“Deprem Gerçeği’ne Etkin Müdahalede Anahtar Bir Kavram Olarak Sosyal Sermaye Olgusu” bölümü Mustafa Kemal Şan ve Osman Aydođan tarafından kaleme alınmıştır. Bölüm sosyal sermayenin depreme karşı dirençli toplumlarda da bir reçete niteliğinde olduğuna dikkat çekerek sosyal sermaye kavramının sosyolojik pratikleri üzerinde durmaktadır. Ayrıca sosyal sermaye için yapılacak yatırımların depreme karşı bir savunma mekanizması niteliğinde olduğuna dikkat çekmektedirler.

“Deprem ve Demografi” bölümü Alper Uzun tarafından kaleme alınmıştır. Deprem ve demografiyi bir bütün halinde çalışan Uzun, demografi ve depremin birbirini etkileyen iki kavram olduğunu vurgulamaktadır. Uzun, afet boyutuna dikkat çekmek için EM-DAT verilerine göre 1900-2023 yılları arasındaki depremlerde ülkeler bazında hayatını kaybedenlerin sayılarını ve ilgili verileri incelemektedir. Bölüm genel çerçevede depremlerin demografik yapıyı nasıl etkilediğini analiz etmektedir.

“Deprem ve Kötülük Sorunu” bölümü ise Mazhar Bağlı tarafından kaleme alınmıştır. 1755 Lizbon depremi bağlamında batı düşüncesindeki kötülük probleminde farklı dinlerin çeşitli cevapları olduğuna dikkat çekmektedir. Depreme karşı metafiziksel bağlamda gelişen tartışmaları irdelemektedir. Bağlı, aynı zamanda İslami yaklaşımlara dikkat çekmektedir.

Çalışmanın 2. Kısmını oluşturan 6 bölüm incelendiğinde depremin afet yönetiminin temel aktörleri ve süreçleri üzerine yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Bölümler irdelendiğinde ise deprem ve

sonrasındaki yaşananların sosyolojik boyutu için sosyal sermayenin önemine ve toplumun sosyal ya da kültürel yapılarının deprem sonrasındaki süreçlerde çeşitlilik gösterdiğine odaklanıldığı görülmektedir.

“Deprem ve Kırılgnlık” adlı 3. Kısım 5 bölümden oluşmaktadır. Bu kısımda Kriz Dönemlerinde Aile, Deprem ve Aile İlişkisi – Sevimli ATİLLA DEMİR, Oyuncaklarını ve Hayallerini Enkazın Altında Bırakmak: Depremde Çocuk Olmak – Yonca ALTINDAL, Sosyal Dokunun Sismografında 6 Şubat: Depremler ve Kırılgn Sosyal Gruplar – Roza SÜLEYMANOĞLU, İnsan Hakları Bağlamında Deprem ve Sosyal Etkileri – Rukiye GÜLERCE, Belirsizlik İçinde Belirsizlik: Deprem Nedeniyle İkinci Defa Zorunlu Göç Yaşayan Kadınlar – Ekrem DEMİR ve Hakan GÜLERCE tarafından kaleme alınan bölümler yer almaktadır.

“Kriz Dönemlerinde Aile, Deprem ve Aile İlişkisi” adlı bölümde S. Atilla Demir tarafından, literatürde eksin bırakılmış bir konu olan, afetlerin aile dinamikleri üzerindeki etkiler, hem bireysel hem toplumsal perspektifte ele alınmış olup bu süreçte aileye sosyal hizmetlerin desteğinin önemi üzerinde durulmuştur.

“Oyuncaklarını ve Hayallerini Enkazın Altında Bırakmak: Depremde Çocuk Olmak” adlı bölümde Y. Altındal tarafından, toplumun kırılgn gruplarından olan çocukların deprem gerçeğİ karşısında en çok etkilenenler olduğunun analizinden yola çıkılarak, sosyal devlet algısı temelinde sosyal politikalar geliştirmesinin önemine vurgu yapılmıştır.

“Sosyal Dokunun Sismografında 6 Şubat: Depremler ve Kırılgn Sosyal Gruplar” adlı bölümde R. Süleymanoğlu tarafından, engelli, yaşlı, kadın, çocuk, göçmen ve yoksul olan kırılgn grupların geniş bir perspektiften yaşanan afetten nasıl etkilendiklerinin incelemesi yapılmıştır. Süleymanoğlu, her bir kırılgn grup için tek tek bu durumu irdeleyip, her biri için çözüm önerileri sunmuştur. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki amaç toplumsal kırılgnlıkların belirlenip, afet sonrası meydana gelebilecek durumların en aza indirilmesi adına çalışmalar yapılması yönünde bilinçlendirmektir.

“İnsan Hakları Bağlamında Deprem ve Sosyal Etkileri” adlı bölümde R. Gülerce tarafından, depremedelerin insan hakları ihlallerinin gözler önüne serilerek bu durumun ortadan kaldırılması için hak temelli yaklaşımların gerçekleştirilmesi gerektiğİ aktarılmaya çalışılmıştır.

“Belirsizlik İçinde Belirsizlik: Deprem Nedeniyle İkinci Defa Zorunlu Göç Yaşayan Kadınlar” adlı bölümde ise E. Demir ve H. Gülerce tarafından, arafta kalmışlığı yaşayan Suriye’den Türkiye’ye göç eden, deprem sonrasında da buldukları yerden Ankara’ya göç eden Suriyeli göçmen kadınların yaşamış olduğU deneyimler ve belirsizlik durumu ele alınmıştır.

Çalışmanın 3. Kısımını oluşturan 5 bölüm incelendiğinde kadın, çocuk, yaşlı, engelli, göçmen gibi toplumdaki kırılgn grubu oluşturan, normal şartlarda zaten ayrımcılık ve ötekileştirmeyle karşı karşıya kalan bu grupların depremden nasıl etkilendikleri ve bu durum karşısında nasıl çözümler getirilebileceğİ tartışmaya açıldığı görülmektedir.

“Depremle Etkileşen Kurumlar” adlı 4. Kısım 6 bölümden oluşmaktadır. Bu kısımda Deprem ve Uluslararası İlişkiler – Şebnem CANSUN, Deprem ve Siyaset – Ömer TAŞGETİREN, Deprem ve Eğitim – Ahmet ASLAN, Deprem ve Konut – Yahya AYDIN, Deprem ve Sağlık – Mehmet ERYILMAZ, Deprem ve Suç: Zelzele Zenginlerine Karşı Terapötik Toplum – Ayşe Mahinur TEZCAN tarafından kaleme alınan bölümler yer almaktadır.

“Deprem ve Uluslararası İlişkiler” adlı bölümde Ş. Cansun tarafından, Türkiye’de yaşanan 6 Şubat 2023 depreminin uluslararası ilişkiler bağlamında nasıl bir yer edindiğinin ve ilişkileri nasıl

etkilediğinin incelemesi yapılmıştır. Cansun, bu ilişkilerinin incelemesini tarihsel bilgiler ve haberler aracılığıyla doküman analizi yöntemini kullanarak, Türkiye ile aralarında gergin bir siyaset olan Yunanistan, Mısır, Ermenistan, İsrail, İsveç ve Finlandiya üzerinden yapmıştır. Yapılmış olan incelemeler ışığında adı geçen devletler arasında deprem öncesinde bir iyileşme hareketi gerçekleştirilmediği sürece depremin sadece empati ve dayanışma içeren bir destek politikasını oluşturacağı ve sonrasında devletlerin eski normaline geri döneceğini kanıtlar niteliktedir.

“**Deprem ve Siyaset**” adlı bölümde Ö. Taşgetiren tarafından, Kahramanmaraş merkezli deprem sonrasında siyaset perspektifinde, siyasetçilerin deprem ile ilgili yapmış olduğu söylemler üzerinden siyasi kutuplaşma gerçeğinin incelemesi yapılmıştır. Kahramanmaraş örneğinden yola çıkarak kutuplaşmaları inceleyen Taşgetiren bu durumu muhalefet ve iktidar tarafından oluşturulan söylemleri başlıklar altında toplayarak gerçekleştirmiştir. Muhalefet Partilerinin Deprem Söylemi başlığı altında bu durumu 4 kategoride incelemiştir. Bunlar; *rant hırsıyla hareket eden, vatanını sahipsiz bırakan, güven vermeye ve sorumluluk almayan hükümet* şeklindedir. Çalışmanın bir diğer temelini ise İktidar Cenahının Deprem Söylemi bölümü oluşturmaktadır. Bu başlık altında 3 söylem incelenmiştir. Bunlar; *güçlü ve kerim devlet, özeleştiriyeye açık devlet ve depremi istismar eden sivil toplum söylemi*’dir. Söylemlerin karşılaştırılması sonucunda net bir kutuplaşmanın var olduğunu ve karşılıklı bir güvensizlik ortamının hakim olduğunu belirtmektedir.

“**Deprem ve Eğitim**” adlı bölümde A. Aslan tarafından, deprem ve eğitim ilişkisini deprem öncesi, esnası ve sonrası olacak şekilde zaman çizgisinde sıralayarak incelenmesi sağlanmıştır. Deprem öncesi eğitim alt başlığında, eğitimin açıklanabilmesi ve incelenebilmesi için kullanılan kuram ve yaklaşımların anlatımı gerçekleştirilmiştir. Deprem esnası ve sonrası alt başlığında ise kamusal eğitim hizmetinin aksaması ve oluşan yıkımlarda eğitim kurumlarının işlevinin değerlendirmesini gerçekleştirmiştir. Bölüm, afetlerin toplumlara etkisi incelerken sosyal inşacı afet yaklaşımı üzerinden giderek afetlerden kırılgan grupların daha çok etkilendiğini kırılganlıklara karşı toplum direncinin artırılması gerektiğini ve eğitimin burada önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır.

“**Deprem ve Konut**” adlı bölümde Y. Aydın tarafından, deprem ve konut ilişkisi, konutların sadece barınma alanları olmadığı ve birçok anlamı bünyesinde barındırdığından yola çıkılarak derinlemesine incelenmiştir. Aydın, konutların zihinsel bir arşiv olduğunu, yaşanan afetin sadece maddi temelde değil manevi temelde de derin izler oluşturduğu vurgulanmaktadır. Bölümde, yaşanan afet sonucunda zihinsel arşivin gördüğü zararı en aza indirmek adına politikalar geliştirilmesi gerekliliğini öne sürülmüştür.

“**Deprem ve Sağlık**” adlı bölümde M. Eryılmaz deprem ve sağlık ilişkisini triyajın afette etkili olabilecek bütün meslek gruplarının öğrenmesi üzerinden ele almaktadır. Bölüm, ulusal Afet Akademisinin kurulmasının gerekliliği ve önemine vurgu yapmaktadır.

“**Deprem ve Suç: Zelzele Zenginlerine Karşı Terapötik Toplum**” adlı bölümde A. M. Tezcan tarafından, teorik çerçeve bağlamında afet sonrasında suç oranlarının artıp artmadığı incelenmiştir. Suç ilişkilerini açıklayan teoriler gibi afet ve suç ilişkisinin de tek yönlü olmadığı ve dolayısıyla doğal afetler sonrasında suç davranışının artabileceği gibi sabit kalabileceği ya da azalabileceğinin gözlemlenmekte olduğunun vurgusu yapılmıştır.

Çalışmanın 4. Kısmını oluşturan 6 bölüm incelendiğinde uluslararası ilişkiler, siyaset, eğitim, konut, sağlık, suç gibi temaların ve toplumsal kurumların yaşanan afet öncesinde, esnasında ve

sonrasında olumlu ya da olumsuz nasıl eğilimler sergilediğinin derinlemesine bir incelemesinin okurlara aktarılması amaçlanmıştır.

“Deprem Yansıma Alanları” isimli 5. Kısım beş bölümden oluşmaktadır. Kısım içerisinde – Deprem ve Kültür - Sami Şener, Deprem ve Edebiyat - Adem can, - Aydın Aktay, - Erdem Dirimeşe ve Deprem ve Hipergerçeklik – Barış Şentuna'nın kaleme aldığı bölümler yer almaktadır.

“Deprem ve Kültür” isimli ilk bölümde Sami Şener, değer ve kültür kavramlarını irdeleyerek insanların sahip olduğu değerler üzerinden depremleri anlamlandırıp değerlendirdiklerini açıklamaktadır. Depreme karşı tutum ve anlayışları ele alan bölüm fedakârlık, sabır, tevekkül, geniş açıdan bakabilme, aile bağı, merhamet, acının paylaşılması ve birlik duygusu gibi kültürel tepki ve anlayış biçimlerimiz üzerinden genel bir fotoğrafa ulaşmaktadır. Bölümde bu değerler ve anlayış biçimleri ile birlikte elde edilen sosyal güç ve potansiyelin ise depremler gibi büyük afetlerin atlatılmasında oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır.

“Deprem ve Edebiyat” isimli ikinci bölümde Adem Can, sanatın hayata dair her şeyden beslendiğine ve buradan oluştuğuna vurgu yaparak edebiyat çerçevesinde deprem gerçeğinin izini sürmektedir. Deprem edebiyatı olarak nitelendirdiği incelemesinde, içerisinde deprem dönemlerini konu edinmiş eserleri ele almakta, deprem destanları, hikâyeleri ve şiirlerine değinmektedir. Bölümde, Türk edebiyatından örneklere de yer verilmiş olup depremin etkileri ve algılanış biçiminin bu eserler üzerinden yorumlanabileceğinin, geleceğe aktarılabilirliğinin altı çizilmektedir.

“Zoraki Bir Birliktelik: Yıkıcılık ve Yapıcılık Arasında Deprem ve Sanat” isimli üçüncü bölüm Aydın Aktay tarafından kaleme alınmış olup depremin yıkıcılığına karşın sanatın yenileyici ve yapıcı yönüne vurgu yapmaktadır. Bölüm içerisinde ele alınan sinema filmleri üzerinden depremi okumaya ve çıkarımlar yapmaya çalışılmaktadır.

“Deprem ve Sosyal Medya” isimli dördüncü bölüm Erdem Dirimeşe'nin sosyal medyayı tanımlaması ile başlayıp afetlere sosyolojik bir pencere açarak medyanın gözüyle bakmaktadır. Medya, gündelik yaşamda sosyalleşme için olduğu kadar bilgilendirme ve yönlendirme noktasında da oldukça etkili ve önemli bir araç olarak işlenmektedir. Bölüm içerisinde medya ve özellikle de sosyal medyanın yaşanacak ve yaşanmış olan afetler bağlamındaki etkisi derinlemesine incelenmektedir. Bu bağlamda bölümün odağı sosyal medyanın afetler ve özellikle depremler üzerinden faydaları bir yana, olumsuz etki oluşturabilecek taraflarına yoğunlaşmaktadır. Şentuna bölüm içerisinde hipergerçeklik kavramını tanımladıktan sonra depremi bizzat deneyimlememiş fakat depremi ve etkilerini TV ya da sosyal medya üzerinden takip etmiş kişileri örneklem aldığı nicel araştırmasının sonuçlarını paylaşmaktadır. Deprem ilk haftası ve devamındaki haftalar baz alınarak TV ve sosyal medya takibinin zamanla azaldığı, sosyal medyanın televizyona göre daha gerçekçi bulunduğu ve televizyonun taraflı olarak algılandığı gibi çarpıcı sonuçlara erişilmiştir.

Kitabın 5. ve son kısmı 5 bölümden oluşmaktadır. Kısım, depremin sosyokültürel yansımalarına odaklanırken, edebiyat, sanat, medya, kültür ve hipergerçeklik kavramlarının deprem afeti açısından anlam ve etkilerine odaklanmakta, deprem olayına farklı bir pencereden bakmaya imkân sağlamayı hedeflemektedir.

SONUÇ

Deprem gerçeğinin gölgesinde yaşadığımız bu coğrafyada afetlerin verdiği zararları en aza indirmek ya da afetlere karşı önlem almak kadar onları anlamlandırmanın da önemi büyüktür. Tarihten günümüze ve gündelik hayatın her anında depremin etkileri ve muhtemel sonuçlarının izleri

sezilmektedir. Yukarıda özetlenmeye çalışılan bu kitap, afetler ve özellikle de deprem gerçeğine dair okuyucuya farklı bir bakış açısı kazandırmak hedefi taşımaktadır. Deprem felaketinin sosyolojik çerçevede nasıl algılandığı, nasıl bir tepki oluşturduğu ve izlerinin yarattığı kırılma noktaları da en az deprem öncesi önlemler ve sonrası müdahaleler kadar önem taşımaktadır. Örneğin deprem sonrası ortaya çıkan bireysel ve toplumsal problemler, depremin toplumsal etkilerini anlamak açısından da oldukça önemlidir. Deprem sonucu ortaya çıkan “sosyal eşitsizlikler”, “salgın hastalık riski”, “yağmacılık ve bazı suçların artması”, “fırsatçılık” gibi sosyolojik perdedeki problemler, depremin toplumsal etkilerini ortaya çıkarmaktadır (Fırat, 2022:48). Bu doğrultuda fay hatlarının yoğun olduğu bölgemizde henüz yakın tarihlerde dahi maruz kaldığımız deprem gerçeği yalnızca yerleşim yerlerini değil aynı zamanda hayatlarımızı ve anlam dünyamızı da tahrip etmektedir. Bu bağlamda bir şeyin zararlı etkilerini azaltmanın asıl yolu onu doğru şekilde anlamaktan geçmektedir. Bahsedilen çerçevede hazırlanan kitabın hem depremleri akademik bir altyapıda tanımlamak hem afet koşullarında etkin olan tarafları anlamak hem de kültürel kodlar ve değerlerden hipergerçekliğe uzanan geniş bir perspektifte her birimiz için aslında ‘ne’ olduğunu yorumlamak için doğru bir örnek kaynak olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bozkurt, V. (2023). Depremin Toplumsal Boyutu. *Avrasya Dosyası Dergisi* Cilt 14 (Sayı 1): 89- 111 İstanbul.
- Çakı, F. ve Canatan, K. (2023). *Deprem ve Toplum Sosyobilimsel Projeksiyonlar*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Çalışkan, A. ve Kaya, G. (2021). Deprem Sonrasındaki Toplumsal Dayanışma Pratiklerinin Sosyolojik Görünümü: İzmir Depremi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 12 (Sayı: 32): 1052-1077.
- Fırat, M. (2022). Deprem ve Toplumsal Etkileri. *Tezkire Dergisi*, Sayı 80: 47-72.
- Tiryaki Yenilmez, D. (2023). Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Düşünce Dergisi* (7), 39-52.

Sosyal Aktörler ve Deneyimler Dergisi (SADED)

Journal of Social Actors and Experiences

e-ISSN: 3023-6134

To Cite This Article: Kılınç Olgaç, B., & Han, B. (2024). "Serbest Zaman Sosyolojisi" Kitap İncelemesi. *Sosyal Aktörler ve Deneyimler Dergisi (SADED)*, 2, 68-75.

Geliş Tarihi: 15.05.2024

Kabul Tarihi: 27.06.2024

Ç. Yayınlanma Tarihi: 30.06.2024

"SERBEST ZAMANLAR SOSYOLOJİSİ" KİTAP İNCELEMESİ

Book Review "Sociology of Free Times"

Belkis KILINÇ OLGAÇ^{14,15}
Büşra HAN¹⁶

Öz

Uyku ve iş dışında kendimizi bulmak ve onu yaşamak için elimizde tek araç olarak serbest zaman kalmıştır. Modern dünyada pek çok anlamda tehdit altında olan insanın kendine ait olan serbest zamanı, bunu nasıl yaşadığı Barış Şentuna'nın yazmış olduğu "*Serbest Zamanlar Sosyolojisi*" isimli kitabın konusudur. Bu kitap serbest zamanlar kavramına dair kapsamlı felsefi ve sosyolojik perspektif geliştirmektedir. Bu kitap aynı zamanda serbest zamanı tarihsel bir perspektif ile de ele almıştır. Serbest zamanlarının tarihçesi üzerinden popüler rekreasyon örneği ile toplumların serbest zaman üzerinden nasıl tasarlanmaya çalışıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Serbest zamanın yeni odağı olan alışveriş merkezleri, tüketime dönüşen serbest zaman, Baudrillard ve diğer post-modern teorisyenler üzerinden incelenmiştir. Dünya literatüründe serbest zaman ile ilgili yapılan başlıca çalışmalara yer verilerek, Türkiye örneği tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Serbest zaman, boş zaman, rekreasyon.

Abstract

Apart from sleep and work, free time is the only tool we have left to find ourselves and live it. Our own free time, which is under threat in many ways in the modern world, and how we live it is the subject of this book. This book develops the concept of leisure from a comprehensive philosophical and sociological perspective. In this book, the etymology of the concept of free time is discussed in all its dimensions. This book also discusses free time from a historical perspective. Through the history of free time, it has been tried to show how societies are tried to be designed through free time, with the example of popular recreation. Shopping malls, the new temples of free time, and free time transformed into consumption have been examined through Baudrillard and other post-modern theorists. The main studies on leisure time in the world literature are included and the Turkish example is discussed.

Keywords: Leisure, free time, recreation.

¹⁴ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: belkiskilinc@gmail.com

¹⁵ Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans, Balıkesir/Türkiye, ORCID: 0009-0009-1184-5627

¹⁶ Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans, Balıkesir/Türkiye, ORCID: 0000-0003-2153-2789

Serbest zaman hayatımızın içinden bir parçadır. Serbest zamanın toplumlarda anlamı değişiklikler göstermektedir. Bu yazı Çizgi Yayınevi tarafından yayımlanan Barış Şentuna'nın Serbest Zamanlar Sosyolojisi adlı kitabının tanıtılmasını amaçlamaktadır. Kitabın her bir bölümü özetlenmiş ve sonunda tüm kitaba dair yorum yapılmıştır.

Sosyolojik bağlamda serbest zaman kitapta on başlık altında ele alınmıştır. Serbest zamanlar sosyolojisi bağlamında ilk önce kavramın anlamları ve etimolojileri ile başlayarak sonrasında kuramsal anlamda ele alınmıştır.

Sosyolojik Perspektif ve Boş Zaman bölümünde; kavramlar sosyal olguların tarihi ve kültürü bağlamında çok yönlü ele alınmıştır. Günlük hayatta sık düşünülen ve kullanılan boş vakit ve serbest zaman kültür ile bir arada ele alındığında daha önemli olmaktadır. Boş zaman algısı kelimenin kaynaklı olarak gereksiz ve önemsiz görülmektedir. Bu sebeple kelimelerin anlamları önemlidir.

Boş Zaman Kavramları ve Etimolojileri I bölümünde; bu kavramlar daha geniş anlamda ve detaylı ele alınmaktadır. Serbest zaman, rekreasyon, oyun ve aynı zamanda kavramın kendisi yani boş zaman kavramları anlamlandırılmaktadır. İlk olarak oyun kavramı, Huizinga tarafından ortaya çıkmıştır. Ona göre oyun anlayışı, ciddi olmayan, oyuncuyu içine alan, maddi çıkarı olmayan ve sosyal grubu destekleyen eylemlerdir. Oyun, biyolojik yapının ötesine geçmektedir. Huizinga'nın tanımına eleştiri getiren Coillois, oyunun özgür, bağımsız, sonucunun belli olmaması, ürün elde edilmemesi, kurallarının olması ve kurgusal olması özelliklerine vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda oyunun tipolojisi olarak, müsabaka oyunları, şans oyunları, rol ve denge oyunları olarak ele almaktadır.

Boş Zaman Kavramları ve Etimolojileri II bölümünde; boş zaman kavramını ayrı ayrı ele alarak ilk önce boş, sonra zaman kelimelerinin etimolojilerine bakılmıştır. Boş, Türkçe bir kelimedir. Zamanla hürlük ve serbestlik anlamına gelmiştir. Boş zamanın diğer dillerde tam olarak bir çevirisi yoktur. TDK'ye göre boş sözcüğü hiçbir şeyi olmayan, dolu karşıtı olarak daha çok olumsuz anlam barındırır. Serbest zaman kelimesi dilimize Latince olan, bir şey yapmak için fırsat anlamına gelen "leisir" kelimesinden gelmektedir. Türk Dil Kurumu'na (TDK) göre hiçbir şeye bağlı olmayan anlamıyla birlikte, zaman kelimesini de barındıran anlamı da bulunmaktadır. Son olarak rekreasyon kelimesi de yenilenme anlamına gelen Latince bir kelimeden gelmiştir. Üniversitelerde bölümü olan bu kelime daha çok içinde turizmi barındırmaktadır. Kelime anlamı olarak, insanların boş zamanda katıldıkları ve yaptıkları etkinlikleri açıklamaktadır. Kelimelerin toplumdaki anlamlarının da önemli olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü toplumda boş zamana ilişkin olumsuz algı nedeniyle, "*kimsenin boş zamanı yoktur*" düşüncesi hakimdir. Ama serbest zamanın varlığına ve kişilerin sahip olduğu serbest zamana ilişkin tasavvurlar vardır.

Serbest Zaman Sosyolojisi Teorileri bölümünde; bu alana ilişkin ilk kuramcılar olarak anılan Kaplan ve Veblen ele alınmıştır. Serbest zamanı teorilerinde adını sıkça duyduğumuz Max Kaplan, serbest zamanı tanımlarken kişinin kendi kararı ile olan etkinliği, psikolojik olarak iyi gelmesini, rekreasyon için olasılık sağlayacağını ve pozitif beklentiyi içereceğini vurgulamaktadır. Kaynakların uygunluğu, sınırlı bilgi, zaman ve para yetersizliği, sosyal çevrenin düşünceleri, sosyal ve ahlaki düşünceler, özgürlüğü kesintiye uğratmaktadır. Yani özgürce yarattığımız bir serbest zamanın varlığından bahsetmenin zorluğunu anlatır Kaplan. Thorstein Veblen ise; bu kavramı sosyal sınıfla tartışmaları içerisinde ele almaktadır. Serbest zaman kullanan kişileri bir sınıf olarak nitelendirmiştir. Serbest zamanın ya zenginliği ya da sosyal statüyü göstereceği düşüncesi bulunmaktadır. Hayat döngüsü içinde gerçek bir serbest zaman olanağını sorgulamaktadır Veblen. İnsanın hayat döngüsü içerisinde

uyku, çocukluk, okul, çalışma dünyası ve emeklilik gibi evreler bulunmaktadır. Çocuk, okul döneminde zamanını okul ve ödevlerle geçirerek yaşamın içinde yer alır ve serbest zamanın azlığını, çocuk oyun dahi oynayamadığında gözlemlersiniz. Mezun olduğunda çalışma hayatının başlamasıyla serbest zamanı yakalaması daha da güçleşir. Emeklilik ise, serbest zamanın en çok olduğu dönemdir. Çalışma hayatı olarak görülmeyen ancak çok iş yükünün bulunduğu ev hanımlığı ise iş olarak değil serbest zaman olarak görülmektedir. Bu sebeple iş ve serbest zaman ayırımı yapmamız gerekmektedir. Neulinger paradigması burada önemlidir. Bu paradigma bize şunu söyler; bir eylem ya da eylemsizlik kişinin özgür seçimi ise serbest zaman, zorunlu yapılan bir aktivite ise iş olarak nitelendirilmektedir. Burada önemli olan bir diğer nokta ise serbest zamanda hissedilen özgürlüğün sahte bir özgürlük olup olmadığıdır. Eylemin kendisinin üretim mi tüketim mi olduğu serbest zamanın özgür olup olmadığını bize söyler. Serbest zaman aktiviteyi içinde barındırır, çünkü yapılan aktivitelerde ekipmanlar için veya gidilen yer için tüketim içerisinde yer alırız. Serbest zamanın aktivite olmasının belli bir formu vardır. Burada önemli olan aktif üretim ve pasif tüketici olunmasıdır. Futbol bu duruma örnek verilebilir. Futbol sosyal rolleri ve sosyal sistemleri oluşturmaktadır. Bu durumda işlevselci model söz konusudur. Parsonsçu işlevselcilik, serbest zamanı rahatlama olarak görmektedir. Roberts, serbest zamanın sosyal sistemi takviye etmek, stresi atmak, takım çalışmasını aşılama, yetenekleri geliştirmeye fırsat vermek ve kişiyi korumak gibi fonksiyonlarının olduğunu aktarmaktadır. Bir başka işlevselci yaklaşım olarak Parker, yayılma ve telafi kavramlarını ele alır. Serbest zaman aktiviteleri iş aktivitelerinin devamıdır ve aynı zamanda iş sırasında yaşanan tatsızlığı gidermek için yapılmaktadır. Neo-Marksist bakış açısına dayanan Clarke ve Critcher ise; iş ve serbest zaman arasındaki ilişkisinin sadece öneriden oluştuğunu, zayıf bir işlevsel analiz sunduğunu, sosyal aktivitenin sosyal sistem ile bağdaştığını, serbest zamanın iş deneyiminin bir fonksiyonu olduğunu, bireye az önem verildiğini, kültürel bir refleks olduğunu ve kapsayıcı olmadığını vurgulayarak Parker'e karşı çıkmaktadır. Serbest zamanı ciddi ve sıradan olarak ele alan Stebbins ise; kariyer ile serbest zamanın birleşimi olabileceğinden söz eder. Bu sebeple *ciddi serbest zaman* için azim, kariyer takip etmenin, kişisel eforun, kişiye yararın, aktivite ile özdeşleşmenin ve aktivitenin karakterinin önemli olduğunu açıklamaktadır. *Sıradan serbest zaman* ise; oyun, rahatlama, pasif eğlence, aktif eğlence, sosyalleşme ve algıların harekete geçirilmesini içermektedir. Serbest zaman, aktiviteler açısından önemli olduğu gibi zihin açısından da öneme sahiptir. Zaman olarak, aktivite olarak ve deneyim olarak serbest zamanın kullanımı Neulinger tarafından ayrıştırılmıştır. Serbest zamanda yaptığımız eylemler hem zihinsel hem de manevi anlam taşımaktadır. Kişinin ruhuyla arasındaki bağı güçlendirmektedir.

Serbest Zaman ve Rekreasyonun Tarihi bölümünde; ilkel toplumlarda popüler oyunların sporla birleştirilmiş savaş oyunları şeklinde oyunlar olduğuna dikkat çekilmektedir. Antik Mısır kültüründe erkekler avlanma, balık, boks ve çelik çomak gibi fiziksel sporlarla uğraştılar. Fiziksel güçlerini ortaya koymak için uzun mesafeli koşular düzenlediler. Antik Yunan kültüründe şehir devletlerinde kültürel ve felsefi gelişim en üst düzeye ulaşmıştır. Boş zamanlarında Antik Yunanlılar, spora ve en önemlisi de öğrenmeye büyük ilgi duymuşlardır. Atinalıların dengeli insan modelini ve idealini gerçekleştirmeye çalıştığı bilinmektedir. Bu model asker, atlet, sanatçı, devlet adamı ve felsefecinin birleşiminden oluşuyordu. Atinalı filozoflar zihnin ve bedeninin beraber ve uyum içerisinde hareket etmesinin farkına varmışlardı. Oyunun sağlıklı sosyal çocuklar yetiştirmekteki önemini görmüşlerdi. Hayatta kalmaya odaklanan, zihniyle değil de elleriyle çalışan kişiler, derin düşünme ve yönetime katılım erdemlerinden yoksun kaldılar. Aristoteles'e göre sanatçının ya da ticaret erbabının hayatı mükemmellikten çok uzaktır. Mükemmel vatandaş olabilmek için serbest zamana sahip olmak gerekir. Bu yüzden çiftçiler de mükemmel vatandaş olamazlar. Sadece gerçekten özgür insanlar serbest

zamanda aktiviteleri için hazırlıklıdır. Çünkü onlar özgür ve onurlu bir insan için gerekli eğitimi almışlardır. Aristokratların dışında kalan kısım ise, dar ve sınırlı bir eğitim almış ve serbest zaman aktivitelerini gerçekleştiremeyecek konumdadır. Olimpiyat oyunlarının tarihi, milattan önce 766 yılına kadar eskiye gider. Olimpiyat oyunları, her dört yılda bir Olympia kentinde Yunanların en büyük tanrısı Zeus adına düzenlenen oyunlardır. Kadınların ve kölelerin olimpiyat oyunlarına katılması yasaktı. Öte yandan kadınlar, Zeus'un eşi Hera için kendi oyunlarını düzenlerlerdi. Olimpiyat oyunları halen devam etmekte ve dünyanın ekran başında izlediği büyük spor organizasyonu olma özelliğini taşımaktadır.

Antik Roma kültüründe ise çoğu Romalı yaşamak için çok çalışırdı. Zenginler dahi çok az serbest zamana sahipti. Romalılarda orta sınıf insanların en sıklıkla katıldıkları boş zaman aktivitesi, gladyatör dövüşlerini izlemek olmuştur. Gladyatör dövüşleri sadece bir eğlence değildi, aynı zamanda sosyal kontrolü sağlamak ve gözdağı vermek için de kullanılırdı. Asur, Babil, Mısır, Antik Yunan ve Roma dönemlerinde ve orta Çağ boyunca rekreasyon, oyun ve serbest zamanın rollerinden bahsedilmektedir. Bazı aktiviteleri yasaklamada ya da belirlemede temel kısmı oluşturan toplumsal ve dini sınıflar, rekreasyonel ilişkileri etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Olimpiyat oyunlarını yasaklayan da bu zihniyet olmuştur. Olimpiyat oyunları Theodoisos tarafından “pagan oyunları” oldukları gerekçesiyle yasaklanmıştır.

1300'lü yıllarda Orta çağ Avrupası'nda modern Avrupa'nın doğuşunun temelleri atılmıştır. Dönemin sanatçıları olarak Michelangelo, Leonardo Da Vinci, William Shakespeare, Cervantes gibi isimler karşımıza çıkmaktadır. Soylu insanların sponsorluğu altında tiyatro ve opera evleri yapılmış, aktörler, şarkıcılar, müzisyenler aranır hale gelmiştir. Bu zamanlar ayrıca macera zamanı olarak da bilinir. İnsanların dünyaya ve diğer insanlara karşı olan ilgisi artmış, bilinmeyen diğerleri keşfetmek için tehlikeli yolculuklara çıkmaya başlamışlardır. 18. yüzyılın sonlarında oyuna karşı düşünceler değişmiştir ve oyunlar belirgin bir şekilde artmaya başlamıştır. Avrupa'da ise krallığa ait arsa ve bahçeler halka açılmış ve bazıları ünlü parklar haline getirilmiştir. Yeni dünyada yeni İngiltere'deki köyler dışında, park yapımı için planlar yapılmaya başlanmıştır. Halkın serbest zamanlarında kullanması için açık alanlar belirlenmiştir. Aynı zamanda 18. yüzyılın başlarında ormanlık alan ve vahşi yaşamı korumak için de çalışmalar yapılmıştır.

19. yüzyıl boyunca, Avrupa ve Amerika'da çok büyük sosyal değişiklikler meydana gelmiştir. Avrupa'dan büyük göç dalgaları oluşmuştur. Bilimsel bilgiler ilerlemiş ve demokrasi gelişmeye başlamıştır. Diğer faktörlerden ziyade, rekreasyon ve serbest zaman üzerindeki etkili olan en önemli faktör endüstri devrimidir. 20. yüzyıl başlarında serbest zamanlar oldukça basit bir şekilde yapılırken, rekreasyon akımı Amerika ve Kanada'da başlamıştır. 1868'de çalışma saatlerini kısıtlamak için bir kongre kurulur. 19. yüzyılın son yarısı boyunca serbest zamana olan ilgi artmış ve serbest zaman ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat oyunla ilgili bazı korkular ve serbest zamanın açığa çıkmayan rolünün ne olduğu hakkında sorular sormaya başlanmıştır. 1876'da Amerika'nın önde gelen gazetecisi Harace Greeley şunu gözlemlemiştir; sanat ve bilim için öğretmenler olmasına rağmen hiç oyun profesörü yok. Ve şu soruyu sordu: “Kim bize serbest zamanlarımızda ve eğlenirken nasıl başarılı olabileceğimizi öğretecek?” Bu yeni kavram endüstriyel devrimin beklenen kaçınılmaz bir sonucu haline gelmiştir. Tüm sınıflar için yararlı serbest zaman etkinliklerine ve rekreasyon programlarına ihtiyaç duyulmuştur. Terim olarak rekreasyon hareketleri kavramı; serbest zamanında yapılan aktivitelerin betimlenmesi ve organize edilmesi olarak kullanılmıştır. Bu gelişmeler 19. yüzyılda dört ana temele dayandırılmıştır:

1. Yetişkinlerin eğitim hareketleri,

2. Ulus, devlet ve belediye parklarının gelişimi,
3. Yerleşim yerleri ve ulusal gönüllü organizasyonların gelişimi,
4. Şehir ve kasabalarda oyun alanlarının gelişimi.

20. yüzyılın başlangıcı, Amerikalıların büyük çoğunluğu için büyüyen ekonomi ve reel fırsatların artması açısından heyecan verici bir dönemdir. Amerika'daki ilk büyük park, New York'taki Central Park'tır. Central Park farklı tasarım ve felsefesi ile diğer büyük şehirleri de etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte, toplum her türlü rekreasyon faaliyetlerine daha fazla katılmıştır. Rekreasyon hareketleri gelişmeye devam ederken haftalık çalışma saatlerinin azaltılması ve boş zamanın artırılması gibi bir başka trend de oluşmaktadır. Büyük buhran döneminde ise halkın serbest zamana ve rekreasyona ilgisi artmıştır. Büyük Buhran-İkinci Dünya Savaşı Amerikan toplumlarında, birçok program, yeterince erkek iş gücünün olmaması ve kısıtlı ulaşım imkanlarından dolayı yarım kalmıştır. Fakat parklarda, savaşa destek olmak için yeni programlar oluşturmuştur. Milyonlarca insan olumsuz etkileyen İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra büyük sayıda genç çift evlenmişlerdir. Birkaç yıl içerisinde bu yeni evlenen çiftler şehir merkezlerine veya şehir çevrelerine, yeni varoşlara yerleşmiştir. Şehirlerin etrafında oluşan bu yerleşim alanlarında rekreasyon, önemli bir sorun haline gelmiştir. Birçok yerleşim merkezi, kısa sürede yeni rekreasyon alanları ve parklar kurmuş, personel istihdam etmiş ve yeni programlar geliştirmiştir. Aynı zamanda şehir merkezlerindeki popülasyon da hızlı bir şekilde değişmiştir.

Popüler Rekreasyon: Bir Toplum Tasarlama başlıklı bölümde; Viktoria devrindeki gelişmeler ele alınmaktadır. İngiltere'de bu devirde ortaya çıkmış iki kavram vardır. Bu devir, Büyük Britanya imparatorluğunun Sanayi Devrimi sonrasında en zengin olduğu ve refaha kavuştuğu devir olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde İngiliz toplumunda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu periyot İngiltere'nin en zengin olduğu dönemdir. Yaklaşık bir asır süren bu dönemde 40.000'e yakın roman yazıldığı söylenir. Ayrıca dönemin başlangıcında şehir nüfusu %20 iken 1901'de Kraliçe Victoria öldüğünde %75'i olduğu söylenir. Popüler rekreasyon, Viktoria döneminde ve çeşitli modernleşen toplumlarda baskın sınıflarının ve grupların hâkim olması düşüncesidir. Buna göre belirli sporlara katılım sağlıklı ve disiplinli bir iş gücü yaratacaktır. Rasyonel rekreasyon, 19. yüzyıl İngiltere'sinin ortasında reforma dayalı ahlaki bir projedir. Buna göre geleneksel popüler rekreasyon aktiviteleri gibi aktivitelere endüstri devrimi öncesi aktiviteler de diyebiliriz. Bu dönemde meydana gelen festivallerde ve toplanmalarda ekseriyetle insanların aşırı derecede sarhoş oldukları ve halkı rahatsız edecek davranışlarda buldukları söylenir. Oyunlar kilise bahçelerinde oynanmakta ve bazı oyunlar kan dökülmesine, akabinde başkaldırıya yol açmaktadır. İngiliz toplumunda meydana gelen değişimler ve sosyal hareketlilik neticesinde, gündelik hayat çok büyük değişimlere uğrar ve bununla birlikte popüler rekreasyon da çok büyük değişimler geçirir. Bundan böyle iş ve serbest zaman birbirinden ayrılmaz hale gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki rekreasyon aktiviteleri, kendiliğinden önceki rekreasyon aktivitelerinden ayrılır. Sadece yeni teknoloji ve sosyal grupların oluşması ile ilgili değil, aynı zamanda kişilerin endüstrileşmiş toplum içerisinde serbest seçimleri dolayısıyla da yepyeni boyutlar almıştır. Endüstriyel kapitalist toplumda iş disiplini olarak oyun disiplininin geliştirilmesi ve bu sayede sosyal kontrolün sağlanması temel amaç olmuştur. Otoriteler sokak rekreasyonunu üç ana sebepten dolayı yasaklamak istemişlerdir:

1. Kamusal alandaki rahatlığın gecekondulaşma ile yok olması,
2. Sokak oyunlarının ahlaki olmaması ve fazla derecede toplumsal olmaları,

3. Büyük sosyal gruplara tehdit teşkil etmesi.

Dolayısıyla otoriteler endüstri öncesi sokak rekreasyonuna karşı savaştılar. Otoriteler ilk olarak güçlerini ve yasaklamalarını kan içeren spor organizasyonlarına yönelik olarak uyguladılar. Horoz dövüşlerini, boğa ve köpek arasındaki dövüşleri ve diğer hayvanlar arasındaki dövüşleri yasakladılar. 1882 yılında yüksek mahkeme böyle bir dövüşü izlemeye gelenleri neredeyse suçlu buldu. Mahkemelerin ısrarlı tavırları sonucunda sokak dövüşleri sona erdi.

Yeni Dünya: Tüketim Toplumu ve Serbest Zaman bölümünde; tüketim toplumunun ve kitlesel medyanın etkileri ele alınmaktadır. Buna göre teknolojinin artışı ile birlikte verimlilik de artış göstermiştir. İnsanlar daha az emekle daha çok üretmeye başlar hale gelmiştir. Bunun en önemli sonucu ise kişiler için artan zaman olmuştur. Bireyler artık serbest zamanlarında da birer tüketim makinasına dönüşmeye başlamışlardır. Çünkü insanlar tükettikçe, üretim de varlığını sürdürmeye devam edecektir. İletişim modern toplumunun artık vazgeçilmez unsurlarındandır. Kitle iletişim araçlarının sağladığı olanaklar yaşamımızı kolaylaştırmakta ve her şeyi giderek daha hızlı gerçekleştirmektedir. İnsanlar teknolojinin sağladığı bu kolaylığı her yerde görmek istemekte ve görmeyince de sıkılmaya başlamaktadırlar. Kitle iletişim araçlarını en etkili faktörü ise televizyondur. Örneğin Türk televizyonlarında 10 yerli kanalda 49 yerli dizi gösterilirken, bunlardan 31 tanesi bir yıl içinde yayından kaldırılmıştır. Bunun tek sebebi, insanların ellerinde tuttuğu sihirli tuşla başka bir kanala geçmesi ya da geçmemesidir. Tam da bu sebepten var olmak için yapımcılar sosyolojiye ihtiyaç duymaktadırlar. Serbest zaman sosyolojisi bu sektör için de ayrı bir önem kazanmıştır. Her yıl hepimizin karşılaştığı yılbaşı, sevgililer günü ya da anne ve babalar günü gibi faaliyetler tamamen moda ve Batı kaynaklıdır. Bu günlerin oluşmasında küreselleşmenin de etkisi görülmektedir. Medya bu süreçte oldukça etkili bir faktördür. Tüketim toplumunda birey, tüketici kimliği ile ön plana çıkmaktadır. Söz konusu tüketim ise herhangi bir ihtiyacı karşılamaktan ziyade prestij kazanma, diğerlerinden farklı olduğunu ya da bir gruba bağlı olduğunu hissettirme, kimlik edinme, statü değiştirme ya da modern olma gibi daha çok simgesel değerler adına yapılmaktadır. İnsanların daha çok tüketmelerini sağlayan diğer önemli faktörlerden biri de alışveriş merkezleridir. Reklamlar ise, bireyleri tüketime yönlendirmekle birlikte zamanla kültürel bir boyut kazanmıştır. Tüketim arzının bu artışı ile birlikte tüketim toplumu ortaya çıkmıştır. Tüketimin görünür olduğu alanlar ise çoğu zaman boş zaman etkinlikleridir. Boş zaman etkinliği olarak nitelendirdiğimiz bu zamanlar, çoğu zaman aslında tam olarak boş geçmeyen, bazen bir televizyon karşısında bazen ise alışveriş merkezinde geçirdiğimiz bazen ise arkadaş grubunun içerisinde iken yine teknoloji ile bağlantıyı koparmadan geçirdiğimiz zamanlardır. Aslında boş zaman kavramına en çok yakışan zaman dilimi çocukluk dönemidir. Yine de boş zamanın modern toplumdaki anlamı, yeniden üretimin gerçekleştiği daha çok tüketime ayrılan bir zaman dilimidir.

Yeni Dünya: Serbest Zaman ve Rekreasyon Sosyolojisi Teorileri bölümünde; konuya ilişkin çeşitli teorik yaklaşımlardan söz edilmektedir. Serbest zamanın önemli bir fonksiyonu tüketimle alakalıdır. Bir ekonominin üretim ve dağıtım ayakları kendi ürünleri ve sağladığı servisler için bir markete ve pazara ihtiyaç duymaktadır. Pazar kavramının en büyük iki bileşeni; arz ve taleptir. Rojek'e göre kapitalist toplumlarda çalışanların serbest zamanı onların enerjilerini tekrar toplamalarını, işçi sınıfının yeniden üretimini ve kapitalist üretim için bir araya gelen bütünleşmiş pazarı sağlaması için yeterlidir. Onlar kendilerini geliştirmek için boş zamana sahip değildir. Bu artı değerleri pompalamak için bir araç olarak kapitalist sınıf tarafından dönüştürülür. Serbest zaman düşünüldüğünde en büyük paya hala daha büyük marketler sahiptir. Şu anda serbest zaman ekonominin en azından en büyük

üçüncü sektörünü oluşturmaktadır. Bu alan hızla çoğalan ve katlanarak artan girişimcilere yeni yatırım alanları ve iş imkanları sunmaktadır. Turizm, spor, medya ve popüler kültür ve bunlarla alakalı donanım, giyim, teçhizat, tesis ve destek sektör tarafından sağlanmaktadır.

Serbest zaman tüketimlerinin ekonomideki başka bir fonksiyonel boyutu iş gücüdür. Temel ihtiyaçların ötesinde, bir hayatı ne daha güzel hale getirir? İş ortamında verilenlerin dışında, iş verimini artırmak için ne tür uygun pekiştiriciler verilebilir? Kısacası, çalışanların çabasını, verimini ve bağlılığını artırmak için ne tür bir ödül mekanizması kullanılabilir? Uzun saatler boyunca çalışan insanları ödüllendirmek gerekir ki, onların yeniden coşkuyla üretime katılımı gerçekleşebilsin. Serbest zaman bunun için çok net bir cevaptır. Sadece seyahat, uzun hafta sonları veya az çalışma saatleri değil, ayrıca olanaklar sağlayarak, serbest zaman, çalışanlara kendini gerçekleştirme imkânı sağlar.

Etkisi artarak devam eden rekreasyon; eğlence merkezleri, popüler eğlence, turizm, geziler, video oyunları, CD'ler, sağlık ve fitness kulüpleri ve diğer serbest zaman etkinlikleri ve bazı tamamlayıcıları ile büyük bir endüstri olarak tasvir edilmektedir. Açık havada yapılan rekreasyon, paraşütle atlama, tüplü dalış, botla dolaşma, avlanma, balık tutma, kayak gibi bazı aktiviteler için pahalı aletlerin kullanımı ise gitgide artmaktadır. Yetişkin bekarlar için internet üzerinden flört etme, sosyal ilişki kurmanın yeni bir şeklini oluştururken, video oyunları, yarışmalar ve sanal gerçeklikler insanları yeni oyun setlerine maruz bırakmayı tercih eder. Aslında insan serbest zamanlarında eğlenmek için özgür değildir. Onun serbest zaman tüketimi endüstri tarafından belirlenir; almış olduğu ürünler gibi. Serbest zaman ile ilgili en önemli eleştiri ise, serbest zamanın metalaştırılmasıdır. Bu eleştirinin iddiasına göre, daha fazla tüketime neden olan serbest zaman hayatı daha da insanlıktan çıkartmakta ve makineleştirmektedir. Bu bakış açısında, hayat satın alınan bir şey değildir ve anlam satın alınamaz. Yukarıda bahsedilen eleştiri aşağıdaki gibi alt unsurdan oluşmaktadır:

1. Serbest zaman bir sosyal statü göstergesi haline gelmiştir.
2. Tüketim zevk almaktan daha fazlasıdır ve ekonomiye edilgen bir şekilde katılımdır.
3. Serbest zamanı bir zenginlik olarak sınıflandırmak hiç de zor değildir.
4. İnsanların temel ihtiyaçlarının ötesinde bir ekonomik güce sahip olduğu bir durumda başka ihtiyaçları ortaya çıkacaktır.
5. Serbest zaman iş ve aile gibi metalaştırılmıştır. Bir tüketim olarak tanımlanabilir. Serbest zaman özgürlüğü bir alım gücü olarak algılanmıştır.

Tüm bunların aksine boş zaman, ekonomik bir karşılığı olmamak koşuluyla değişik etkinliklere katılım yoluyla değerlendirilebilecek bir zamandır. Boş zaman demek, herhangi bir üretken iş yapmadan geçirilen zaman demektir. Fakat bu tanım, boş zamanı tam olarak kapsasa bile yine de bir miktar eksiktir ve şu yanlış anlaşılmayı doğurabilir: insan boş zamanında sistemin dışına çıkar. Zira boş zaman, Baudrillard'ın da söylediği gibi tüketim alanından bağımsız düşünülemez. Boş zamanı etkinlikleri genel olarak geriye giden etkinliklerle, modern çalışma biçimlerinden önceki bir biçimle (ufak tefek tamirat işleri, zanaatkarlık, koleksiyon, balık avlamak gibi) karakterize edilir.

Serbest Zaman ve Rekreasyon Sosyolojisi Üzerine Dünyada Yapılan Çalışmalar bölümünde; serbest zaman üzerine dünyadaki sosyolojik çalışmaların genel özelliklerine değinilmektedir. Buna göre serbest zaman sosyolojisi dünya genelinde çalışılmakta olan bir konudur. Serbest zaman kavramını etkileyen kültürel ve sosyal faktörler incelenmiştir. Aynı zamanda, serbest zamanın sağlık veya akademik gibi farklı değişkenlerle olan ilişkileri de araştırılmıştır. Genel olarak çıkarılan sonuçlar ise

serbest zamanın önemi ve rekreatif aktivitelere katılımın pozitif etkileridir. Rekreasyon faaliyetleri aynı zamanda, insanların yaşam kaliteleri ve sağlıklarını artırmıştır.

Kitapta genel olarak, boş zaman, oyun, serbest zaman, rekreasyon kavramları tartışılmış, tarihçeleriyle birlikte irdelenmiştir. Bunları yaparken kültürel anlamlar da göz ardı etmemiştir. Yazar ideal serbest zamanı adım adım anlatırken şunları söyler: Serbest zamanımızdaki aktiviteler bir üretim içermelidir. Yine bu aktiviteler zihin ve bedenin uyum içinde olduğu aktiviteler olmalıdır. Görev değil isteyerek ve gönüllü yapılmalıdır. Serbest zamana bir düzenleme olarak rekreasyona ihtiyaç duymaktadır. Toplumun her kesimini içermelidir. Kaliteli ve özgür serbest zamanın varlığı kapitalizmin emrinde olan kitle iletişim araçlarından bağımsız olmalıdır. Yazar kitapta serbest zamanın ne olduğunu sade, anlaşılır ve detaylı olarak açıklarken toplumsal ve bireysel öneriler vermeyi de unutmamıştır.

KAYNAKÇA

Şentuna, B. (2023). Serbest Zamanlar Sosyolojisi. Çizgi Kitapevi.